ЦРНА ГОРА

ПРИ КРАЈУ

ДЕВЕТНАЈЕСТОГ ВИЈЕКА

НАПИСАО

Марко М. Ђацковић

Цијена 40 новч. или 80 п. д.

ПРЕДГОВОР

„Јестел' вољни гледат наше јаде
Веље јаде на простору малом
Приступите овој слици дивној
Сузама је она насликана
Сузама ћу вам је тумачити
И она ће сама бесједити
О голему мога рода јаду“*)

Драги читаоче! Да ли има на свијету човјека, који мање више не љуби оно мјесто, ђе је први пут свијет угледао? Да ли има тога срца, које не залута у грудном кошу, кад се прене и сјети се да се налази, изван свога отачаства? Да ли има тога човјека који се радује пониженој слави свога отачаства? Узмимо за примјер црнце из најудаљених острва Африке, који некијем случајем, као роб дође у цивилизовану Европу. Сва увесељена у великим варошима, цео блесак господштине; и сва раскошност савремена, њега неможе занијети, а да се често не прене мислима, са уздахом за мјесто свог рођења, за оном својом мрачном подземном пећином. И саме животиње по неком природном инстикту теже за мјестом ђе су се први пут на свијету појавиле. Дакле, по законима индуктивним излази да и ја љубим своје мило мјесто рођења. Оно мјесто, за које су везане многе успомене, из мојих младих дана. Ах! љубим своје отачаство — Црну Гору. — Љубим сваки њен камен. Љубим сваки грмићак њен. Љубим оне њене поносне висове. Љубим сваку стопу те мученичке земље.

*) Ј. Чермак.

Да одкријем ову тужну слику — руководила ме с једне правда а с друге стране љубав к отачаству. Немој помислити драги читаоче, да ме при писању овога дјела руководила слава, сујета, себични интереси, или лична мржња противу појединаца. Не, него чисто родобљуље и понижена слава Црне Горе, тог сјајног камена који је испао из круне Душанове, на који је данас књаз Никола бацио тајну копрену, те више Црна Гора не обасјава српско небо.

Књаз Никола, милионима пута опомињат је писмено и усмено од његових вјерних подајника бистрих државника и страних публициста, да измијени унутрашњу и спољну политику. Сви могући кораци остали су без успјеха, бадава крстити вука. Што су га више саветовали његови пријатељи, он је све гора и гора недјела чинио, што се више неможе трпити, на измаку XIX вијека.

„Препуни се мјешина гријеха
Пуче колан свечевој кобили“*)

Не изнијети дјела, једног човека, пред суд народњи, који очигледно упропашћује и до пониженог стања доводи једну државу за коју су везане најсјајније успомене — Српске Историје — грехота је, јер критика је мати морала.

Мијо ми је Књаз Никола, али су ми милији они поносни Богом сведени висови Црне Горе, и њени Горштаци у сурим струкама јер док је народа биће ти царева, књажева и државника. Ово дјело написах у хатар истине, па за то отвореного чела чекам критику, и чикам свакога од подплаћених новинара и политичких гурбета, који пјевају оде данашњој слободи и слави Црне Горе за хајтар фиорина да изађу на средину и са фактима ово побију — и ја ћу се тада смјерно поклонити и казати: „Пардон“. Овде чикам и „Глас Црногорца“ да коју проговори, у противном његово ћутање сматраћу за подпуно признање свега овога што у овој књизи сљедује; па не само ја и цијо поштени свијет и велики народњи родољуби.

На Сретење 1894 год.

Марко М. Бацковић

---

*) Његуш.

I.

Подјела Црне Горе на спахилуке.

Или се пери или доље недостојни.

Навршило се већ петнајест година, од како је Ваше Височанство сишло са престола морала, и запалило самртну свијећу слободи, слави и поносу јуначке Црне Горе. Од тога дана па до данас нити се свијећа угаси, нити се поносни горштак и див јунак са душом растави, него и данас оборен лежи борећи се са душевним мукама, и преламајуће погледе упире к' небу. Да би прије издахнуо сад си му стегао око врата дебели ланац средње-вјековног апсолутизма, кога су већ сретне државе давно и давно у музеуме оставиле. То чудовиште данас стеже око врата див - јунаке црногорске.

Ти Височанство и твоји вјерни, када је већ настао и последњи издах твог дичног јунака и поносног народа, пирујете и пливате у језеро радости у великој оцаклији у част њихове погибије. Као што су се у средњем вијеку славиле славе у бијелом Риму, када је по која хришћанска душа нечовјечним мукама, узлетала пут небеских висина, тако се и данас пирује на поносном Цетињу, а језуитска инквизиција у највећем јеку, данас се шири — у здравље твоје по Црној Гори. По оној јуначкој земљи, која кроз пет вјекова не преви врат под сабљом исламског звјера. По оној земљи, над којом се поносни орао лепршао — и онда када су околна браћа у гробу сном мртвијех спавала. По оној земљи, данас тлаче и таламаре твоји јаничари, јест, по оној земљи о којој велики државник В. Е. Гледстон чак са обале атланског океана пјеваше:

О велика Црна Горо
Од кад на том мјесту стојиш
Те облаке на се вучеш
И олује страшне ломиш

— — — — — — — — — — — —

Јоште нигде било није
Таквог соја од јунака
Нит је било до сад игдје
Тако силних јошт горштака."

Тај народ и тај горштак, данас је превијо јуначки врат, под ударом абсолутизма, на очиглед цијеле Европе, на очиглед деветнајестог вијека, и тужно баца поглед на остале народе који у уставном перивоју наслађавају се дивног плода устава и закона. Гледа, али му се већ прелама светлост у мртвачким очима. Умире, жељан слободе, жељан загрљаја са околном браћом, жељан свега онога чиме се сладе срећне државе. „Цијо свијет у слободи живи, Црногорац у невољи цвили." Је ли то право Височанство? бојиш ли се народњег суда? бојиш ли се историје, те неумитне судитељке, тога вјерног огледала прошлости читавих народа и владара? бојиш ли се оне историје у којој су имена твојих безсмртних предака златним словима написана, који и све с народом брацки дијељаху? Радост народња срца њихова весељаше, а јаук народњи код њих одзива налазаше. Брацки дијељаху вијенце јуначке славе. С народом сваку чашу благог пића или жучи испијаху, који увијек бјеху са народом, а народ уз њих готов умријети.

Кад отворим историју и сравним дјела твојих предака, а славних владара дома Његошева са твоима дјелима, запливњу му очи у језеро врућих суза. Срце ми залупа оће да искочи. Рука ми задрхће, ум стане. Да ли се Височанство не стидиш од твога данашњега рада?

Стиди се, стиди и пани на колена пред светим ликом њихове сјени, — моли за опроштај. — Прелистај историју њихове владавине па је пољуби и обли сузама. Остави тај пут, изађи на прави, пери грехове. Моли поносни народ за опроштај. Поведи коло слободе по гробовима твојих предака.

Ну, коме ово говорити? Говорити ономе који се већ дави у море грехова. Говорити ономе, који је милионима пута опомињат за своја недјела. Говорити ономе, чије срце не прима плач свога народа. Говорити ономе који несматра народ, за народ, него за своју трговину, чинећи с њим промет за свој лични интерес. Таквога човека треба предати суду јавног мјења, да га још за живота осуди, а пресуду ће извршити будућа историја; што сам са овијем скромним дјелом намјеран изнијети на јавност, његову слику у правој боји, као и његову унутрашњу и спољну политику па нека јавно мјење свој суд изрече.

Ову критичну расправу, почети ћу са ратом од 1875. год., а ти драги читаоче буди стрпљен при читању овог трагичног списа, које ми срце диктира, онако како је без икаковиx фраза „Ни по бабу ни по стричевима“ но ево са фактима излазим на средину.

Када бијаше мучење српског народа изашло на врхунац, када патњама околне браће већ немаше краја. Када анадолски звјер бјеше расчепио своја несита уста и раширио своју утробу, да прогута све што се српско звало. Када бијаше пружио своју звјерску шапу, да као плијен притисне Црну Гору и Србију, које му још пркосаху. Када већ бјеше у подпуној боји оличена пјесма, која излажаше из рањеног срца Србинова:

„Србин ради а Турчин се слади,
Србин роди а Турчин одводи,
Српске земље — турски спахилуци.*)

Настаде одлучни час, да Србин или мре, или стресе са руку ропске ланце, који га пет несрећних вјекова стезаху — потражи одушку свога ропства. Пуче пушка невесињска 1875 год. — Потресе Балкан из темеља. Тужно Косово притиште дим. Наста страшна катастрофа. Срби усташе на оружје. Задрхта полумесец. Црна Гора и Србија, сложно развише своје заставе, те символе слободе и пођоше на сусрет злотвору; што но српски пјевач уз јаворове гусле пјева:

„Засвираше убојите трубе,
Црногорци оставише Љубе,
Сваки трчи с мајком се опрашћа
Па под барјак ђе и друга браћа.“

Кнез Никола као врховни командант, креће пред војском храбре Црногорце, окреће им јуначке погледе на широко поље никшицко, на велико Ћемовско, плодну Зету, — до Скадра, на Бар и Уљцин и град Колашин, говорећи: Црногорци! Ако нас стара срећа послужи и ако ваше мишице буду кретале, оно јуначко срце, које је у вама вазда куцало, те добијемо ове непрегледне равнице и оне тврде градове — вјерујте своме господару — да никоме више неће љеба манкати. Који „остане жив — он ће бити срећан, а који погине, дајем му ријеч господарску, док је мене и куће Петровића, његовом потомству неће ништа мањкати.“

Ове ријечи кад је изговорио од Ура живијо! небеса се проламљаху. Јуначка срца за осветом узиграше. Почеше се јунаци

1) Драгашевић

надметати пред Господаром, ко ће први у крв загазити. Страшна се борба отвара, крваве ријеке потекоше почеше се по крви ваљати јунаци. Издишући на бојишту последњем им ријечи бијаху: „Живијо Господар, он ће моју ђецу ранити, а ја не жалим што мрем за отачбину и Господара.“ Преко мртвих напријед корачају јунаци кроз густу бојну маглу. Топови ричу, пушке цикте, сабље звече, земља се тресе, крв земљу покри! Црногорски орлови љете са виса на вис, соколе један другога, падоше турски шанчеви! Турци се у градове затворише, а за рушење градова. требају срца Обилића! Требају јунаци, да се подпишу на смрт, па да јуначким прсима иду на градцке бедеме! Да својом мишицом обијају турске капије. Грци су лукавством Троју освојили, али овде нема лукав ства! — Овде побједу рјешава: смјела мишица којој јуначко срце диктира. Књаз Никола зове ко ће се на смрт подписат. Јунаци се грабе чије ће име прије бити у смртни протокол записано. Полазе на страшно мјесто, иду смрти на сусрет. Књаз их поздравља говорећи: „Јунаци! који ми остане жив нека не мисли, да ће његове јуначке прси пожелити највиших ордена, а поред тога, кад ако Бог да освојимо град, нека у њему бира најљепшу кућу и чифлаке турских ага и бегова, а који погине, то ће његова ђеца добити, а њега ће историја славити као српског Синђелића или грчког Леонида. Његовој ђеци моја врата бити ће вазда отворена.“

Ко је могао сумњати да неће бити ништа од толиког великог обећања?! Они јунаци, који су као резерва остајали, плакали су — што и они нијесу срећни били, да пођу у ланац са онијема те иду — да принесу животе на олтару своје домовине. Црногорски соколови — већ руше бедеме, улазе у градове. Ради страних читалаца напоменути ћу неколико од ових страшних мјеста као: *Бечуве, град Никшић, тврђава Чађавица, Лесендро, Бар* и јошт много других. Победа је свуд била славом крунисана, плотуни пушака и рика топова небеса тресијаху у знак победе. Побједитељима честитаху славу. Родбине погинулих плакаху за својима рањитељима, а опет отимаху им се неки благи осмјехи за славну добивену побједу. Кроз плач чује се глас ђеце и удовица погинулих. Живио наш Господар, он нас неће заборавити. Сврши се страшна битка. Заставе црногорске залепршаше се на бедеме турских градова. Наста неизвјесно примирије, што но пјева Књаз:

„Када преста бојна магла
Да се нашом гором вије,
Када преста топ и пушка
И крв људска да се лије,

Ја сам браћу преосталу
Око себе искупио
И за дружбу под оружјем
Лијепо им захвалио.
Вијенце смо ловорове
По заслузи дијелили.“

Сад драги читаоче послушај, како су се по заслузи дијелили вијенци славе, вијенци јуначких мегдана међу црногорским соколовима и да ли су истинити горњи стихови Књаза-Песника.

Височанство! Туга ме обузима што морам рећи и што ће ми сваки црногорски војник посведочити, да на велику жалост без ових вијенаца осташе готово сви они — Црногорски Обилићи који су их с правом заслужили. Они вијенци који по ратној срећи њима припадају, данас са малим изузетком крунишу подле и неваљале главе. Они ордени, који су намијењени да ките прса јунака, носе их они, који су из пећина на дурбине гледали како се блистају црногорски јатагани и падају турске главе, и они, који су државне штале чистили, као и они који су велику кашику држали и супу у књажевску кујину циједили, онда када су крвави потоци врели.

Велику равницу Никшићку, поље Ћемовско, равнице око Спужа и Подгорице, плодну Зету до скадарског блата, Бар и Уљцин и равницу Колашинску коме даде Височанство? Дали их подијели оним јунацима који су својом драгоценом крвљу, залили сваки камен и сваку стопу тих предјела, који су на бојном пољу беспримјерно јунаштво показали, или онима којима су турски курשуми ноге и руке испребијали, и остали осакаћени на ништа и без ништа? Да ли их даде ђеци и удовицама оних мученика, који су освјештали ове земље својом јуначком крвљу, који падоше на бојном пољу за *крст часни и за Господара*. Онима који су издишући шаптали друговима до себе: „Кажи Господару, да сам пао за њега и отачбину и да су му на аманет моја ђечица“, и с том ријечи замрзнуо и заклопио своје јуначке очи? Да ли оно парче земље ђе му се запушила јуначка крв обрађују данас његова ђеца и да ли она — сирочад — туда данас чупају цвијеће и с њим ките гроб свога оца мученика? Да ли их подијели сирочадима оних јунака, које прогута бојна магла те им се незнаде гроба ни мрамора? Да ли их претвори у државна добра, па од прихода с њих подиже сиротињски завод за ђецу погинулих — јунака и другу сирочад црногорску? Да ли их употреби на подизање каквих јавних грађевина, средњих и стручних завода? Да ли са њим

добрима образова какве сиротинске фондове? Да ли их употреби на опште газдинство, економна друштва или какве државне фабрике, које би подпомогле народње газдинство? Кажи Височанство, намијенили присвојена добра и на једну од хуманитарних цјелих, или државних установа? Сад ћеш ме драги читаоче запитати: „Е па онда нашто је то употребијо Господар Црне Горе, кад није ни на једну од горних цјели?“ Ево идем да ти испричам:

По природнијема законима, јошт од кад се брак затира, свакому је познато, да таст више воли свога зета — доброг — од рођеног сина, а зет свога таста од рођеног оца и чим год могу узајамно један другог подпомажу; — а наравно они што више има он више и подпомаже оног сиромашнијег. Ако је зет богат, он даје тасту и шаком и капом, а ни шћер не сједи залуду, него оцу и мајци трпа гомилама, нешто са знањем а нешто без знања свога мужа. То је насљедњи обичај. Сад ти је лако појмити читаоче: „Куд се ђеде Немањића благо“? Зет дава своме тасту и дијо и старешинство. Даје Књаз Црне Горе великоме војводи Петру Вукотићу. Даје ономе који ни у једном боју не само посљедњег рата, него од како је по несрећи почео предводити црногорску војску, нигђе није славе задобијо. Ђе је гођ он војску предводио, свуда је побједа била на страну непријатељску. Ето тако је његово зечије јуначко срце! Даје крвљу заливене добитке великоме чевскоме дахији, који пали, жари и на колац набија све у здравље Господара. Рекох да није јунак, ну помислит ћеш читаоче; да ако није јунак, онда је политичар, бистри државник или велики публициста, па је то јошт боље, није све ни у јунаштво. На велику срамоту није ни то, нити је икад у школу улазио, сем ако је што на памет научио као поп Мићо „крстити и вјенчавати“. Али поред свега тога он је најбољи, није шала брате таст књажев, зато је и најбољи дијо однијо од нових добитака, па и ако је могао живјети и бијо имовног стања међу првим Црногорцима, али не да је то зарадио него у име Господара отео чевској сиротињи, присвајајући комат по комат од оних сиротних долиница, без да га ико смије тужити ни суду, ни Господару ни Богу, јер ако би то и помислио, с мјеста би га мрак прогута, па домаћи не би смјели ни питати куд се ђеде? То је сиротински глобација, који херцеговачком усташу Илији Ковачевићу из Зубаца, на велику божју правду оте двије краве, његову једину имаовину у Црној Гори године 1889. Сиромах Илија пође под Бар да се жали књазу Николи који се тих дана купаше у Бару, но како му књажеве кабадахије не дадоше ни виђети књаза, то он мјесец дана

доцније дође на Цетиње и поднесе молбеницу књазу ове садржине: „Господару! Имао сам двије краве, то ми је све било, обадвије ми узе Војвода Петар. Тражим правицу, ништа ти друго нећу па да ти је милост колико и божја а ваган колико Добрско Село, па наш цар православни су двјеста милиона објеручке да у њ' сипље; ја и опет нећу ништа већа правицу. Ћерах те до сињег мора, недаде ми правицу а Војвода Петар ми узе краве."[1]) Књаз му је одговорио: „Обрати се В. Ђ. Церовићу пресједнику Великог Суда!" Сиромах Илија се обрати а Церовић без испита уапси га.

Височанство! Зар је правда захтјевала да све даш твоме тасту. Зар није могао да живи од сиромаштине, но му дајеш велику планину градачку, зар му је и то мало, но му дајеш два млина и ваљаницу турских бегова у Бучју. Зар му је и то мало но му дајеш два турска млина и ваљаницу под Чађавицу, зар му је и то мало но му дајеш 172 рала најбољих њива око Чађавице, зар му је и то мало, но му дајеш чардаке бега Мушовића са свима његовим баштинама, зар му је и то мало но му дајеш велико имање Војводе Пека Павловића, а њега празних шака ћераш по свијету, зар му је и то мало, но му дајеш зимски дворац у Бару са великим маслиновим шумама. Јели ово истина Височанство? Кад си му ово дао подај му и Црну Гору под аренду! Ма какову злочинство Црногорац учинио нека се не боји суда, само ако му је Бог дао у обору дебелу краву или у кући мјешину скорупа, вина или ракије и под тим бременом да му назове: „Добро јутро Војвода." Онда му је све опроштено као да је купио индулигенцију, он окривљен не може бити. Ради потврде овога навода ево ћу навести један пример — премда их има хиљадама.

Лазар Килибарда из Бањана, као опасни лупеж, често је упадао у окупиране земље и прегонио по неколико крдова говеда, зашто је и влада босанско-херцеговачка морала протествовати. Влада црногорска живо се заузме, да пронађе кривца који руши ред и заиста га нађе. Лазар кривицу признаде. Велики Суд донесе решење, да се Лазар преда на осуду — влади аустријској. — Лазар из апсе пише кући да одмах двије најбоље крадене краве поведу на Чево кадији Петру. Тако и би, чим двије дебеле херцеговачке сивуље рикнуше у обор Војводе Петра — Лазару Килибарди на Цетињу честитају слободу и Књаз га отликује својим златним ћинтерцем.

Да ли си Височанство тако наградио свога таста за велеиздајничке заслуге у времену последњег рата, када са војском оп

---

[1]) Писац ове молбенице бијо је Милутин Вујадиновић — Дука од Медуна.

сади Никшић и да би га на предају што пре принудио; публиковао си прокламацију да ни један Црногорац несмије продавати никакве артикле и који би се уфатио, да ће се сматрати као велеиздајник и као такав судити. Зар баш онда, када су најодсуднији часови за Никшић наступили и када си прекинуо све саобраћајне путове, да га што пре глађу и другим потребама умориш, није твој таст у друштво са командиром Ђоком Мијушковићем и Каром Павићем из Озринића, куповао на Даниловград нова бурила и у њих трпао: кафу, шећер, дуван, папир и друге артикле, па опет горње дно затвора и под видом да је празно упрти по која сирота ортачица, однеси у град ђе су Турци па за један тевтер папира плаћали по двадесет гроша. Ти си Височанство доцније повео истрагу, да дознадеш ко је био издајник и када се чињеним ислеђењем на лицу мјеста доказало и кад је исљедни судија забранио сваки састанак Пјешиваца са твојим тастом да се неби истрага осујетила и закључене кривичне протоколе којих је било пет за велеиздају предао је исљедник Великом Суду. Пети протокол садржавао је кривицу твога таста Војводе Петра.

Камо тај протокол Височанство? Зар нијесу у Велики Суд сви пет омркли, а у јутро када је засијо Суд тражијо је на расматрање протоколе велеиздаје и они протокол ђе су забележене личне заслуге твога таста — случајно нестаде и ни до данас се није нашао, поједе га мрак као закон од Богишића. Због великог велеиздајника ни остали кривци нијесу осуђени. То је они благајник који држи кључеве од новаца, које шаљу разни комитети на име помоћи Црној Гори. Он са књазом по правди то дијеле „Пола мене пола тебе Владико", а сиротињи ништа. То је они Војвода Петар, који је утајао 5000 рубаља, што је руски комитет послао, да се помогу најсиротније фамилије. За ове новце само је знавао Војвода Анто Дековић. Војвода Петар, бојећи се да Дековић то не прокаже; дошао је на ту гнусну мисао да га убије, како не би мртва уста говорила, два пута је извршио над њим покушај убиства. Једном му је куршум однијо један бич косе са врх чела, за то је Војвода Анто морао бјежати у Русију. Јеси ли потражио Височанство рачуне од твога таста, као главног заповедника сјеверног оделења црногорске и херцеговачке војске у времену последњег рата који је располагао са ратном касом у коју су објеручке разни комитети сипали, да ратници црногорски не оскудјевају. Војска одавде апсолутно никакве помоћи примала није, него су им од куће за све вријеме рата жене таин носиле, као што и сам пјеваш Црногоркама:

„За нама се потуцате
По граници домовине
Да нам скромни тапи дате.“

Ово си Височанство живу истину казао, сад питам тебе и твог таста камо паре? На оно нека одговори банка француска, енглеска и бечка, и не напунима ћеса твога таста; те филоксере народа црногорског?! Да ли на толикој дужини бјеше пуштијо конон Војводи Петру твој бесмртни отац Војвода Мирко? Док је он жив био твој таст хиљадама је пута говорио: „Више ми ваља она ђевојка, што сам је дао Лабуду Ђурашковићу него ова што сам је дао Књазу.“ И то је истина, велики војвода Мирко, није допуштао, да војвода Петар подјарми сиротињу црногорску, јер је познавао његово лакомство и грамзивост. Смрт великог војводе Мирка за њега је добро дошла те прими Црну Гору као мираз. Височанство! Дозволи ми да се опет повратим на Никшић и његову околину.

Сјећаш ли се Височанство, кад си освојио Никшић и дозвао најбољег јунака црногорског Новака Рамовића са ријечима: „Новаче! Ти си најбољи јунак црногорски, а Амет Баук био је нај бољи јунак никшицки, ево ти кућа Аметова и срећна ти била“. — Па шта би доцније? Зар је по наговору твога таста не одузе црногорском Галибарди — Новаку — а даде је сестрићу твога таста — Петру Гаврилову. — Зар није сиромах Новак три депеше из Никшића послао и молио те: да, ако му не може бити, као дар од тебе — пошто си му је даровао — онда да ти је плати паром, и то га не помога, јер је тако ријешио твој таст велики дахија. Зар протекцијом твога таста нијеси дао дио и ставјешинство осталим Вукотићима. Зар нијеси Новици Спасојеву Вукотићу по два пута давао земљу и кућу у Никшић, а тако исто Ђучи Вукотићу, па Лалу Вукотићу, па Мићку Вукотићу, па Јовану Вукотићу читлуке у Растоке. Неје војвода Петар пред очима имао да усрећи своју породицу, него да оно њино на Чево како присвоји, а свамо им ти дајеш посједе никшицких ага и бегова. Паметан је он, његова памет царује. Слава тебе велики дахија, слава тебе.

Зар Височанство неби сиротних јунака, да им бар оно што претече иза Вукотића подијелиш, него остатак дајеш богатоме Шпиру Матановићу и Петру Сердареву — родну Пријеспу, а забрањујеш свакоме Црногорцу куповати имање Адема Аџи-Музића само да би га Ђуро Церовић јевтиније узео. Зар није било неколико Црногораца који су нудили вишу цијену Аџи-Мусићу

од Церовића, па им није могло бити; забранио Господар па Бог и пут!... Зашто Височанство забрањујеш осталим јунацима црногорским, да купе по које парче од Турака — кад нијесу за дар достојни, — док не купи колико му је доста Ђока Мијушковић?!

Они ко дијели, он себе не издијели, па наравно није си ни ти себе без добра дијела оставијо! Чија се зове велика ливада подно Сливја? Па чије су оне дијонице око ње те их сиромаси раде и дају тебе сваког рала по пет талијера аренде? Чија је Требјешка главица? Чија је Караула на Ноздре — у Дугу — и цијела Дуга од Никшића? Чија је планина Мораково? Па чија је велико Биограцко језеро са великим забраном код Колашина? Па црно језеро под Дурмитором са великом планином? Чије су најбоље куће у Спуж и Подгорицу и оне велике башче? А чија су оно најбоља добра око Бара са великом маслиновом шумом? Је ли ово све твоје Господару? Бога ми лијепа парада!!

„Чудан кантар у нашега Каде,
На кантару два јајца имаде,
Једним мјери мени другим тебе
А објема Када мјери себе“![1])

Ето, тако се удешавала државна вага када су се мјериле крвљу добивене турске земље!

Височанство! Зар није заслужио Ђоко Пејовић командир I. баталиона II. бригаде, који је у ратовима као орао летио с једног шанца на други и с голом сабљом као Обилић у турске шанчеве ускакао, да му даш ма и стопу од добивених земаља, но њега обилазиш, а дајеш турске спахилуке по Зети Перу Стеванову, Сердару Саву Јовићевићу, ономе што је у Скадар „авдес“ узимао и Црну Гору Султану продавао, и Перу Митрову твом врлом великосудији. Оном поштењаку који је од сиротињског жита што га комитети шиљу на сиротињу црногорску као капетан утајао од сваког стара — стар је 40 ока — по десет новчића, па кад се истрагом дјело открило ти то покри као они протокол кривице твога таста за велеиздају.

Какве Височанство ратне заслуге има твој ујак војвода Марко Мартиновић, те му дајеш кућу у Никшић, два млина у Студенце, бару у Глибавац, бару на Мрколитицу — Ковачицу — велику равницу и родње њиве у Ростоке. Послушај црногорског гуслара, ђе уз танке струне јаворових гусала, ријеђа дјела јунака црногорских, да ли ћеш чути име твога ујака, ђе као вођа јунака руши

[1]) Народна пјесма.

непријатељске шанчеве, сем једина пјесма од Колашина 1869 и туи се пјева да пије вино а не да сијече Турке! Ну ако није војвода Марко — јатангалија — јунак, а оно је књажев ујак, па је то доста речено.

Какве заслуге кад пуцаше пушка по граница домовине учињеше: Мишо, Видак, Стево и Ђуран и Шпиро браћа Јабучани, те им данас ките јуначка прса, небројени ордени као руским генералима. Дали ова јуначка браћа, мрчише пушке против петвјековног непријатеља свега српства — Турчина —? Је су ли то она јуначка браћа, те у очи битке на Вучи-До̂, кад војска црногорска преко Грахова маршираше, сложно и јуначки као жене плакаху на подсмијех црногорских ратника! Ваљда им данас ките јуначке прси велики ордени из успомена њихових предака — вјерних митрополиту Данилу — о чему ћу мало доцније говорити. На коме бојном пољу понесе јуначке вијенце капетан Стево Лазов, те му дајеш добра у Никшић? Колико рана задоби при освајању Никшића Мишо Поповић те му дајеш најбољу кулу и посједе никшицких ага у Никшић? —

Шта даде Височанство црногорском Леониду бившем командиру Радоју Контићу? Шта даде старом хероју Драгу Обренову? Шта даде јунаку јунака Новаку Рамовићу? А шта даде најславнијему вођи хајдука против Отоманске царевине почившем Миловану Перишићу, које му за севап трговци никшицки дадоше два метра платна те га саранише? Зар се са таквијема почастима испраћају црногорски Обилићи — као што је био — Милован — до вјечне куће ?!

Зашто Височанство уцвијели сина див-јунака Милована Перишића — Петра — који је с одличним успјехом као из чете изабрати свршио пјешачку подофицирску школу и ти обилазиш њега а дајеш официрство Милошу Никчевићу који је приватно слушао курс? Зар тако поштујеш мртви прах Милованов, и у заборав бацаш његове синове ?!

Шта даде Саву Врбици бившем команданту алтилерије црногорске, личном јунаку који данас као чивчија ради турску земљу у Зету? Шта даде Милошу Тодорову подкомандиру, који ради на путове за пет кила жита? Није моје перо у стању описати све личне јунаке који данас просе код својих великих заслуга.

Црна Гора и онако је у оскудици живјела и владари дома Његошева мучили су се и потуцали по јевропским дворовима тражећи помоћ за свој јуначки народ. Кад јуначка мишица црногорских јунака прошири међе своје домовине, које могао мислити да ће

баш тада народ осјетити глад и сваку оскудицу?! И баш тада, кад се народ радоваше и мишљаше да ће имати кору леба, коју је својом крвљу платијо, ти створи од Црне Горе неколико спахилука, а незнаш да су се Црногорци пет крвавих вјекова борили, да не дођу под ноге спахија и дахија!. Ти Височанство створи од див јунака црногорског роба, створи рају, створи измећара, створи метлу великана.

Твој неумрли стриц св. Петар; дали подијели Брда на спахилуке, кад их 1796 од турака придоби? Не, он све подијели сиротињи, што је ко радио под турцима, то му он уступи у личну својину. Па зар није примјеру св. Петра сљедовао велики Књаз Данило — мученик. Зар није оставио Полимље сиротињи васојевицкој на уживање, без да је и једнога спахилука образовао. Па зар по заузећу Грахова, није на турска добра намјестио саму сиротињу.

Твоји славни предци вазда су сиротињу заштитивали. Њихов јаук срца је твојих предака потресао. Њихов плач вазда је утјехе находио, па за то је онда сваки црногорски сиромах, кад је помињао име Петровића гологлав на обје ноге устајао, а ти си данас сиротињу под ноге бацио и у њихову коначну пропаст налазиш задовољство. Тебе не иде у рачун да подпомажеш сиротињу, за то што сваки човјек што више има тим је независими и самостални, а ти такве нећеш, оћеш робове, за то се данас и одомаћила ријеч: „Коме Господар, томе и Бог.“ Видиш како те карактерише народ у својој наивности?!

Тај се народ не потуцаше за вријеме благодетне владе твојих славних предака, од немила до недрага, тражећи себе спас. Кад ко причаше да је долазио у Шумадију, то се тако осталим чињаше, као данас кад ко прича, да је долазио у Јерусалим и поклонио се гробу Кристову, а данас у коју год дођеш варош, државу, или на послетку, част свијета, свуд ћеш виђети јадног црногорца, ђе мили сокацима, го, бос и поцијепан, тражи и моли да надничи да заради кору љеба. Ох! јунаштвом крунисани мучениче црногорски, код твоје рођене земље, коју си по хиљаду пута залио својом драгоцјеном крвљу, идеш и пребијаш туђе прагове просећи кору љеба, и тражећи заштиту туђих закона, а ону твоју — крвљу задобивену имаовину данас на насиљни начин уживају незаслужени великаши, деморалисани племићи, шпијуни и скидокапе они данас благују, они твоју крв сисају они те рајом учинише, они ти просјачки штап дадоше, они данас благују, они се

по свили ваљају, а ти бос по трњу чепљеш и оздо трње те боде, а озгор шиба њихова тиранска канџија:

„Сиротиња у неводљи цвили.
А богаташ ваља се по свили“

Богаташи и последње проблематичке личности, беззаконо беру плод са твоје имовине, а исти продају онима јунацима, коима је ратна срећа то донијела, и ти исти іунаци који су крв пролили, док су исламски рој са те земље потисли; данас са врећом и голо-глави стоје под чардаке силног спахије, и чекају боси на снијегу по неколико сâти, док се овај смилује да им прода за своје рођене новце, по врећу жита или на вјересију дупло скупље. Кад дође вријеме плаћања за то му се продаје; последња кравица, овчица, козица, а ђе овога нема узмему и последњу зградицу, без суда, без тапије, без свједока, узме му све до голе душе, па најпосле и вериге с ватре и бакрач у што јело кува, необзирући се да је то уобичајеним законом забрањено.

„Ђе допире ту закона нема
Закон му је што му срце жуди“ [1])

О мученичe црногорски, зар на измаку деветнајстог вијека постаде роб, па коме? роб своме небрату, роб не мрчи пушкама, роб издајицама и потурчењацима.

„Царе јунака, савезан лафе,
Разби окове с мишице здраве“

Сад нека небуде никоме загонетно; зашто се расељава сиротиња црногорска, јер ђе је закон право јачега, ту слаби и немоћни немогу опстати, као ни они који знаду поштено мислити, поштено говорити и поштено радити.

---

[1]) Његуш

II.

Тирјанство у Црној Гори.

„Организација једне државе, ма како поднесна била, ако нема основа у задовољству народа, она се мора кад-тад срушити“*)

Пошто се сврши жалосна подјела српске Шпарте — Црне Горе — на спахилуке, народ црногорски виђе предасе своју гробницу, виђе пропаст моралну и материјалну, виђе гнусна безакоња, осјети јарам на себи, поче тајно један другоме, дошаптавати: „*Ово је неправда ово је пропаст*“. С дана на дан, огорченост у народу поче све јачи мах узимати, а Књаз све виши притисак на слободне духове употребљават; али што оно народ каже: „*Притиснуто јаче, све на више скаче*“. Јаки притисак изазва отпор. Виђени људи почеше се савјетовати и тражити начина како да се овоме злу на пут стане!? Тајни збори и договори, већ су били ту 1880 године, образова се у Бару главни Одбор под пресједништвом надвојводе Шака Петровића, чланови овога Одбора били су: — Кап. Вуко Перовић, Томо Ораховац и Душан Брkановић учитељи, Ђурко Контић и Стево Вујановић телеграфисти, Иво Новаковић и Анто Шкутић трг. Главни Одбор тајно је образовао и пододборе и то: за варош Никшић и околину под управом Војводе Лазара Сочице и командира Радоја Контића. За варош Подгорицу под управом војводе Марка Миљанова. За варош Цетиње под управом Томаша Вукотића, за Ријеку Црнојевића под управом Митра Ђурића учитеља. Сви пододбори кретали су се онако како им је диктирао главни Одбор. Друштво је саставило и своје штатуте и програм по коме ће се кретати. Циљ друштва била је ова: I во да промијени тадашњи кабинет. Да збаци окореле грешнике са управе земље, који су на кормило државно по милости Господаревој сјели, од којих — са малим изузетком — није ни један имао квалификације ни за један положај у држави сем за амале и пандуре. II-го пошто збаци ове недостојне паразите, дру-

*) Мих. Полит Десанчић.

штво је мислило поднијети Књазу предлог и напоменути му савремене потребе које изискују, да кабинет састави из људи знал̄аца, из људи политичара, из људи народњака, који су у стању спуштити се у аферу најпростијег сиромашка и психолошки прозрети његово унутрашње стање његове тежње и његове жеље. Ако неби могла Црна Гора дати овакве људе, онда потражити их: у Београд, Нови Сад, Загреб и т. д. Ш-ће кад би овакви људи ушли у кабинет друштво је тек онда имало да предочи главну цијељ, да поетрекне кабинет и да се с' њим здружи, па онда стат пред Књазом и тражити устав Црној Гори. Устав који би одговарао савременом развићу народа црногорског и његових особина, не дати устав који би хармонирао Швајцерском и са свим одријешио народу руке. Чувати се од напрасног прелома политичког живота црногорског народа, јер као год што је шкодљиво по здравље човека, напрасна промјена атмосфере, тако би шкодљив био и напрасни прелаз једног народа, из апсолутизма у неограничену слободу, јер више се пута дешавало да је неограничена слобода доносила штетне посљедице, ономе народу, који није подпуно дозрио да зна цијенити своје лична „ја“. Да се зна управљати по оном закону друштвеном: „Без права нема дужности, ни дужности без права“. Као што се види правац и програм друштва, бајо је деликатан, био је частан и поштен, био је благотворан који би без сумње узвисио име Црне Горе и Књаза Николе пред модерном Европом.

Правац и начела овога друштва, прихватили су сви они људи, којима је на срцу лежала срећа народња и који су добра жељели народу и династији. Напомињем и то: да су ово друштво и његова начела пригрлили са малим изузетком сви војни чиновници, ђе се баш и очитовала снага друштва.

Пошто су Одбор и Пододбори већ били концентрисани, друштво је потражило одушку својих племенитих идеја, преко јавних гласила: „Српска Независност“ ондашњи либерални орган у Београду стави се друштву на расположење. Једно по једно писмо друштва поче се прикаживати свијету, као апел на српске патриjоте, велике државнике и публицисте. Писма су узимала све јачи и све жешћи сатирични тон, износећи све либералније мисли, што је дало повода влади закључити, да те мисли не излазе из пера појединаца, него да је ту диктатор општа мисао, и да то морају бити нека слободоумна друштва. У владиним круговима наста узрујаност. Полиција учини све могуће мјере да се друштву уђе у траг. Са Цетиња размилеше се небројени шпијуни као жути

мрави по Црној Гори, почеше се претресати без рјешења станови појединих црногораца, који су влади били познати као слободоумни. Узапти се држава учини се право опсадно стање. На прозорима сваког поштеног Црногорца напери се по једно шпијунско ухо, те као телефон јавља разговор укућана са својим намјерницима. Већ се друштву улази у траг, похваташе прваке. Првог ухватише узор јунака на пољу политичном, челичнога карактера и неустрашимог реформатора Тома Ораховца, које га полициски свезаше у сред бијела дана на чаршији Подгоричкој. Томо је показао необично јунаштво, није жалио умријети. Као што је апостол Петар рекао мучитељима: „Ви ми тјело можете убити али дух неможете." И заиста Тома свезаше, његов јуначки дух немогаше. Он неустрашимо говораше: „Ипак кажем да данашњи кабинет није достојан положаја којега заузима и да Црну Гору треба реформисати, и дати јој нови правац политичког живота, а то је — **Устав и Законе**". Ораховац је том приликом у подужем говору предочио сакупљеном народу у правој боји црну слику крвожедних мучитеља и гонитеља правде и истине. Позиваше народ да не клоне духом но да себе извојује погажена права. Похваташе и друге главне факторе тога друштва: Вука Пејовића, Ђурка Контића и Душана Брkановића проћераше. Војводу Марка лишише војводства и ставише под полициски надзор. Послаше жандарме да ухвате Радоја Контића и да га у путу на Орани-До̂ убију и у какву јаругу баце. Кад су џелати дошли с' њим на одређено мјесто и већ без да он зна пропуштише га преда се, а један другом даде знак да пуцају у леђа. Стиже депеша да га не убију, и тако га доведоше на Цетиње, ђе га на смрт осудише. Војводу Лазара Сочицу такође осудише на смрт, али кад дође на Чево ту спусти двије оке злата у џеп Војводи Петру и доби помиловање. Сви су неустрашими били. Сви су јуначки смрт чекали, надајући се да ће на њиховом мученичком праху, понићи слобода, јер су знали да нема праве слободе, која не поникне из праха мученика. Црна се Гора усколеба, али шта ће јадни народ, вође им похваташе, а народу ставише на чело жиг ђе се са крупним словима могаше читати: „**муч**." Наста страшна катастрова — Acktus majoris potentijare. Сва се и најподлија сређства употребљаваху, да се угуши слободна мисао и убије дух слободе код народа — односно чиновника. Furchtbar schrecklich. Страхота обузе свакога. Кум од кума, брат од брата, комшија од комшије, пријатељ од пријатеља растави се, јер слободног састанка није су смијели имати. Шпијун је ту, одмах фата, веже, води на Цетиње: Књаз Никола, као ен-

глески лорд Брэквилд само виче: „Доведите ми што више окривљених, а ја ћу већ знати закона противу њих."

Пошто се утиша ова политична олуја, Књаз окрену своју стару и најмилију пјесму:

„Грехота је допустати
Да измаље поган уши
Што, зар да се поган зори
На град кога јунак сруши".*)

Овде Књаз — пјесник под ријеч „Поган" подразумјева све оне див јунаке у сурим струкама, који нијесу од породице: Вукотића, Пламенца и других аристократских фамилија. Остале црногорске јунаке и мученике не броји у људе, него их сматра као своју стоку робове и чифчије његове и његових племића, којима је дао бич говорећи, „Удрите никоговиће, нелајте да измаља поган уши, јер кад би се од нижег сталежа људи попели на висину, ви би сте ишчезли као кап воде у море." Јели ово истина Височанство? Ово и сам са горњом пјесмом признајеш. Ко једном дође под твој историјски Бријест, ђе се правда дијели; може сваког дана виђети, ђе се трагичне сцене одигравају као у римскоме амфитеатру. Да ли Височанство још икада саслуша давију — парницу — два Црногорца, што предходно неиспита обојицу. — Од којих су породица, одакле је које му баба, одакле се који оженио и т. д.? који докаже да ма и по женској линији има везе са аристокрацијом онда је правда на страни тога, па ма био крив као црни ђаво. Правом сиромашку изрече се ова пресуда: „Удрите поганског сина". Вјерни џелати сад извршују пресуду. Сиромашак већ не иде на ноге, него више на главу, посрћући под тешким гладијаторским ударцима, док га полу мртва у тамницу ућерају, а за што? Ни зашто .... сва му је кривица, што није био срећан — ма и по женској линији племић бити!!! Одреци Височанство да ово није истина. Зар ово није језуитски, зар се тако поступа са народом на измаку деветнајестог вијека. Зар се тако штити слаби и нејаки! Жали боже што нијеси савременик Папа Пије IV.

Од нечовјечних удараца твојих џелата; стотинама је диčних синова Црне Горе издануло, а хиљадама и данас болује а несмије казати од чега. Зар се не догађа још нешто грозније? још нешто жалосније, још нешто гнусније? Зар се сваке године по неколико самоубиства неизврши пред твој свијетли дворац?! Каква је правда

---

*) Никола I.

која доводи човјека те изврши самоубијство свакоме је познато! На ком степену изађе неправда са које човјек сам себе даје сатисфакцију са једним леворверским метком објасни Височанство? Без сумње она се тада зацари, и испод царске круне виче: Подај поштени створе од своје руке да ти је виша казна. Да бих потврдио фактима ово што наведох, навестиђу два три између многобројних — несрећна случаја:

Височанство! Дали се од правде или неправде уби Нико Беђир подкомандар првог баталиона, прве бригаде? Зар Височанство по смрти Бошка Мартиновића, нијеси имао с чим наградити и задовољити Бошкова сина, но му дајеш командирство које по праву припадало Нику Беђиру? Зар није за сина Бошкова, било друге титуле; сем оне с' које за навијек прекрати живот, једнога вјерног сина сиротне Црне Горе, и одличног јунака, а љубљеног међу народом Ника Беђира?

Дали се од правде или неправде уби пред твој дворац Богдан Мемедовић — Дробњак, свршени правник и окружни началник нахије Моравске? Тога си јединог правника имао међу капетанима па и њега принуди, да сам себе одузме живот са једним леворверским метком на сред Цетиња. Све подле мреже плетене су и запињате да би се у њих уловио Богдан, и он опет оста чист, одупирући се дрвеном закону кога тумачи Велики Суд преко чибука. Јест Богдан Дробњак стоји гологлав пред онијима који нијесу достојни ни његови сејизи бити. Он је све трпјељиво сносио сажаљевајући њихову слабост. сматрајући их за апсурдуме, а у себе је читао тајно „Боже опрости им јер не знаду шта раде.“ Напосљетку закључено би и са највишег мјеста наређено да се на 21. Маја 1892. у 4 сата по подне позове Богдан у Велики Суд поради неког пограничног питања, па кад дође у судницу, да га са тољагама напану књажеви џелати и испребијају му сваку кост, и под најтежим ударцима да поћерају у тамницу. За ово безобразно рјешење, дознао је један пријатељ Богданов и Богдану исто доставио. Он као човјек, који је своју част више свега цијенио; волио је да од своје руке пане него од руке гладијатора Књаза Николе. Ставио је преда се грозну сцену која би се одиграла над њим на очиглед цијелог народа престолнице Црне Горе. Частољубље га наћера, узима леворвер, пуца на свој живот, граби да неби жив допао у руке џелата. Пада од своје руке. О чијој души Височанство?!

Дали се од правде или неправде уби они Орје — лучанин

од породице Бошковића 1888 год. на врата твог Великог Суда, твог извора правде?

Зашто Височанство, за на вијек у црно зави Стану Никчевића? Зашто јој уби јединца сина и то баш ти? Зашто јој узе и посљедњу наду? Зашто је остави у старим годинама саморану, да као кукавица кука на пријеклад? Уби јој јединога сина — Грујицу Никчевића — у цвијету његове младости у 34 години свога живота.

Грујицу Никчевића, као одличног ђака и као блиског рођака, послала је у Београд црногорска књагиња Милена, да продужи школовање о њеном трошку као њен питомац, свршио 7 разреда гимназије београдске, и када се за матуру спремао, прекида му се, благодјејање Њезиног Височанства, тога је принудило да напушти школу и одао се путовању кроз Европу. У исто вријеме Књагиња Милена путовала је за Петроград, он је пошао за њом, да би улучио прилику изаћи пред њом; да пита за узрок, што му се прекинуло благодјејање, али на жалост аудијенцију није добио, и ту је Грујица изгубио и посљедњу наду на сјајнију будућност и продужио странствовање. Пропутовао је све Европске државе, а највише се бавио у Паризу и Женеви. Од разних друштава, као и од неких грофова и књежева руских добивао је неку помоћ. Он је постао велики журналиста, зашто је и лијепи глас стекао, Као ближњем рођаку Књагиње Милене, давали су му велики државници титулу: „Princ", зашто је Књаз Никола протестовао код пресједника Француске Републике и Груица допаде затвора. Пошто се од истога ослободи уклони се из Француске, али свуд на његову путу стављане су му замке спотицања. На посљетку Груица се ријеши и дође у Црну Гору, да пита Књаза; зашто му запиње политичне мреже на путу кроз Европу. Лијепо је био примљен. Од тешких тирјанских удараца, од свијетлога двора до тамнице боловао је два мјесеца и пошто је ослобођен тамнице, стављен је под полицински надзор. Он улучи прилику и утече у Аустрију.

Кад је први и најбољи ордонанс официр Књаза Николе — Саво Ивановић — емигрирао у Италију Књаз ласкаво позове Грујицу на Цетиње и обећа му што бити неможе ако убије Сава Ивановића. Грујица му је обећао, пошто није смио одрећи од оне прве шумове ракије. Књаз Никола преко свога ујака војводе Марка Мартиновића — јатангалије даје му 1200 форинти путнога трошка док изврши дјело убиства, а посље да прими обећану натрошка ... Грујица као искрен друг дође код Ивановића у Италију граду. Грујица као искрен друг дође код Ивановића у Италију и одкрије му сву тајну и подле смјерове и срества која се упо-

требљују као атентат на његов живот. Књаз пошто је дознао да је Груица проневјерио његову тајну нареди дворо-управитељу да изврши убиство над Грујицом, даде му на расположење извјесну суму новаца. Грујица се тада налазио у Трсту. Перо Вукотић напише и одправи депешу ове садржине: „Јово Метличић Трст — извади за Груја Никчевића, биљет за вапор до Будве, и подај му 20 форинти трошка. Чекат ћу га у Будву, да се о једној ствари разговоримо —". Метличић одврати депешу овако: „Перо Вукотић Цетиње — на чи ћу рачун ставити трошак око Никчевића? —" Вукотић му је одмах одговорио: „Трошак који будеш учинио стави на мој рачун —". Тада је Метличић дозвао код себе Никчевића, показао му депеше. Никчевић није могао сумјати, да ће му се живот одузети на Аустринском земљишту, пошто је свачи живот законом гарантован, за то се ријеши и пође у Будву. Перо Вукотић крене са Цетиња преко Котора и узме са собом разбојника Рака Новакова Абрамовића, којему шапне на ухо шта му је Господар обећао. ако убије Никчевића. Два разбојника заједно дођу у Будву. Вукотић одсједне у хотел а сребро љубац Рако оде да потражи Груицу. Овога налази, нуди га да изађу у шпацир царском цестом што овај пристане. Кад су се за један километар одмакли, убица Рако, тајно извади нож којега је спремио за Груицу и удари га од себе преко руке у трбух. Овај јадник падне од тешке ране. Људи који су први на њ' дотрчали, нашли су га ђе издише, на питање: шта ти би? посљедња му се ријеч омаче уби ме Књаз.

Влада Грујицу свечано сарани. а убицу увате и данас ето ће благује на 20 година робије у Истрију. а Перо Вукотић ето ђе је запао редом те проси по Европи и већ је са просјачким штапом куцнуо на врата Русије. Бог ником дужан не остаје, и ако је праведан судија, неће без неке награде остати ни главни виновник; одазват ће му се та афера ма и у нараштаје. Самохрана мајка Грујова, кад је чула за смрт свога јединца, у старим годинама кукајући прешла је Црну Гору, и отишла да види ђе је вјечна кућа њеног јединца. Ну кад је чула влада црногорска да је одила на гроб свога сина. одмах је узела на кривични испит, и три дана је стару мотали из једне канцеларије у другу, саслушавајући је, куд је одила, зашто. с ким се састајала и шта је говорила!!! Има ли веће жалости од ове?

Височанство! У велике си грехове упао. и већ се давиш и тонеш у океану грехова. Твој свијетли дворац, плива у језеро невине крви дичних синова Црне Горе. Опијен си у невине жртве!

Ти Височанство, гледајући те гнусне примјере, ђе брацка крв запљускује дуварове твог свијетлог двора на поноситом Цетињу, уживаш и сладиш се у великој оцаклији и пјеваш пјесме, а око тебе се окреће срамно коло посљедних нељуди.

Као год што је Папа Пије IV благосиљао мучења, када је у Филандрама спаљено 50.000 невиних душа. Као год што је Папа Пије V носио литије и држао црквене славе, када је 30000 Угонота прогутала страшна Вартоломејска ноћ у Француској. Као год што се пировало, не на каквом дивљем отоку Америке или Африке, него на сред бијела Рима, када је слободоумни Ђордано Бруно на ломачи спаљен. Као год што је Тома од Торквенаде спалио 8000 шпањолаца, тако и ти радиш данас на измаку деветнајестог вијека. Прогониш и живе закопајеш по 500 фамилија црногорских. Пред твој дворац, падају невине жертве сваког дана, ту је данас подигнута друга ломача. Својом руком проливаш крв образованим црногорцима. Језуити чинили су чуда и покоре — бајаги — у славу хришћанске вјере, а ти ова недјела чиниш све у славу св. Петра чевског и у здравље твога славног Великог Суда, који сва рјешења са највишег мјеста на најбезобразнији начин извршују. То су они звјерови у човјечијој кожи, то су оне хијене, те ни мртвима не дају мирно у гроб лежати.

Клуб твога срамног Великог Суда више личи на једну европску менажерију, него на људе коима је вајна правда повјерена. Ти су звјерови, ти вампири, ти вукодлаци, данас су тумачи закона. То су они, који правду дијеле, који правду љубе, који њој на сусрет иду!

„Правда им је и неправда;
Двије краве разне боје,
Што обилно обје доје
Е њихово љубе злато;
Као јагње умиљато
Што но двије сиса мајке."[1])

Они изигравају са сиротињом трагедију на оној бини, на оном светом мјесту, ђе је крст и Еванђеље, на тој бини сваког дана у мјесто § тољага и шамари играју улогу, а све у здравље твоје Господару. То је оно мјесто, ђе правда плаче, а неправда царује. То је оно мјесто ђе уз сиромаха парничара стоји по неколико џелата, пиљећи у очи великосудијама, као керови гледајући свога газду, држећи се на нокат, који ће први уграбити кост кад је овај баци,

[1]) Народна поезија.

тако и ти опкјени у невине крви џелата гледају, кад ће који од судија, преко чибука по примјеру Његова Височанства рећи: „*Удрите поганског сина.*“ На коју ријеч полете на сред канцеларије ови безобразни џелати, потрабе се који ће га први ударити, и од чијега ће удара боље јаухнути, и отале га терају до тамнице, бијући га на најбезобразнији звјерски начин. Бадава сиромах под тирјанским ударцима запомага — „*Ај господару погибох.*“ Он се смије и у то ужива. То је оно мјесто, ђе је уништен закон, који је написао за Црну Гору, чувени правник Богишић, за који му је плаћено 17000 рубаља. Ту га Господар и славни суд уништи, као што се уништавала Коперникова теорија о окретању земље, али кад се он уништаваше, несмје нико рећи: „Ипак велим да Црној Гори треба закон,“ као што је Коперник рекао: Ипак велим да се земља окреће.“ То је оно мјесто, ђе други секретар Лука Божов проводи блуд на судбеном столу код креста и Еванђеља са кћером Рада Станкова из Доњег краја, зашто га Господар аванзује за првог секретара. То је оно мјесто, ђе Вуко Јевтов Вулетић дијели 100 наполеондора; да му се сакрије ванбрачно дијете, зашто Велики Суд наговара манитог Ива Војинова, да по пјаци виче: да је његово ванбрачно дијете!

Клуб тога највишега — Касационог Суда састављају ови чланови: Пресједник: Ђуро Церовић, који је тек чуо, који се предмети у нижој гимназији уче, Марко П. Вукотић — син чувеног дахије војводе Петра Вукотића који је свршио свеучилиште на Чево, а правни факултет предавао му је капетан од гусала — Мато Камерић. — Ту је и филијал добровољних прилога војводе Петра. Јагош Радовић, који је пао на испит зрелости из II. разреда основне школе у Мартинићима. Перо Митров, који посље Иван бега Црнојевића није у школу улазио, а дали је што прије учио незнам — Раде Туров Пламенац, који незна ни криве глагоље ћирилицом, сем што га је приватно учио — његов брат поп Илија читати коран за услугу што му је жену убио.

Височанство! Метни руку на срце па реци јесу ли ови људи достојни, да заузму овако свет, овако величанствен положај? Јели право да ово буду главне чињенице у државном организму? Сјети се Височанство какви бјеху стари сенатори за вријеме твог неумрлог стрица — мученика — Књаза Данила, па и за вријеме твоје!

Сјети се Височанство, твог вјенчаног кума војводе Петра Вујовића, тог бившег правичног сенатора Лесендра, Крњице и Грахова; свједоци су његовог јуначког полета.

Милана Вуковића, који је јачу превагу и више повјерење уживао код његова народа него књаз, што се ријетко или нигђе у историји наћи не може, да један народ апсолутне државе више слави једног човека у својој средини од владара под круном. Миљан је због своје правичности неограничене симпатије свог народа уживао. а поред тога био је и вођа јунака, који је турским пашама на рамена скакао и с' њима мегдан дијелијо, што је сведок бојна пољана, Беране, Морача, Ђурђеви Стубови и сва бојна мјеста по југоисточној граници наше домовине.

Војводе Анта Даковића. Јеси ли Височанство видио, његове јуначке руке и по њима оне рупе које су свједок тирјанског стезања турских ланаца и то јуначко обележје зар није у гроб понио, о чему ће се приповједати док је народа, као и његов затвор у граховској пећини.

Сердара Јола Пилетића, правога орла црногорскога, а и ти га сам зваше „Орле мој." Јоле је у Црној Гори оставио примјер ријетке правичности, као дуго-годишњи сенатор, зар и данас не говори народ црногорски „то правије не би пресудио ни Јоле Пилетић". Зар није ово један вјечити споменик, који неће умријети, док је крша црногорских и у њих горштака у сурим струкама. Јоле Пилетић, овјековечио је своје име са јуначким пиперским соколовима и на бојна поља по граница домовине.

Баја Бошковића, који је дан и ноћ био на мртвој стражи; чувајући Брда од Турака. Његово јунаштво, зар није његов народ карактерисао кад је умиро и кад су брђани над мртвим његовим тијелом казали: *Носиќемо за Бајом црне аљине као Бугари* за Марком Краљевићем"! Куд ће лепшег споменика од овога? Кад је народ овакви суд изрекао и у једној реченици све казао, излишно би било његова дјела овде ређати.

Пера Пејовића, дуго-годишњег посланика при Отоманском двору, а доцније црногорског сенатора. Зар Височанство, нијеси од њега увијек савјете тражио, ђе се тицало какво политичко питање између Порте и Црне Горе, који је узрок битке Граовске и оне сјајне побједе црногорске.

Маша Андрова Ђуровића, његови предци и он, зар није био осовина око које се окретало јуначко коло нахије Црничке. Његов дом подигао је вјечити спомен у Дупило кад истријебише потурченаке.

„Како чусмо за бој на Цетиње,
Покласмо се с нашијем Турцима
Дан и ноћ је поклање трајало

И ми смо ти грдно нагинули
Половина у бој погибосмо,
Нестало је гробље око цркве
То пјесину у један копамо
Сад ти нема у нашу нахи'у
Обиљежја од турскога уха
До трупине или развалине." [1])

Овај споменик неможе зуб дугог времена изгладити. Па ко се одликовао на кулу Ђуришића, кад оно Маркиша Пламенац и поп Илија Пламенац — по великој несрећи данашњи министар војени бјеху се захвалили Осман-паши скадарскоме везиру, да ће Црну Гору похарати.

Ива Ракова Радоњића, тога великога државника и челичног карактера, тога јунака јунака̂, који као соко улећаше у турске ордије, који се на јуначком мегдану окупа у крви силног Турчина Мурата Борчака.

Новица Церовића, онога бана, који Омер пашине године бјеше с твојим витешким оцем у горњем Острошком манастиру, кад му твој витешки отац узвикиваше: „Ноко ухватише нас Турци живе," на које Новица одговори: „*Нека тебе хватају Мирко, мене неће, имам два фишека, једнијем ћу убити Турчина, а другим себе.*" Онога Новицу који бјеше трећа чињеница у погибији Смаил аге Ченгића.

Кад помислим на ове побројане старе сенаторе, па кад данас видим какве недостојне кукавице сједе на њихова мјеста, ум ми стане па се скаменим. Нијесу Височанство ни они правници били, али су били велики мужеви, судије и војсковође, какви су и требали онда Црној Гори. Теорија права њима је урођена била. Судили су по својој савјести јер су били савјесни „ни по бабу ни ло стричевима", а како данас суде ови звјерови у љуцком облику, питај глас твог народа, па ће ти најбољу квалификацију њину очитати; а што да питаш народ кад све сам својим рођеним очима гледаш, што се ради у твом амфитеатру. Јесу ли то државници, јесу ли то школовани људи, јесу ли то људи којима лежи на срцу правда и народња срећа, јесу ли то јунаци? Јели и један од твојих данашњих великосудија икада био вођа јунака или бар прости војник, сем трбушатог Рада Турова, који је по несрећи био једном командир и тај див-јунак на сваку бојну пољану зечије срце носијо. Остали ни очима виђели нијесу како се брани отаџбина! Дакле они су сви по својим особинама, по свом умном развићу,

[1]) Његуш.

по својим карактерима једно велико **„Ништа“**! Од тога — ништа — ти си Височанство, створио једно велико страшило пред очи народа црногорскога, и дао му неограничена права те по свом ћефу раде. Људи који никакав материјализам не веже чиста савест и закон у руке, воља народна, то им је цељ којој теже да је задовоље тако им Бог помогао!

Они свијету вуну стригу
Да покрију своју бригу.
Ти свијету кожу деру
И велику длаку беру.
Није њима до народа
Сваки гледа да га прода
И да стече већу славу
За ћелаву своју славу.“ [1])

Мислећи и пишући о овијем апсурдумима, о овајем зверовима деветнајстог вијека, који да се слуша глас природе, били би у решетке и народ плаћао да их види. Височанство! Дали је Ђуро Церовић од своје плате уштедио, те је закупио пола никшицког поља и подигао оне бине и летниковце по Никшићу! Дали је Јагош-Радовић поштеним начином стекао те је све око Мартинића закупио и притискао, те му је данас виша половина сељана раја и чифчија? Шта је имао Перо Митров док је по несрећи ту дошао, а данас подиже здања по Цетињу и Ријеци Црнојевића и закупљује имање по Зети? Јели од сиротиње отрбушастио Раде Туров или од народњег зноја и чи новци подижу његове бине по Цетињу и купују имање по Зрмици. За Марка Вукотића не треба ни зборити, доста је што је син великог дахије и чевског јаничара, он незна чеса више има. Зар нијесу такви људи гори од дахија. Мања је рана народу кад га туђин гули али то своме небрату неможе опростити. То су народне глобаџије, то су они људи, који имућним људима нарочите кривице стварају, само да што у џеп метну. Неби ни пошто мито примили:

„Судници нам безмитници,
Дијелит правду добро знаду,
Мито приме, правду даду,
Оном чија и не бива
Не приме ли то је јасно
Да не бјеше доста масно
Ал за живу неће главу,
Да окаља митом славу.

---

[1]) Народња пјесанја.

Свом судинку на видику,
Оставши ли нешто дора
У обору ил у двору,
Наћи ће ти господара
У добри час добру ору
Мито примат; грех је јасни
Ал га наћи — чин је красни." [1])

Тешко томе коме народ овакву оду одпјева. До овога кад човјек дође, боље му је да сам себе суди, да не чека суд народњи. Тешко га вама окаљани грешници, ако дочекате да ве народ пере, а ви се већ сами неможете опрати. Висок је бедем ваших грехова пред вама, већ га неможете прескочити, да до потока дођете да се оперете, не, јер вас је грех умртвијо а народње сузе постигле. Ви сте глобације. Ви сте смрдљиви чир на леђима народа црногорскога, Ви сте филоксера, која подгриза жиле националног стабла, и гледате да га оборите, али нећете! Испит ће те му доста сока, али ће се стабло одржати и после вас на ново подмлађивати. Недајте да Црна Гора добије закон и устав јер ако то пуштите — тешко вама онда, ако прије не умакнете но чекате да вас закон на осуђеничку клупу положи!... Ви ово знате, за то сте — моралне пропалице — и стале на пут законом ускрснућу и кад је ријеч била о обнародовању закона Богишића, зар нијесте питали Господара: „А да куда ћемо ми сад?"

Височанство! Дозволи ми да оставим сад на миру твој и ђаволи, а не народни Велики Суд, нека почивају, нека се сладе, нека благују и лешкаре на народњим леђима, као што си им рекао ти, а не воља народња ни Бог ни правда, а да се окренем око себе, да још којега посмотрим од твојих великана и савјетника!

Ко ти је Височанство на челу војске, зар ефенди — Илија Пламенац сједи на портфељ војеног министарства? Зар он заповиједа са шпартанцима црногорским? Зар он командује данас са оним јунацима, о којима велики Гледстон са обале атланског океана пјева:

„Јоште нигде било није
Таког соја од јунака
Нит је било до сад игдје
Тако силних још горштака."

Овакви јунаци достојни су били, да на челу њиховом стоји силни Наполеон Бонапарта, али правда је данас у Црној Гори у

[1]) Народња појезија.

оковима, а неправда носи царску круну. Илија Пламенац, са својих издајничких дјела, познат је свакоме и малом ђетету црногорском, као што је познато име Махмуд-паше, Омер-паше и Дервиш-паше, за то би због народа црногорског излишно било о њему писати, али потреба је због страног читалачког свијета, који читајући о Црној Гори разне путничке бјелешке ратне кронике, и историју тих непобједими горштака, замишљају да на челу јунака црногорских стоји неки други Галибарда. Не драги читаоче. На челу војске црногорске, данас стоји издајник Црне Горе и њене слободе, а ево доказа: Године 1847 Црна Гора имала је да издржи двије очајне борбе. Исламски звјер, рашчепио је био, своја ненасита уста, да прогута ту шаку црногорских горштака, који су по бројном стању врло малени, али по духу врло велики били. Критично је стање било за Црну Гору и њену слободу, јер то мало јунака ипак се неби препали од турске навале, да су имали довољно оружја и џебане, тек ако је црногорски војник имао највише до пет метака, које је чувао за посљедни очајни час.

Другу очајничку борбу, имала је Црна Гора да издржи, за свој материјални опстанак. Наступила је била велика неродица. Нигде се ништа није било родило. Да би Црногорци спасли свој живот од глади, гулили су коре кленове, па их сушили и у воденици мљели, па од тога брашна љеб мјесили те се с тијем ранили! Да ли има што теже од овог двога што сам напоменуо, ђе настаје борба очајна, за слободу и независност, и борба за животни материјални опстанак.

У том најодсуднијем времену, наш данашњи војени министар Илија Пламенац, са својим стрицем Маркишем, издаје Црну Гору. Баца се у наручје Осман-паши скадарском везиру. Ставља му се на услузи. а овај га посињује, и посинку даје барјак и турску војску, да иде на Црну Гору, да јој угаси и посљедну искру слободе. Пламенац му се куне великим Мухамедом свецом, да ће Црну Гору огњем изгорети владику и Господара Црне Горе Петра II. жива ухватити, и свезана довести свом поочиму у Скадар. На дан 10 априла 1847 год. црногорски издајник, Маркиша и Илија Пламенац, дижу барјак на Црну Гору на којему не бјеше крст и орао него полумесец. За њима иде турска сила упараћена са својом ратном спремом, као што Његуш пјева:

„У Црмицу уведоше Турке,
Унесоше таин и џебану,
Довезоше од боја топове,
Предаде се нико не остаде

До сокола Ника Поповића
И крваве куле Ђуришића.“

Одпочиње се очајна борба, потурчени командаnти коравају напријед палећи и жарећи, Црногорци се затворе у кулу Ђуришића, ђе су се ријешили да издрже и посљедни осудни час. Ријешили се да јуначки пану за своју домовину:

„Виче іунак из турског околе,
Баш на име капетан Маркиша
Он дозива кули Ђуришића,
А на име Мартиновић Ђура:
Барјактару Мартиновић Ђуро!
Каква те је хала донијела
У несрећну кулу Ђуришића?
Кунем ти се вјером у коју сам [1])
У њој ћу те жива ухватити,
Ал у живу ватру изгорјети,
На њој барјак турски померити! [2])

И заиста тако су очајнички, на кулу нападали ови потурчењаци, са војском, да се више Црногорци нијесу могли држати, него се завјерише и један другоме заклеше, хватајући рукама сви за један цевердар, да се неће издати. После заклетве мислили су отворити се из куле, са ножевима у јуначке руке, па улећати у турске редове и ломити ланце док не падну под турским ударцима као Обилић на Косово. Баш у том осудном часу, стиже им индат од Цетиња под командом Ђорђија Петровића — један батаљон — и од Ријечке нахије 1500 ратника под командом Филипа сердара. Чим је стигла ова помоћ, затвореницима у кули, дође нова снага; узиграше срца за осветом на брата — издајника. Индат прву ноћ одпочину од пута те прибра нову снагу и удеси позиције за напад. У јутру чим је зора забијељела, црногорски орлови по једном пушке истурише, па са јатаганима улећаше у турске ордије. Турци са потурчењацима окренуше леђа, али ками мајци да могу утећи. Црногорци их ћерају и сијеку и живе хватају, док су их до скадарског блата дођерали и ту остатак спасе се на лађама и умакне пут Скадра:

„Виче јунак Мартиновић Ђуро
Из затвора, из бијеле куле
Стан Маркишо турски капетане,
Стан Маркишо цри ти образ био
Нијесмо ли вјеру ухватили

[1]) Под реч вјером — разуме се турска пошт. је био већ права Турчин.
[2]) Његош.

Да не бјежи један пред другијем!
Бјежи курва Пламенац Маркиша
Бјежи курва окренут се неће,
Тад му пусту кулу изгорјеше! [1])

Ето драги читаоче, тај издајник данас командује са црногорском војском. Тај издајник данас је први савјетник до књаза. Тај издајник, који је једном на свој образ пљунуо и похулио вјеру прађедовску, данас држи спагу и оружје — јуначке Црне-Горе у рукама. Тај посинак Осман Паше, данас шапти књазу на ухо: кога ће убити, кога ће проћерати а кога на колац набити. Тај хулитељ имена Христова, данас црногорске Обилиће назива „Маријом Гојковом," и то оне див јунаке, који су очували част и понос Црној Гори. Он издајник данас их срамоти, он, који је клањао свецу Мухамеду на сеџаду. Он, који је Црну Гору султану продавао. Он, коме је народ црногорски ударио на чело жиг: „срамног издајства." Он данас на чело јунака црногорских стоји.

„Бог вас клео погани изроди,
„Шта ће турска вјера међу вама" [1])

Зар Височанство, неима човјека, у твојој јуначкој Црној-Гори вјерна твом престолу и отачаству, који је примјер јунаштва, па да јунак стане на чело црногорских јунака? Ах, имаш доста црногорских Обилића, али нећеш, но на велику срамоту и поругу Црне Горе, портфељ министарства војеног, повјераваш посинку Осман паше, Попу Илији Пламенцу.

„Прото-попо и војвода славни.
Одио је пророку на ћабу
И Сурули клањао се свецу" [2])

Томе си повјерио данас, сву снагу и крепост Црне-Горе. Метнуо си његове издајничке руке на славом крунисано оружје њено. Тај ужива код тебе прво повјерење. Тај се игра са судбином те мученичке земље. То ти је вруће заплеће и врућа узданица.

„Пламенац је књазу десно крило
Лагат знаде, вјешто се увија
Смијући се на колац набија,
Мучки радит, учише га турци
Кад је с њима авдес узимао
И по турском адету клањао

[1]) Његуш
[1]) Његуш
[2]) Орлови:н

Ђе год знаде поштена витеза
Ил сокола од старине бана
Ил у племе чорка одабрана
Договорно с' Петром Вукотићем
Код књаза му изради вјешала
Ил' тамницу или ти прогонство."*)

Министар Пламенац, не само што је био издајник 1847 год., него је то и у овом посљедњем рату покушао. Када су најосудни часови наступили за Црну Гору 1877 године, када Брда у пламену буктијаху, када Сулејман — паша — неустрашимо корачаше мученичком земљом црногорском, када на нишан узео бјеше Цетиње, — каква је била џебана, коју је добавио Министар Пламенац Височанство? Ако нећеш ти на ово одговорити, одговорити ће црногорски јунаци, и они шанчеви покрај Зете, ђе пред сваким војником бјеше стотинама убојних лажљивих метака који не пале Од стотине метака једва ако је 10 могло упалити. Црногорски војник, није никаква уздања у пушку имао — нарочито Крнкова система. — Колико је хиљада убојних метака остало по шанчевима низ Пјешивце као штетни? Јеси ли ово Височанство својим очима гледао, и кад си видио да нема уздања у ову џебану, јесили с' Богмиловића написао овакви телеграм: „Војвода Петар Вујовић Цетиње. — Шаљи другу џебану Крнкова система, ова не ваља. Црна ми Гора пропаде". Војвода Петар, није имао друге; него оне исте џебане, посла неколико кашета које су стигле на Загреду, које нијесу ни отварате пошто није у њих уздања било. Јели ово истина Височанство? Јели ово истина црногорски витезови? Зар није ово велеиздаја, оцијени ти драги читаоче! Заиста какву је услугу овде учинио Пламенац турској држави, да су покорили тада Црну Гору, данас би Пламенац, као велики везир сједио на Цетиње. Његова стара жеља сад би била испуњена.

Овде сад настаје питање, били Сулеиман паша могао продријети, кроз Црну Гору, да су Црногорци имали уздане џебане? Кад су први топови црногорски са Шуматог пода оборили ватру на турске редове и њену комору зар није сва сила узбјегла натраг, и онда да је било џебане и да су плотунима оборили на турске ланце, турци би — заиста који неби пао — окренули леђа и ту би виши пораз, него на Плевну претрпили, јер се види и са неваљалом џебаном колико их задржаше и сузбијаше црногорски јунаци, те је турска сила за непуних тридесет километара девет

*) Ораовац.

крвавих дана путовала, а шта би било с њима да су црногорци имали оно са чим се побједе крунишу — цебану. Мислим да неби утекло од турске војске ни пиличника, али слава Богу и Пламенцу — издајнику, они се срећно спасоше и пола Црне Горе огњем претворише.

Министар Пламенац, да би црногорске јунаке снабдио и са ладним оружјем, као што је са цебаном, купио је 15,000 јатагана са црним корицама од каучуке, за неке ниже чинове и друге одличне јунаке црногорске. Међу два брата комад од ових ножева вреди 60 пара, а он је казао да их је платио по 3 фор. и 40 новчића. Који га год јунак црногорски носи за појасом, не смије близу ватре сјести, а љети мора га у ладовину држати, јер би му се пусте коре растопиле. Ове косовске осветнике, продао је војницима сваки комат по 10 цванцика, а по врх тога од свакога јошт по једну цванцику на име оштрења, а овамо ставио им на расположење државну фабрику, кога донесе да му се наоштри. Он је у напријед знавао, да неће црногорски сиромах путовати по четири, пет дана носећи нож да му се наоштри, а и они те им је фабрика била уз кућу кад су виђели да ножеви не вреде ни по луле дувана, није га ни један ктио оштрити, те тако нашему ефенди Пламенцу остаде у џеп од самог оштрења 5,100 форинти, а колико је добио процента при продаји, а какав је квалитет сигурно је добио 80 о сто, јер није ствар скупоцена, да га Обилић носи, код његове оштрице ако га неби снага одбранила — жена би му обје руке код њега савезала. При куповању Пламенац је имао ортака у овој трговини. С' ким је дијелио добит; то најбоље зна књаз Црне Горе!! Није им ово први ортаклук него одавно воде трговину са народом.

Дозволи ми Височанство, да бацим један летимични поглед на твоје најверније слуге после Пламенца — Јабучане. — После војводе Пламенца — Попа Турчина и војводе Петра Вукотића, прво поверење у двору браћа Јабучани уживају. То је књазу дворска свита, то су му тјелохранитељи, то су му дворски маршали, то су му вјерни пратиоци, то су му школски инспектори, то су му директори поштанске телеграфске централне управе, то су му велики мисионари шпијунаже и професори шпијунског факултета. Сваки је члан од те породице чиновник, сваки вуче плату, дворска су им врата увијек отворена. Бога ми мислим, да ће кроз кратко вријеме и њихови магарци добити трубачке плате! То је једна фамилија, која има од старине велике заслуге за Црну Гору и дом Његошев, па и да нијесу баш толико вриједни, књаз их

награђује из успомена њихових старих великана, које ће Црна Гора памтити док год буде паљено име великог пјесника и Господара Црне Горе Петра Петровића II ог и његовог „Горског Вијенца," и док год Црногорци буду бадњаке ложили. То су потомци браће Алића потурчењака из Доњег краја. То су потомци оних што Његуш вели:

„Ала смрде ове потурице
Опажаш ли ти што год Рогаве!!

Јест, то су потомци оних те су црногорци на скупштинама — нос у шаку држали, кад су близу њих сједели, да им не смрди она тешка пара — задах, — она погана некрст:

„Кад близу њих сједим у скупштини
Ја нос држим свагда у рукама
Да не држим бих се избљувао
Па сам с тога на крај утекао
Е близу њих небих освануо
Ево видиш како смо далеко
И опета она тешка воња
Од некрсти овде заудара" *)

Кад овакви људи, данас сједе на кормило црногорске управе, и кад је оваквоме шљаму и измету повјерена у руке судба једне државе, људима као што су: Велике судије, Пламенци. Вукотићи, и Јабучани, природно је да они немогу и несмију трпјети у Црној-Гори заслужне синове њене, за то нека не буде никоме загонетна данашња емиграција првих и најзаслужнијих синова Црне Горе.

Која год држава незна цијенити своје великане, она неће никад постићи своју мету, јер великани дижу славу једне државе до врхунца, а ти Височанство, данас оста без великана, оста без државника, оста без јунака, који су уздигли име твоје и Црне-Горе, те је са необичним дивљењем упозорила Европа свој поглед на њу била и Црна-Гора онда бјеша главни предмет свјетске поезије, а ко те сад окружава?

„Окружи се не људима
У руке им земљу даде
Да по њојзи јаничарски
Што је њима драго раде."

Височанство! Твој политички правац, зар не води понижењу, физичкој и моралној пропасти Црне-Горе. Искуством је доказано;

*) Његуш

да славу народа и држава уздижу славна дјела великих људи. као и то: да су за национално, интелектуално, морално и физичко развиће, — проширење граница — битне чињенице: мач и перо. ти си височанство мач пребио, а перо затупио, јер су мач и сабље вође твојих соколова, које ти по свијету најури и у заборавност баци, а перо си затупио, пошто оста без научних људи.

Читаоце сам у неколико упознао са главним чињеницама које данас крећу организам државе црногорске. Сад ми остаје да видим камо они људи, који су дјелима својим крунисали славу Црне-Горе и њене слободе.

Дозволи ми Височанство, да те упитам камо ти неустрашими арамбаша Мићо Глушчевић? Камо ти војвода и сенатор Жарко Љешевић? Камо ти многозаслужни и на бојном и политичном пољу војвода Мићо Љубибратић? Камо ти капетан Окица Каљевић? Зар то нијесу били будни чувари сјеверне границе Црне-Горе. Зар то нијесу била четир јака стуба, на која се ослањала сјеверна Црна-Гора? Зар нијесу то били људи који су својом јуначком крвљу — као чувари слободе јуначке Црне-Горе — по сто пута њену међу оросили; отискујући од граница херцеговачке и босанске турке, па зашто оставише Црну-Гору?

Камо ти Височанство сердар Јоле Пилетић тај — јуначким вијенцима многих мегдана — окићени јунак и у држави Црногорској правични судија и дуго годитњи сенатор, што га принуди да остави Црну Гору у старим годинама? Ти Височанство и изроди који те окружују!!

Камо ти Височанство војвода Машо Врбица, твој велики и бистри државник, а десна рука твога стрица великога књаза Данила — мученика, — неуморног раденика на пољу културног развића Црне Горе и вођа јунака на сваком бојном пољу, ђе се твоја држава од полумјесеца тресла. Дозволи ми, драги читаоче, да коју више проговорим о овоме бистроме политичару и вођи јунака:

Војвода Машо Врбица, рођен је 1835 год. у Његушима. Његово се јунаштво датира од 1852 год. када је књаз Данило противу Пипера војево. Исте године видимо га у боју код Спужа, ђе износи први своје јуначке црте, противу непријатељске линије, када је именован за десетара — каплара, — у жестоким бојевима при удару Омер-паше на Црну-Гору 1853 год. Врбица се показао као прави јунак на бојном пољу, што га је препоручило те је произведен за стотинаша — официра. — Он је био један од оних 25 витезова који су се девет дана очајнички борили на

затвора манастира Острога, и одбијали турске ројеве, који су навањивали да отму св. Василију и да га спале као Синан-паша св. Саву на врачару. У најодсуднијема часовима Врбица баца на своја јуначка леђа тијело св. Василије, срећно га спасе од спалишта. Спасава српству светињу да је дивљи варвари не скврне. По свршетку овога рата, књаз Данило увиђајући у њему челично јунаштво и хитрину у схваћању ратних позиција, ријеши се да му природни дар усаврши науком и пошље га у Петровград да сврши ратну школу, у којој се учио три године. Кад је прву годину свршио; школска управа извијестила је књаза Данила о његовом примерном учењу, сашто је и награђен био. Овде ћу да очитујем једно писмо, које је сам својом руком писао књаз Данило, које сам нашао у архиву војводе Врбице, и без његова знања са оригинала вјерно копирао, оно гласи:

„Г. Машу Ђурову Врбици,

Драги Машо!

За ваљаност твоју, којом си се показао у посљеднем ратном собитију између турака и црногораца и за прилежност науке у тамошње школе, као што ме о томе увјерио Господин полковник Каваљевски, шаљем ти на дар један крест јединствено воспоминанија освобођења и независности Црне-Горе, а то по господину Каваљевскоме

При овоме пребуди здраво које ти желим

Цетиње 4|16 Јануара 1854. год.

Твој наклони
књаз Црногорски
Данило Петровић — Његош

У Русију въ Царскоје село."

Пошто је Врбица свршио три разреда артиљериске школе, на позив књаза Данила враћа се у Црну-Гору 1856 и видимо га ђе са сердаром Јолем Пилетићем осваја град Медун. Видимо га ђе сӯ га са свију страна опколили Турци и он са орлем Пиперским пробије турске редове. За то витешко дјело Књаз Данило производи га за командира — пуковника — и обдарује га својим крстом.

У боју на Грахово 1858 године видимо га као команданта артилерије. Видимо га ђе са топовском риком испраћа посланика Омер-Паше, када му је велики Данило, на понуду да му се покори одговорио:

„Потурице Омер-Пашо
Родио си с' да крст браниш,
А ти си му сад злотвор
Потурице Омер-Пашо
Фишек ти је одговор."

За храброст у том боју, Књаз Данило обдарио га својим одличијем — крстом о врату и красним мачем. Када се 1861 године почео кретати устанак у Херцеговину, видимо Врбицу на челу усташа. Када Црна Гора 1862 год. зарати с Турском, Врбица упадајући у турске трупе допане ранâ, зашто га Књаз Никола одликује Обилића медаљом. Послије рата Књаз Никола шаље Врбицу дипломатским пословима у Београд и у Букурешт, и пошто је на задовољство Црне-Горе свршио ову мисију; Књаз га именује својим пôбочником и дарује му одличије звијезду Даниловог реда.

Напомињем и то да му је неумрли Књаз Михаило том приликом дао за Црну-Гору 12 брдских топова и машину за оправљање олука извојеваних пушака. За чување Црногорске границе 1869 год. кад је плануо бокешки устанак, одржавајући солидарне односе између двије државе, цар аустријински обдарио га је витешким крстом свога ордена. За велике услуге учињене свом отачаству на пољу ђе мач суди и перо решава дипломатске преговоре; Књаз Никола именује Врбицу за војводу и сенатора.

Када је 1876 године букнуо рат српско-турски, Књаз Никола шаље Врбицу као заступника Црне-Горе у Србију, ђе образује јатаганску легију, лети по границама Србије, кроз густе облаке пушчаног праха, кроз потмулу јеку громки топова, онда када је:

„Зарудио је Исток пламеном
А по том дичном гњезду каменом
Затресоше се горди висови
И појурише љути рисови
И задрхтали неба сводови
И претрнули сами богови
А маглуштина црна слетила
Па крије небо, крије светила." *)

*) Мита Поповић.

У тим осудним часовима, кроз густу маглу светлуцаше се сабља војводе Врбице. Јунаци који су га окруживали били су прави дивови, а такве је и он тражио, „који може стићи и утећи." Он је јунаке тражио као што је и сам. Ево ћу ради потпрде навести из његова расписа, који ми је случајно до руку дошао, тражећи једном приликом нека акта у архиви округа Топличког, са којим је образовао јатаганску легију. Распис је много велик, но ја ћу из њега навести неке ступце. Између осталога војвода Врбица у свом распису вели:

„Црногорци и Херцеговци! Ја вас знам а ви мене знате. Знам да сте ви сви ради да се саставите у једно одељење — кор — да се с' дружени с' непријатељем бијете, да ваше лично јунаштво покажете, па и то да нећете један другога оставити ни у каквој невољи. Дакле свиколицн ђе год вас има, у редовима српске војске или по унутрашњости Србије, који се осјећате вриједни дичнога имена српскога, који схваћате зашто се развио овај крвави али свети рат са старијем српскијем крвником турчином, који сте дични са узоритог јунаштва, ваших дједова, очева и браће, који данас добијају сјајне побједе по Херцеговини и Албанији и Србину образ осветљавају. Ви сви соколови одмах на Делиград. Ту вас ја чекам."

„Али да добро знате ја позивам и очекујем јунаке. Ја сам вичан војевати али с' јунацима, који могу стићи и прегећи и на страшну мјесту исчекати. Ко се не осећа таквијем јунаком, нека ми не долази, не треба ми. А са јунацима у чијим грудима пламти срце огњем јуначкога поноса, који ће за славу витешкога имена српскога за крст часни и слободу златну, пријед јуначки умријети, него што ће допустити да му образ стидом запламти на јуначком збору. С таквијем јунацима поћићу, у најжешћи бој, у најжешћу опасност."

Ово је писмо датирано 15 августа 1876 год. Од 15 августа до 15 децембра Врбица се јуначки борио са 3000 јунака јатаганске легије. За јуначка дјела и прегнућа, књаз Милан Обреновић IV. одликовао је Врбицу са Таковским крстом V. реда, па одмах иза тога са Таковском крстом II. реда и сребрном и златном медаљом за храброст.

Мјесеца децембра на захтјев књаза Николе витешки војвода оставља Србију и враћа се у Црну Гору. Враћа се из боја у бој. Ставља се на чело артилерије црногорске, ставља се нћ услузи свом отачеству, ставља се на бранику своје домовине и то онда:

„Када се оно од грмљаве сило
Страхом тресла васиона цијела
А млазеви злослутнога огња
Посукташе из пакленог ждрела.“ *)

По таквој позорници видимо војводу Врбицу, видимо га ће као командант артилерије пали турске барутане. Диже у ваздух турске градове са многим Турцима, као Синђелић на Чегру. Видимо га ће као гром из неба ломи тврде бедеме града Никшића. Видимо ће се пред њим клања турска застава на тврђави Десендри. Видимо га ће ломи ребра тврдога бедема старога града Бара, кога су још Млечићи утврдили да га нико срушити не може, пред Врбицом и његовом јуначком војском поклони се као јуначка Троја пред Грцима.

Сад да видимо Врбицу на пољу политичном, на пољу економног и културног развића Црне Горе. Идемо велим, сад да га видимо с пером у руци: Послије рата књаз Никола поставља Врбицу министром унутрашњих дјела, а пошто је био упражњен портфељ министра грађевине, министра привреде, а готово и министра војног — пошто Пламенац нема никакве спреме — то је Врбица вршио дужност и поменутих министарства, на велико задовољство свога Господара и корист Црне Горе. Једном приликом рекао је књаз: „Врбицо! Земља моја а управа твоја.“

Први је задатак био војводи Врбици, да Црну Гору унутра реформише. Он се постара да прво уреди општинске самоуправе по Црној Гори, јер су општине извори материјалног унапређења и чуварке грађанског живота и имаовине. Он је написао: „Закон о уређењу самоуправа општинских у Црној Гори“, које га је и књаз подписао а доцније и поништио, за то што је овај закон прозирао и дисао уставним духом. Ради увјерења навести ћу неке чланове тога упокојеног закона, тако:

Чл. VI. гласи: Пошто село по својој слободној вољи и највишем броју гласова изабере и именује сеоцког кмета, а пошто изабрани кмет у споразумљењу са одобрењем својих сељана изаберу потребите кмету помоћнике — сеоцки бирачи престављају дотичном капетану изабраног кмета са његовим помоћницима, које капетан потврђује и имена избратих министру унутрашњих дјела саопштава.

Чл. XIV. Ниједна виша књажевска власт неће се мијешати у радњу која спада у дјелокруг *сеоцким* кметовима, у колико је њихова радња правична и сагласна овом уре-

*) М. Поповић,

ђењу. Она нетребује мјешање виших власти. Више власти колико је више могуће, треба да подржавају значај сеоцких главара — потврђујући њихове пресуде, у колико одговарају правичности. Избори за варошке општине такви су, а ево на пример:

Чл. XXII. Свака црногорска варош по слободној својој вољи бира општинског кмета. Већина гласова одлучује избор.

Ето драги читаоче; виђи какав корак био учинио војвода Врбица. Зар није ово јака основа на којој би кроз кратко вријеме био постављен устав, јер ови је закон донешен без устава а на основу устава, и човјек читајући га неби могао ни сањати да тај закон није једне у потпуном смислу уставне државе.

Кад је Врбица уредио општинске самоуправе, друга му је цијељ била да унапреди газдинство у Црној Гори. Он заведе земједелске школе, а 1882 год. образова „Земједелско друштво", које је имало редовних чланова у Црној Гори 1800 а на страни 500 то је у све 2300 чланова. Буџет овога друштва располагао је са великим фондом. Добавило је било разна сјемена, разне пољо-привредне алате најновијега проналаска. Одређено је било колико који домаћин мора посадити шљива, посијат ђетељине итд. итд. једном ријечи точак тога друштва, почео се живо кретат, а у пореду с њим и газдинство напредовати.

Трећа му је цијељ била, да кроз кршњу Црну Гору, прокрчи саобраћајне друмове, како би се могла унутрашња производња и разне сировине о незнатном трошку, добрим друмовима извозити, а са стране потребну артиклу увозити. И то је постигао, куда ни коза није могла проћи, данас пролазе фијакери — али ће и ти друмови обрасти травом када је пало газдинство.

Четврта му је цијељ била, да саобразно напредним државама уреди поштанска и телеграфска надлежства, и то је постигао.

Пета му је цијељ била, снабдети црногорску војску са добрим оружјем и у томе је добро успио.

Сад цијени драги читаоче, јесу ли ово пет главних и битних услова за развиће и унапређење једне државе, и на ком би степену данас била Црна Гора, да нијесу завидљиви бездушници томе стали на пут? Крволоцима Црне Горе и рушиоцима њене слободе није у рачун одило да Врбица истакне корак пред њима, почну му плести разне мреже и замке спотицања и опадати га код књаза. Војвода Петар Вукотић, поп Илија Пламенац и Станко Радоњић пођу код књаза. Војвода Петар поче: „Господару! Ови Врбица, нешто ради што ми не разумијемо. Он заводи некакве

општинске власти, и вели им: не слушајте ви капетана за ово што се вас тиче, а ја мислим да старијега треба слушати. По општинама имају некакве законе, некаква уређења и буди Бог с нама. Причали су ми људи, да се тако ради у Шумадију, а то за тебе није добро Господару!"

Пламенац: „Ками му и два леда Господару, он је узео управу и над војском, као да нијесам министар војени. Он кује некакво оружје, он дијели војску на некакве алијерије, — како ли он то каже — а неке назива пјешаке, када су сви војници из Пјешиваца, он Господару чини ми се није при чистој свијести, а још нешто што је горе, — чуо сам да издаје некакве прокламације — како ли се зову — као и ти."

Станко Радонић; као образован човјек слушајући ове оригиналне будале, није имало мјеста његовим ријечима, па и ако је из душе мрзио Врбицу. Овом приликом није проговарао а доцније био је камен спотицања за Маша Врбицу.

Књаз Никола после овога окрену правац општинских самоуправа, старим коловозом. Укиде економско друштво. Нареди да се сваком члану његову врати уложени новац, који је на име чланарине дао. Врбицу лишава министарског портфеља, и посље све могуће сплетке и интриге управи противу њега, што га примора да остави Црну Гору. И данас тај Врбица, који је толика добра Црној Гори учинио, тражи другог господара и другу државу!!

Височанство! Камо ти крв од твоје крви, камо ти трећи дирек дома Његушева, камо ти братцка прва узданица, камо ти твој стричевић надвојвода Блажо Петровић — члан дома Његошева?

„Ела кажи ђе је Блажо
Твој стричевић рођак први,
Кост од кости Петра светог
Петровића капља крви,
Који но јесу три брата
Бранич био земље твоје,
Зашто оде; што остави
Црну Гору — племе своје?"

Надвојвода Блажо Петровић, први је рођак Његова Височанства књаза Црне Горе. Он је био први ађутант при двору црногорском, а у исто вријеме и маршал двора. Он је био сапутник свију путова политичких књаза Николе. Он је небројено пута шиљат дипломатским мисијама, а више пута и књаза заступао при европским дворовима. Ђе је год какву политичку мисију вршио,

свуд је име Црне Горе на висини одржавао. Он је врло бистри дипломата, а уживао је велике симпатије код свију европских дворова; што су сведок ордени свију владара који његова заслужна прса красе. Код народа црногорског, уживао је неограничну љубав. И данас ћеш чути сваког дана сиротињу црногорску која кад дође и жели код књаза, ђе каже: *„Нема нами доброга господина Блажа, он би нас код књаза повео и за нас све учинио.“*

• Кажи Височанство, кажи шта учини? Ко те одведе том странпутицом те обрука Црну Гору, те понизи дом Његошев? Зашто Блажо да странствује?· Кажи књаже! Бацај љагу с дома твога, али нећеш, него баш онда, кад се осипа дом Његошев, кад Црна Гора плаче, кад јој се срце стеже, кад јој лице румени од стида, онда баш ти мораш на силу, од сиротињских суза правити свечане обједе у Никшићу, а рањени народ црногорски нагонити да никшицкијема сокацима упрте и са столицом командира Луковскога и да на силу вичу: Живио и Ура! И кад им се кука да морају пјевати. Тада баш нагониш сиротињу да од својих суза златне сабље херцеговачком војводи кује.. Дали си то велико весеље правио за то, што је поносни орао црногорски оборио своја крила, за то што над-војвода Блажо иде из Црне Горе. Немогу даље да говорим, рука ми задрхта а очи запливаше у језеро врућих суза, ах! Височанство нека те суди мученичка крв дома Његошева!!!

Зашто Височанство остави Црну Гору Ђоко Пејовић, командир I. батаљона II. бригаде? кои је у четрнајестој години свога живота окренуо пушку на Турчина и стао у редове јунака црногорских, а у седамнајестој години, у жестоком боју на Жабљаку када је излетио као орао на грацке бедеме тада му је непријатељски куршум однио десно око. Те исте године постао је капетан, коју је дужност вршио 8 година часно и поштено. Године 1866 одређен је за изасланика црногорског при двору Отоманском у Цариграду, ђе је провео двије године савјесно отправљајући дипломатске послове, 1868 године враћен је из Цариградд и одређен за пограничног комесара. Године 1871 постављен је за командира-пуковника, а 1873 по ново је одређен за посланика у Цариграду, ђе се бавио до 1875 године. Када пуче прва пушка невесињска ти Височанство враћа Пејовића да буде вођа јунака, и заиста се Ђоко Пејовић у свима бојевима одликовао и јунаштву примјер давао, а за све позиције противу непријатељске стране прво си од њега мишљење тражио, које је заиста увијек мјеродавно остало. Ђоко Пејовић је они Асан-хота са 300

љутих арбанаса. Осим што његова јуначка прса краçе медаље, Данилова храбра, граховско, храбра од 1862 год. храбра од 1876, војничка споменица и руска војничка споменица његова прса красе још и ови виши ордени, Данилов крст IV реда, Данилов крст о грлу, Ђорђевски официрски крст, Ђорђевски војнички крст и крст Св. Владимира са мачевима, и данас овакви заслужни син Црне Горе потуца се по свијету, кажи за што Височанство?

Камо ти Височанство д-р Ђуро Костудић твој лични лекар, а син чувеног и много заслужног Маша Мујатова алај барјактара, све Црне Горе? За што доктор Ђуро остави Црну Гору? Знаш ли Височанство, да је свети Петар на самртном часу рекао Кустудићма: „Да ви је на аманет кућа Петровића, недајте да их газе Гувернадуровићи, ставите им се у одбрану“. Доктор Ђуро Кустудић, по својој квалификацији, заузимао је прво мјесто између осталих љекара у Црној Гори. Он је био омиљен у народу више од иједног чиновника. Он је сиротињу пазио и све с њом дијелио. Сиротињи је давао, а сам оскудјевао. Он је по неколико ђака сиромашњих издржавао и са свим потребама за науку снабдјевао, и заиста је доста сиротних ђака његов пут за навијек убио. То је они доктор Кустудић, који је гладним радницима по пећини ријеке Мораче, велике казане гриза и меса носио, те их зарањивао. То је они челични карактер који је у очи Књазу рекао: „Ја те увјеравам, да војвода Машо Врбица, никад неће дићи барјак противу Црне Горе као што га је дизао Поп Илија Пламенац, који ти данас уз десно раме стоји“. Та га је ријеч заиста скупо коштала и то је управо почетак његових страдања.

Камо ти велики поборник, за устав и народња права — Томо Оровац, који је вазда свакоме истину у очи говорио, који се с правдом грлио, неправду пљувао? Поштење љубио, непоштење презирао. Подлости се гнусао, а искрено обожавао. Који је за правду јуначки смрти у очи гледао, па и онда када му се копао гроб под келнерај бабе Виде у Подгорицу, ђе су га мислили на вјеру добавити и ту га мучки и разбојнички заклати, у већ ископани гроб саранити га, а од келнераја споменик му подигнути, а мјесто вина његов гроб сплачинама из тањира прелити. Имали што безобразније и гнусније од овога?!! Зашто Височанство и овакви најгнусније врсте умишљаји да се покушавају над онијем, кои те је вјерно служио, искрен ти био а љубио тебе више свега, а своју домовину као тебе, и за све то, зар си хтио да га наградиш са овим стидним даром. Зар нијеси овакви покушај и над војводом Марком Миљановим на Даниловград извршио кад нареди да се

изврши атентат на његов живот, којом приликом тешку је рану задобио, а ти Височанство први идеш, да га рањена посјетиш, да би с' тијем закрио своје злочинске смјерове. Колика си покушаја слично овима извршио и над Радојем Контићем? Колико Контић разоружа твојих јунака, који су се тебе захваљивали, да ће му залити огњиште његовом крвљу, за твој „аферим" и једну жуту медаљу. Оваквих случајева има небројено — ко би их све на-броио!

Камо ти Височанство Петар Радоман, главни контролор капетана црногорских и погранични комесар, кои је знао одржавати лојалне односе између двије суседне државе, те није било никаквих пограничних зађевица, као што се то прије дешавало а и данас догађа. Петар Радоман био је бистри државник, а десна рука војводи Машу Врбици, који је с' њим у друштво доста муке и патње видио? док су уредили општинске самоуправе и ред у Црну Гору васпоставили. Он је био племенита срца, искрен и поштен човјек, зашто је и велико повјерење код народа уживао. Он је кавањер многих ордена, које је с правом заслужио, и он остави Црну Гору, а у црно зави чувену кућу Радомана, а своју затвори —

„Смрад јунаку по пепелу шеће.*)

Камо ти Височанство прота Јован Бошковић, унук славнога и у народу омиљенога Баја Бошковића, твога узданога сенатора? Зашто данас не држи у светом олтару многољествије за тебе?

Камо ти Лабуд Вујовић, директор централне управе телеграфске у Црној Гори, а син много заслужног војводе и сенатора Петра Вујовића, твог вјенчаног кума? Зашто остави Црну Гору?

Камо ти твој тјелохранитељ Симо Ђурашковић, потомак Јанка и Богдана Ђурашковића?

Зашто Височанство, да туђа земља покрива јуначко тијело капетана Јака Бошковића? Зашто да по његову гробу чепа туђа нога? Зашто да се одмара у утробу туђе земље — код његове нога? Зашто да се одмара у утробу туђе земље — код његове слорођене, коју је много љубио, који је за Црну Гору и њену слободу све жртвовао, који је под турцима био, а за тобом му срце куцало и тебе славио? Сјети се Височанство посљедњега рата, када су били жестоки бојеви по Брда, око Подгорице, Куча и Медуна, какве ти услуге чињаше тебе и оружју црногорском и ти га најури по старости да у туђем свијету тражи два метра земље; ђе ће одмарати јуначке кости своје, и сном мртвијех спавати, да-

*) Марко Миљанов.

леко од своје рођене земље, коју је вруће љубио, далеко од свога Господара, којему је вјеран био, далеко од своје браће коју је брацки љубио, далеко од тих мученичких стијена које је крвљу заливао.

„Туђа рака, ледена је рака
Туђа земља није никад лака
У даљини мучно ли се лешка
Туђина је и мртвацу тешка“*)

Зашто Височанство, остави тебе и Црну Гору твој први ордонас — официр — Саво Ивановић, тај најчврсти каракter од твоје свите, тај идеал поштења и уздани брат свакога поштенога Црногорца? Зашто га бар у страном свијету на миру не оставиш, него просипаш новце те сиротинске сузе и тражиш ко ће га мучки убити или отровати!

Камо ти Ићо Пејовић, твој вјерни тјело-хранитељ, зашто данас кол своје земље и велике имаовине тражи спаса у друге државе?

Ђе ти је Мило Шпадијер врли учитељ?

Камо ти Височанство твоји врли учитељи, свештеници и телеграфисти: Нешо Зековић, Симо Мартиновић, Васо Вукићевић, Душан Бркановић, Милош Шпадијер, Обрад Гледић, Михаило Шиповић. Јован Јовашевић, Михаило Шундић, Стево Поповић, Јован Лаушевић, Јашо Иванишевић, Ђурко Контић, Мргуд Пејовић, Илија Филиповић, Стево Пејовић, Мићо Иванишевић, Сава Васов Почек и још много других, ох! ко ће их све изборојати!? Ох жалосне ове читуље!! Сад треба **Исаило Томић** да одпјева оцу Књазу: „Виђох чудо на Цетињу“. Јест, заиста данас се чудеса раде:

Virtutem inskoli menim odimus
Sublstamex ockulis
Guerimus invidi.

Кад те окружавају, поменути и вјерни синови твоји и Црне Горе, ти онда Височанство, бјеше окупио око себе велике умове, који твога сина спремаху за врлог будућег владара Црне Горе. Ти онда сљедоваше примјеру твога неумрлог претка — Петра II. Његуша. Јест први научењаци васпитаваху твога сина да буде достојни владар те шаке горштака. Они су били и срцем и душом одани и тебе и твом сину. Е, па сад кажи; камо их Височанство?! Камо ти професор Матавуља, камо ти Станишић, камо ти Иван-

*) Бранко.

ковић, камо ти доктор Филиповић, камо ти доктор Симоновић, камо ти д-р Мишић, камо ти д-р Мишетић, камо ти д-р Лаза Костић, камо ти д-р Јовановић-Батут? За што оставише Црну Гору? Ко ти данас васпитава твога сина? — Божо Шутов — јели Височанство.

Знам да се кајеш али је доцкан, а сам си то потврдио, кад си у великој оџаклији једном приликом рекао: „Ја Дана нијесам спремио да може бити савремени владар. Једини начин сад ми још остаје — те да му колико толико осигурам и учврстим престо, а то је да Црну Гору очистим од научних и слободо-умних људи, како би му оставио ову шаку простих горштака, који никуд из државе путовали нијесу, то је мој једини начин.“

Височанство! на погрешном си путу, ако тако и међу таквим народом оставиш на престо свога сина, онда се врло лако може појавити у Црну-Гору, неки други Шћепан мали и народ прости за собом повући. Та мисао води пропасти, тај лијек није добар, Le remede de vance le mal. Та те несрећна мисао руководила те прођера научне и заслужне људе, та те мисао руководила, те затвори школе по Црној Гори, те данас на велику жалост и поругу Европе, данас у цијелу државу твоју нема но само 14 основних четвороразредни школа. И словом **четрнајест**, а да ли не знаш да „на млађим свијет остаје“ Зар се не сјећаш оне свете изреке пјесника и господара Црне-Горе:

„Будале су с' очима слијепе,
Које виде а залуду виде,
Требају им за просте потребе,
Као осталој исто животињи.“ *)

Ово је истина, али на велику несрећу, ти идеш баш на то, да оставиш око Дана будале и слијепце. Већ знам да се небојиш народње историје, но да ли ћеш се зацрвенити пред литералном историјом. Знаш ли Височанство; да се просвјетна звијезда на српско небо, најприје указала, више Обода, више Црне-Горе!? Сад кажи до ког је степена дошла просвјета у Црној-Гори и да ли та звезда распростире луче свјетлости, данас кроз Црну-Гору, или је зашла за брдо и обасјала другим државама? Прославила се четири-стогодишњица ободске штампарије, од када се датира почетак просвјетног развића у Црној-Гори, па шта је могао један говорник казати на сјајној ободској прослави, какав је могао поглед

на литерално и културно развиће у Црној-Гори. Свега 14 основних школа — четворо-разредних, једна полу-гимназија, једна слепачка мјешовита богословија, једна земјоделска школа у којој на главном испиту предсједава и даје оцјену поп Илија Пламенац, фабрика нема, државних зграда нема, земљоделских друштава нема, а шта набрајати једном ријечи ништа нема са чим се сретне државе диче и поносе, без једино ту шаку горштака али су и они већ робови.

Ја незнам Височанство, како можеш погледати у очи деветнајестом вијеку и трубити преко „Гласа Црногорца" колико је коракнула Црна Гора на пријед у прошлу годину — јест као рак.—

Окрени се Височанство на братску Србију, виђи шта она учини кроз 70 година свога слободног живота, каква је њена организација војске какви су њени производи, какви су њени факултети, какви су јој економски заводи и разни фондови, какве су јој разне фабрике, трговачке школе, саобраћајни путови, жељезнице, оружнице и т. д. и т. д.

Погледај на Бугарску која тек од јуче поче слободним духом дисати! до ког степена развића у сваком погледу дође. Проучи историју њене културе и цивилизације, њено политичко уређење, па јој се̏ поклони и честитај јој. А ти си имао кукавних 60 основних школа, па и њих затвори и сведе на 14, имаш једну нижу и једну — бајаги — стручну школу, а у објема раде три наставника, који имају квалификације а ништа више. Ти просвјету уништи, ти јуначки дух црногорски уби, ти заслужне синове Црне Горе прођера, ти од поносног народа створи роба, ти подјарми Црну Гору — изјелицама и кугама људским, који обрукаше Црну-Гору:

„Забацише владу и државу
За правило лудос изабраше" *)

Ух! грозно Височанство, сучим се имаш похвалити пред свјетом, кад апсолутно ништа немаш без једино ту линију пута, која веже Цетиње и Никшић, па ни то неби имао, да га нијеси са оним житом што га Русија шаље на дар сиротињи црногорској — направио, па онда бар, кажи редактору „Гласа Црногорца," да ћути да се не брука пред свијетом, јер свијет није данас ћорав као што сте ви.

---

*) Његуш

Ево ћу ти сад драги читаоче предочити још једну жалосну појаву. Напоменућу ти један велики национални губитак, кога нијер кад нема народа, нема ни великана:

„Из грмена великога,
Лафу изаћ трудно није.“ *)

Књаз Никола, не само што разјури прве великане Црне-Горе, прве чиновнике, те оста без људи, оста без државника, оста без војсковођа, оста без професора, оста без учитеља, оста без поштених људи, и то му све мало би, но поче, да сиротињи показује црне путове, и да као колера прорједи народ црногорски.

Када књаз Никола подијели новодобивене предјеле на спахилуке; и када свакоме недостојноме по нешто даде а сиротињи ништа. Када сиротиња и јунаци црногорски, немаше ће да баце ни једнога зрна сјемена на своју њиву јер оно што су имали, то им се продаде за жито које Русија на дар шиљала и које су глобације и трговци народни продавали по 15 новч. оку, нешто за порез државни, а нешто упропастили ратујући по граница домовине, Оста сиротиња на ништа а без ништа. Усљед чега се код народа појави борба за материјални опстанак, јер, „глад очију нема.“ Поче гомилама народ миљети на Цетиње и испод свијет лога дворца викати: „*Помагај Господару* помријесмо од глади.“ Сваког дана учесташе, стотинама молбеница за помоћ. Књаз се наће у небрато грожђе, своје неда, а остало подијелио не заслужним скидокапама и шпијунима, дође на једну црну мисао, да из Црне Горе разсели ту јадну сиротињу, Кад је на ову мисао дошао; пред очи је имао двије цјели, једно да се курталише бједе и не слуша свакодневно „*Помагај Господару*,“ а друго да ојача у Србију црногорски елеменат, како би лакше могао доћи на престо Обреновића, о чему ћу говорити доцније кад будем говорио о спољној политици књаз Николе.

Године 1889. Књаз публикује оглас; који се од прилике овако могаше тумачити: да у Србију у округу топличком и врањском теку четири ријеке; једна од меда, друга од шербета трећа од млијека, а четврта здрава планинска вода. Све извиру из подножја Копаоника и сливају се покрај Прокупља, па даље цијепајући округ, теку упореду покрај Врање. На све стране докле човјек може догледати пружила се велика недогледна равница, коју по

ђег-ђе пресијецају планински повијорци, и мала брдашца која су
засађена родним виноградима. Равница се зелени од густих шљи
вака, кроз које се бијеле дворови арнаутских ага и бегова, које
су оставили и изненада утекли испред српске војске, у посљедњем
српско- турском рату. Из кућа ништа нијесу изнијели. Ту још
виси над ватром бакрач пун меса, а у тепсију пита и чека но
вог господара, чим дође да за готову софру засједне да се прекр-
сти и почне ручати. Собе — камаре — Бого мили све застрте
финим ћилимима турске тканине, а виши број и чувеним пирот-
ским ћилимима. Уз дуварове наслагани: Јоргани, душеци и ја-
стуци — по турском обичају — и прислоњени чибуци, а у сумен-
јама — лулама, најфинија турска јаница што је сами Султан
пуши. Кад руча нови господар, да дохвати чибук и да се на за-
кат наслони, на оне дебеле душеке па да ужива. У обору волови
при стогу, а код њих наредан плуг. Око куће све амбарови пуни
разно-врсног жита. Таквог добра није нема!! И ја сам израдио
код српске владе, да се то да сиротињи црногорској. Као што ре-
кох од прилике тај оглас је овакве наде уливао сиротињи која
нијесу могли да живе.

Овај обмањујући глас, као да је електричном струјом опча-
ран, пренешен је и допро за 48 сати, у сваку колебицу Црно-
горску и гладни сиротни јунаци и мученици црногорски, незнаду
од радости шта да раде, а све пита један другога: „Дали ће мене
послати Господар тамо?“ Наредба оде на све капетане, да пишу
у тефтер сиротињу рају, која не може да живи. Сиротиња се по-
че грабити, ко ће први умолити ћату — писара — капетанова
да његово име замрчи у селидбени протокол. Ту је било и бога-
тих људи који су својим пријатељима, давали квите, да им ба-
јаги дугују велике своте новаца, те су их ови власти проказиј-
вали, ради увјерења да су презадужени, само да како и они буду
у тефтер селитбени записати, да пређу у обећану земљу као Исус
Навин у земљу Хананску. Подпуни се тефтер, редни број изађе
на 500 породица. Пресељеницима не даде ништа продати, да би
и то посље могао присајузити спахилуцима својих вјерних и дру-
гима који би се показали да су са отличним успјехом свршили
шпијунску школу на јабучком универзитету.

Једног црног дана, из мале јуначке Црне-Горе; крену 500
породица на далеки пут, свако лијепо обучен — јер црногорац и
црногорка ма и најсиромашњи били морају имати по један пар
нових хаљина. — Ова маса крећаше се као морски таласи. Од
кукања и пјевања небеса се проламаху. Они што тамо не оставља

родбине пјева, они што оставља кука и грлећи се, даве се у плач притискујући на груди један другога. Они пак што га је промашила срећа да буде записат а сиромашки живи, кука што нѐби срећан да насљеди обећана добра. Ту се опраћа: брат с' братом, рођак с' рођаком, кум с кумом, пријатељ с' пријатељем, комшија с' комшијом, све се грле и у дугом загрљају јецају, давећи се у плач. Они цвијет народњи, ови мученици црногорски, који су сваку стопу и сваки камен црногорски, по хиљаду пута оросили, својом јуначком крвљу за слободу и Господара, кад належе кроз Никшић, надвојвода и гувернер Шако Петровић, знао је каква их црна погача чека у обећане земље, па нареди да на светим храмовима ударају жалосна звона, као да се прате до вјечне куће — као што је и било. — Звона су једнако ударала, док су их год путници могли чути, и ту им се отпјева посљедње **„Свјати Боже“** и „лака ви српска земља.“ Нико се није могао досјетити; зашто ударају звона на цркви. Није нико могао ни сањати, да надвојвода преко гласних звона, изјављује саучешће у њиховој погибији, него је свак мислио да он то гради весеље, што овај народ иде к' срећи и благостању. Није су знали да им он каже последње *„с Богом.“* Сузним очима пратио је над-војвода они лејепи народ и ону невину ђечицу, јер је у напријед знао да ће она невина ђечица, дичних јунака црногорских пред црквама српским, пружати своје слабачке ручице: **„Дај чича пару.“**

Кад је ступио на српску границу, овај рој пресељеника, народ и влада српска, братцки их предусрете. Нијесу се жалиле никакве жертве, само што боље да се олакша народу пут, до означеног мјеста, до онога обећанога краја, у који иду. Кола теретна била су им на расположењу, братцка услуга такође, ђе су год заноћили или починули, ту су се правиле трпезе; у част њихова доласка. Српски трговци, механџије и чиновници, истурали су пред њима стотинама акова вина, ракије и пива. Све се чињело да се што боље угосте, и да им се што искреније отвори братцко срце, за то нека је вјечита хвала, свима оним српским родољубима, који им у путу пружише братцку руку и тим им олакшаше пут. Народ весео пјевајући, дође у обећану земљу. Дакле дођоше у рај, ту се српски родољуби с њима опростише, па се натраг вратише, а њих оставише да благују у том јединим рају на земљи.

Кад тај јадни народ дође у рај, окренуше се око себе, шта тамо виђаше од обећаног? У мјесто, оне непрегледне равнице, вијеше велике снијегом крунисане планине. У мјесто оних густих шљивјака, стародревне букве и велике јеле и борове, древном ма-

ховином обрасли, а гране укрстили, те по њима гракћу гаврanови, који кад виђеше народ, загракташе „*Цијенећ брао бити меса*“. У место родних винограда, виђеше густу грабовину, трње и коров. У мјесто угојених волова, код арнауцких кућа, виђеше дивље свиње, диво-козе и другу зверад. У мјесто оних величанствених палата арнауцких ага и бегова, српски војници ископаше им у земљу трапове са својим бајонетима, па те рупе пласима покрише, па у те влажне, мрачне, подземне рупе, усели се ови измучени народ, ђе од разних епидемичних болести, у оним подземним трапови ма, умрије двије трећине овог мученичког народа. На великој зими смрзнутој земљи, у великим планинама сарањени, као остала животиња, у планинско шушње и по једну трулу кладу баци на њ мјесто надгробне плоче. Умиру без причешћа без опјела без покрова, без пратње, без понуда, без доктора, а тако плитко сарањени, да ни зверад из оних непрегледних пустиња, ни српски пси, ни гавранови са старих букова, нијесу зажелили меса од јунака. Српска пашчад, и разни звјерови, трећег дана раскубаху, оне јуначке мишице црногорских Обилића, које су небројно пута окађене тамјаном јунаштва на олтару слободе своје домовине. Њихова јуначка срца, немилосрдно чупаху из груди, она срца, која су некада вруће куцала, и вјерна била Господару Црне Горе. Њихове орловске очи, кљују црни гавранови. Оне очи, које су ватрене погледе бацале, са висова црногорских стијена, пут Стамбола, Албаније и Косова, страшног разбоишта!

Височанство! Зар се на овај начин прекађују јуначки гробови, зар је ово посљедна почаст, којом се јунаци до вјечне куће испраћају, зар су овакви споменици који се јунацима дижу, јели то љубав којом их целиваш, јели то правда, којом их дариваш за вјерност дома Његошева? Јели то награда за мученичке труде! Диван им спомен подиже витешки Господаре!

Дозволи ми драги читаоче да попратим судбину остатка ових мученика, ох! осташе и ђе осташе и како осташе! Осташе жене удовице, осташе сестре без братнице, осташе мајке самораннице, не у своме отачаству, не међу својим народом, не међу српским народом, него у грдне непрегледне пустиње, које су вјечитим снијегом обучене. Осташе ђеца — сирочад, осташе на туђе сокаке, без материнске неге, без очинског загрљаја, и ено их данас, ђе пред црквама, гола и боса на великим мразовима, и од дућана до дућана, пружају своје слабачке ручице: „*дај чича пару*“. Траже милостињу оне ручице и оне мишице, које су рођене да бране понос и славу отаџбине, пружају оне ручице, које су за нож и

пушку намијењене, те ручице ено држе дренове тољаге, те се бране од кучада, потуцајући се од немила до недрага. Они црногорски јунак — што је жив остао — који је некад гордо бацао погледе, држећи руке на јатаган, и пријетећи са висова црногорских исламском звјеру; ено га ђе је данас погнуо јуначку главу, срам га је свакоме у очи погледати, само по кад кад своје упале у главу очи и блиједо лице подигне к небу, а српска ђеца трче за њим вичући, „*Стан бијели Циганине*“.

Оне дивне невине црногорске ђевојке, будуће мајке црногорског горштака, које су јунацима намјењене, да с њима јунаке рађају, остале без браће, без оца и мајке, остале без надзора, нема се ко о њима старати, остале на туђе сокаке и ено ђе се око њих грабе: *бозаџије, салеџије, кочијаши, келнери* и посљедње скитнице и бекрије. Јест, одводе дичне Црногорке, о чијој ово души Височаество? Зар се на овај начин награђују дичне Црногорке, зар су ово вијенци који ките чело невјестама, зар са овим почастима, род предаје одзиву младожењи, какав се барјак вије више чела дичне Црногорке? Зар им је ово сва награда за пожртвовање, за они труд што се потуцаху за нама, по граница домовине, онда кад густи дим бјеше притиска Црну Гору?

„Ви нијесте од нас мање,
Кад наступе живе муке,
Воде, прах и олова
Пружају нам ваше руке.“ *)

Дали сад те дичне Црногорке јунака прате? Дали ће оне икад више испраћат јунака на бојно поље? Дали ће своме ђетету у колијевци пјевати јуначке пјесме? Зар је право, зар су то заслужиле од тебе, да их данас пушташ, да се око њих грабе свјетцке измети и скитнице? Знаш ли Височанство, да су оне остале без оца, без мајке, без браће, немају никога него тебе. Ти си им отац, ти о њима треба да водиш бригу, ти њихов плач треба да чујеш, тебе њихов јаук треба да заболи. Ох тебе, тебе на прво мјесто Господару, али на жалост није тако, да те њини јаук болио, неби их по свијету најурио, толику масу народа из сиротне Црне Горе. Оволико исељено, осјетно би било и за једну велику државу, а не за малу Црну Гору, за ту мученичку земљу, чи живот није ништа друго, него један дуги ланац борбе и патње, с једне за слободу, а с друге стране за материјални опстанак, и баш онда кад је мислила, да њен труд, муке и патње награђене,

*) Никола I.

онда се заплака, онда остави то јуначко гњијездо ова маса народа и бирани Црногорци. Вјеруј Височанство, да је поносити орао црногорски, оборио своја крила, а ти још не видиш, но се уздаш и бројиш руске козаке и твоје корпусе у Русији, који ти се дају уз чашу шампањера. Тешко тебе од тих војника, кад изгуби своје. Они војници кад потреба наступи бране своје отачаство, а Црногорци своје. Свака пчела у своју кошницу мед сабира.

III.

Спољни односи Црне Горе.

Бог, вјера и надежда, то је данас Русија Црној Гори. Она од ње очекује утјеху у тузи, заштиту у одбрани, помоћ у нужди. Русија је Црној Гори, сва нада и све уздање. Ову им лекцију сваком приликом и на сваком скупу предаје књаз Никола, премда паметни Црногорци, бар они који су слушали неумрлога Данила, они знаду шта је Русија за Српство, колико год Црногорац моли Бога за здравље свог Господара, мора сиромах у равној мјери споменути и цара рускога. Кад узме гуслар црногорски, да уз гусле пјева какву јуначку пјесму, прва му је ријеч као припјев песме:

„Све за славу Бога милоснога
А за здравље књаза свијетлога
И великог цара русинскога.“

Ну, ја ћу се овде потрудити, да докажем сваком брату Србину; који није имао прилике посрeством историје, подигнути завјесу садашњости, па добро проучити прошлост српскога народа, и уплив на његову судбину — те велике и моћне Русије. У овој мојој скромној расправи, нећу одвајати Црну Гору од брацке Србије; једно с тога: што је то један исти народ, који ништа не раздваја сем њихов политички положај, а друго и с тога, што је Русија у обје брацке државе подједнако утицала на њихову судбину — али сад већ није тако код Србије, која излеже

политичаре, који је психолошки посматраше
велике људе, бистре
и кад познаше њево окорело срце, они јој леђа окренуше. — Не
само на ове двије државице, него и на остале балканце — Ру-
сија је бацила свој швиндлеризам престављајући се као бајаги
нека избавитељка, нека спаситељка, нека богиња мира и љубави,
која каменим очима оплакивају ове народе, али те њене круко-
диљске сузе, мање више сви су познали, сем једине Црне Горе.
По мом скромном схваћању, Русија није ништа друго, него гро-
бар балкански народа, што ћу се потрудити, да ово са фактима
потврдим. Знам да ће ми неко замјерити, а највише онај који се
слијепо без икаквих предрасуда, пришива за бунду руског ба-
ћушка као чичак. Људи који знаду, поштено мислити, људи по-
литичари и историци неће ми замјерити, јер ће овди факти и исто-
рија говорити, што врло добро знаду, сви они, који су мало дубље
посвећени, у политички живот балканских народа, као и они те
су пратили историску судбину и политичке фазе Срба и осталих
народа на Балкану и познали цјел којој тежи моћна Русија: *„Ко
завлада Цариградом, тај ће завладати цијелим свијетом — рекао
је Наполеон I.“* Ове су ријечи дубоко урезане у милостиво срце
мајке Русије. Највећа тежња Русије тај је: да освоји Цариград.
То је Русији она мета, која јој — ни кад скава не силази с ума,
то је њој она слика, која јој једнако пред очи лебди. Да би ту
историску жељну мисију постигла, она не жали никакових, ни
својих жртава; а још мање балканских народа. Цариград је идол
њене љубави, о коме дан и ноћ мисли и сања, како да га у свој
домашај добије, то је за њу највећи магнет, који једнако њено
срце к себе привлачује. Како би то — мисли Русија — величан-
ствено било, да наслони главу на недра Босфора, као заљубљени
младић на прси своје драге. Да би до тога предмета своје љубави
дошла, и ту се одморила, као што рекох: нежали крви, нежали
војску, не жали новце, а најмање жали Србе и остале балканске
народе, без којих она не може доћи у Цариград, јер су они она
велика стијена, која раздваја предмет љубави од заљубљеног. —
Неможе се баш казати, да су непрелазна стијена, пошто су рас-
комадани и истрошили физичку и умну снагу колебајући се, сад
тамо сад овамо, како их кад политички таласи запљускују, али
могу слободно рећи, да су они једна провала, преко које неможе
Русија прескочити; без што неби претходно ћуприју направила, и
то ћуприју — не од дрвета — не од камена, не од гвожђа, него
једино од Срба и осталих балканаца. Само преко те ћуприје мо-
гла би прећи руска војска, њени регименти, и њена убојна снага.

Дакле преко наших леђи! — Наша су леђа тако слабачка, тако нејака, да би ни од њених великих корпуса и убојне снаге, морале кости попуцати, па би смо остали као аветиње, да после моћној мајци Русији за поругу служимо и да нам се смије. Овде сад настаје питање: да ли да ропски лежемо и да будемо ћуприја руских корпуса или да јој кажемо: „Мајко, претешка си, а наша су леђа јоште слаба и нејака, па неможемо допустити, широка нога твога козака, да преко наших леђа гази!“ Ово би најбоље било; али смо слаби па несмијемо то казати, јер би смо разљутили тог сјеверног крокодила па би нас прогутао.

Овде сад треба стати и добро се промислити, и наћи један начин, како и на који начин може мајка брашно уштедити, и опет да јој ђеца буду сита. То је дакле они гордијев чвор. Већ смо виђели, да Срби и остали балкански народи немогу сами ујединити своје физичке силе, да би могли чврсто стајати, и не повијати се пред политичким таласима веле-сила, немогу за то, што се једни привољевају једноме царству, а други другоме, а кад би сви к једноме онда би се тек могло очекивати јединство балканских народа, једни теже к северноме а други западноме царству, сад настаје питање: коме боље привољети се царству.

Ако би Срби и остали балкански народи били даље одани Русији, те би играли онако како им невски гајдаш свира, и потпомагали руске себичне интересе, онда би се тек она користила и помоћу њих узела Цариград, т. ј. она би била она ћуприја што мало прије казах. Кад би Русија постигла ту одавна жељену мету, Бугарска по природном — географском — положају; која доминира Цариграду, и која му је увијек била обрандбено заплеће и јака потпора, морала би, и без њене воље поклонити се руском бајонету, и постала саставни дио источног царства. Постали би робови, више чије би главе звиждао бич руског апсолутизма. У дубоко царство руске политике, потонуле би све њихове историске успомене и националне традиције. Западна Европа не би дозволила да Русија узме Цариград, без неке цијене, а као цијену неби јој имала што друго дати, сем остале балканске народе. На тај начин ми би смо раскомадани у два царства, и тим би се прекинуле све везе нашег политичког живота, и остали би смо као два паука, кад им се заједничка мрежа продере и коју им разни утисци недаду саставити него висе на танке конце и тужно један другога преко амбиса посматра. На тај би се начин задовољила и Русија и западна Европа. Јест они би се задовољили, а ми би смо пропали, прекинуле би се везе нашег политич-

ког живота, изгубили би смо народност своју, то би смо све изгубили, кад би смо дозволили, да будемо кусур Русији и рачунима са Западном Европом. Претопили би смо се у туђе елементе, и ту би наше име нестало, као што нестане име једног поточића кад се у велику ријеку слије. Ето та би нас судбина постигла ако се уз Русију придржавасмо, и ако се слијепо подложимо њеном упливу, и будемо потпомагали њене себичне интересе.

Ако би Срби и остали балкански народи стали, на пут остварењу политичке мисије руском царству. Ако би им одрекли узајамне односе и одлучно одбили њен уплив, а остали сами себе да помажу, сами себе да кују срећу, неби ни то помогли, пошто је њихова снага раскомадана и тим изгубила надмоћије. Кад би се ови народи ставили у опозицију онда би Русија прибјегла овом срeству: ступила би у савез са Турском, па онда и Србе и остале Балканце ставила под Турску шапу имајући пред очима ту цијел да их доцније купи од Турске, и да јој за њих да неку повећу провинцију у Азији, или напосљетку да се са свим повуче из Азије и Турској остави оно што је њено и било, па да овим оснује велико источно царство. Како год окренеш за нас су данас наступили најкритичнији часови. Већ је почео да избија дванајести сахат. Сад треба знати како ће мо се уклонити испред ових политичких струја, да не неби као вјетар пљеву разнијели.

Пошто се не можемо сами одржати, два пута су сад пред нама. остаје нам за бирање којим да пођемо, или да пођемо оним који ће нас довести на устав и уљудност западне Европе, или оним који ће нас навести, да сједнемо на руски „бајонет." „Можете се наслонити на бајонете, али на њих не смијете сјести" — рекао је један француски државник кад је о апсолутизму говорио. — Ако сједнемо на бајонет руски, ми смо онда изгубљени наше име и нашу народност, а ево за то непобитних доказа: — У коју год дођеш европску државу, или макар и коју част свијета, свуд ћеш наћи Србина. Ако је један он се каже да је „Србин" и поноси се тим именом, које му нико неоспорава. Ужива сва грађанска права као урођеник. Ако их је ђе повише, то поред равноправности, имају и своје општинске самоуправе, имају слободне зборе и договоре, поштовани су од староседиоца, закону заштиту подједнако дијеле.

Осим Аустрије, највише се српског живља одселило у Русију! Србине! прошетај скроз Русију, потражи брата Србина: оћеш ли га наћи? — Не, ја те увјеравам, па и ако ти ко каже, то је Србин, ступи с њим у разговор, он ће ти одговорит: „*Ничево не-*

понимају српски." Он се не смије казати да је Србин. Колико се фамилија оселило у Русију из Црне Горе, Србије, Босне, Херцеговине, Бачке, Баната, Славоније, Хрватске, Далмације и Боке которске, па камо их?

Из Црне-Горе одселило се једно велико село звано Требјеса, па нико незна ђе су, никоме не пишу Срби нијесу, не смију се ни звати тим именом, њихови рођаци и пријатељи не знаду за њихову судбину. Из Аустрије се за вријеме Марије Терезије одселило у Русију 16000 фамилија и назвали у Русији мјесто насељења „*Нова Србија*," па камо данас та нова Србија? Да ли ту Срби живе?. Не, они славу не славе, народност не исповједају, они су за нас мртви, они нијесу него су накалемљени на руски славенизам. Јели ово истина; кажите Срби из свију крајева, да ли има — једна ма и најмања општина српска у Русији? Заиста немате што друго одговорити; него да нема! Све прогута та несита хала, тај људождер или даречем србо-ждер, тај гробар српски, који те на свој плач, као крокодил мами па те посље прогута. Ето виђели смо шта је Русија и шта би смо под њом били. Дакле ако мислимо за име и народност своју не — к' Русији.!

Ја мислим да је већ вријеме да протремо очи, да видимо ђе нам ваља стати, кад наступи дванајсти сахат. Да нас у овом бунилу неби затекло — решење источног питања које ће за вазда нашу судбину окончати. Да спремни дочекамо тај дан, треба нам *Балкански савез.* Треба да смо међу собом везани политичким везама. Треба сада да крчимо пут будућему политичном сједињењу. Треба нам заједнички књижевни и културни рад. Треба нам слога у политичком раду, да не трчи један к' једној а други к' другој веле-сили. Треба да се угледамо на Италију, како се она ујединила и оснажила једино књижевним и културним радом, много приjед но би дошло вријеме да то политички рад оконча.

Ово сам у опште казао о Балканским народима а сад ћу опет да се повратим на велику патриотску Русију и њен себични и са интересом скопчани уплив на Црну Гору и Србију.

„Русија, — вели шарпланинац — тражи вјерне који би се с' њом љуљушкали мислима из осамнајестог века, и који би сами мало мислећи све уздање полагали у Бога и Русију." И заиста између свију народа на Балкану оваког вјерног и највјернији присталицу, нашла је у лицу књаза Црне Горе Николе I, који не само да се љуљушка мислима из осамнајестог вијека, него чак из четрнајестога, који се на измаку деветнајестог вијека, креће по дик-

татури руског двора, без икаквих проницателних предрасуда, без икаква погледа на будућност и прошлост Црне Горе.

Височанство! Отвори историју твог мученичког народа, она ће ти непристрасно испричати сва добра, која ти је учинио велики пријатељ са севера, који ти данас у здравље пехаре циједи, да ли је икада Русија устала на ратну ногу противу Турске, а да није и Црну Гору у рат уплела, не ни за какву њену срећу, него само да би Турска неки дио своје војске окренула на Црну Гору, те да не може са свом силом стати пред руском војском. Ево историских факата, који требају да ти у главу памет уђерају:

Кад је 1711 године ступила у рат Русија с Турском, император руски Петар Велики, шаље у Црну Гору Михаила Милорадовића и Ивана Лукачевића, са граматом датираном од 3. марта исте године. Између осталога Петар Велики ово говори: „*Ми себи друге славе не желимо, само да можемо тамошње народе христијанске од тирјанства пексијанскога избавити. Православне цркве опет украсити и часни крст подићи.*“ Црна-Гора ступа у рат, јуначки се бори уз своју вајну савезницу. У највећем рату, Русија закључује мир с Турском на ријеци Пруту 12 јула 1711 године. У трактату мира, о Црној Гори ни једне ријечи није било. Турци сад окрећу сву снагу на Црну Гору, 100.000 војске под командом Душан-паше Ћуприлића, похарају и попале Црну Гору, развале манастир цетињски, заробе доста народа, особито жена и ђеце и повјешају 37 најбољих главара црногорских. Ето какав је пријатељ био за Црну Гору руски баћушко. Ово су историска факта Височанство?! За свете велике губитке, за проливену крв јунака црногорских, за 37 објешених главара, за стотинама заробљене ђеце и жена и напослетку за опаљену Црну Гору, Русија просу сузе које су као из камена текле, маша се руком у џеп, даје Црној Гори за претрпљени губитак 5000 рубаља. Чудна дара јади га убили, а још већег пријатељства вода га однијела!!!

Када је Црна Гора 1774 године, уз своју савезницу Русију војевала, када Мехмед-паша Бушатлија са 30.000 војске Куче у пламен претвори, када су ријеке крваве текле од мученика црногорских, Русија — добивши сјајне побједе над Турском и како сама оће, диктира јој трактат мира код Силистрије у селу Кучук — Хајнарџи. У трактату мира, Порта се обвезала: Признати независне Татаре кримске. Русија добива: Азов, Кеч, Јеникале и Кинбурн. Да руске лађе пролазе из црнога у средиземно море. Да руски подајници у Турској уживају сва права оних народа, који су највећма покровитељствовали. Дати опроштења Грцима и Сло-

венима, признавати право руског покровитељства над Христијанском у Турској. Владати с кротошћу у Молдавији и Влашкој. Не мијешати се у послове пољске државе. Признати руске цареве за „Падишахе“ и напослетку да плати Русији за војне трошкове 4.500.000 рубаља. Ово су тачке које су ушле у трактату мира, којим сви Христијани под Турском добише неке привремене повластице а Русија оно што је и тражила. Сад је питање, сјетили се игђе Русија да бар помене име Црне Горе у том трактату, која је на себе вукла турскеројеве да не иду на руску војску? Милостива мајка Русија, даје Црној Гори једно велико **„Ништа.“**

„С овим миром — даље прича историја — не само Русија, него и све християнство у Турској добиши су много, па и ако Црногорци није су ништа по особ за себе добили, а они се задовољавају и тим; што је свијету познато да су и они у том рату који је тај мир донио учествовали“. Нека је блажена дарежљива рука племените Русије, која се сјети Црне Горе и у овом трактату од 10. Јулија као и прије.

Пошто у овом трактату мира, о Црној Гори није ништа ријешено, а владика се Сава преставио, то је било свакоме познато, да ће Турска као и прије окренути сву силу на Црну Гору, црногорци похитају и прогласе за господара Црне Горе Петра Петровића I, пошљу га у Русију да се завладичи 1782 године. На велику жалост, он не мога добити пасош за Русију, од тадањег конзула кнеза Голицког, који је заступао Русију код двора аустринског, и он пође у Карловце, ђе га по допуштењу ћесара Јосифа II. посвети за епископа тадањи патријарх Мојсие Путник. Остављен без своје савезнице, владика Петар знао је какав га отпор чека у Црној Гори, а мало џебане што је имао то је Црна Гора потрошила ратујући у савез с Русијом. Он се поново ријеши да иде у Русију да моли за џебану, на његову несрећу, не само што не доби ни једног фишека, него га царипа Екатарина II. с мјеста даде проћерати из Русије. Руски жандари прате као скитницу Господара Црне Горе, а док се он потуцао овим мученичким путовима Махмуд-Паша да би се осветио руској приврженици, а пошто су му руке биле одрiјешене трактатом Кучуккајнорџијског мира, дигне војску на Црну Гору 1785 године и сву је у пепео претвори, спали и поруши манастир Цетињски и ту је неколико дана своју војску одмарао. Ако је и за Русију ово је много

Велика Русија, покровитељица Срба и Словена и она иста Екатарина, која ни фишека недаде Петру I. Она иста Екатарина

која проћера из Русије, као скитницу Господара Црне Горе та иста Екатарина, кад је у савезу са Аустријом објавила рат Турској 1788 године 11 маја, допушта јој част писати грамату, ономе истоме Господару, што га је јуче проћерала, да се дигне на Турке. Између осталога овако му пише: „Увјерени за цијело будите, да ће мо ми свагда на памети имати старати се; да вас обезбедимо, а оне који покажу усрдно храброст нећемо пропустити нашом царском милошћу и наградом одликовати. Богу свемогућему препоручујући вас, остајемо вам нашом царском милошћу свагда благонаклони“. Јадна Црна Гора та вјековна мученица, морала је опет просипати своју драгоцену крв пограница домовине. Све турске градове били су затворили. Русија утврђује са Турском мир у Галцу 1. Августа 1791. И овај мир као и први донесе Црној Гори један врућ шамар.

Кад је Црна Гора познала ћуд своје покровитељке, и кад јој је већ ућерала памет у главу, окрене пријатељске преговоре са Француском. Ово Русији није ишло у рачун, јер је мислила кроз који дан Црну Гору учињети својом провинцијом, а свој подли смјер показала је и године 1782, када царица Екатарина, нотира консулу Галицину у Беч да спријечи пут Петру I у Русију, да се не завладичи, а пошто је Црна Гора остала била без владара, то је мислила послати једног свог генерала у Црну Гору за књаза. Ова њена политика, фино је била скројена, али јој не упали, за што се има признати једино ћесару Јосифу II који је дозволио те се у Карловцима завладичио, и онда Екатарина II са дрхтећом руком морала је брисати из државног протокола име Црне Горе као руске губерније, за то је у огорчености и проћерала владику Петра, када је већ био произведен за владику, јер је знала да сад Црногорци неће примити онога књаза кога би она лиферовала.

Сад руски двор окрену другу пјесму, нареди светом Синоду, да прогласи владику Петра за јеретика, и да као такав не може бити архи-пастир, а овамо са својом граматом, и граматом синодалном шаље Марка Ивељића у Котор, да отале растури ове грамате у неколико примерака по Црној Гори, да побуни народ противу владике Петра, а главаре црногорске поче тајно дозивати к себе и објашњивати им какве ће посљедице бити за Црну Гору, ако не проћерају владику Петра. — Ивељић је собом довео био архимандрита Вучетића, који је већ у сандуку имао владическу митру, а Ивељићу је већ сливена била кнежевска круна. Вучетић је на нокат био и гледао кад ће бити протеран владика Петар I. да час прије потрчи на Цетиње и да миром помаже Ивељића за

књаза па да запјева: „*Сеи ден јегоже сотвори Господ возрадујемсја и возвеселимсја вон*".

Између осталога, у синадолној грамати датирану 26. Октомбра 1803 године стоји ово: „Народ не поучавате у вјери и закону, па још што је горе по читаве године пропустите без службе божје. Такво жалосно стање, које пријети опасношћу хришћанској вјери у Црној Гори и Брдима, обратило је на себе пажњу св. Синода који вас сматра за учитеља зла и опачило, па за то св. Синод, по вољи и заповијели великога цара, позивље вас овим саборним писмом, пред свој Суд да се — ако сте невини — оправдате, или ако сте погријешили очистите покајањем ако ову заповед не послушате, онда ће св. Синод примати ваш не послух за јавни знак ваше намјере противу вјере и закона, и против вашег отачаства, и за знак ваше намјере противу вјере и закона, и против вашег отачаства и за знак ваше привржености к народу непријатељскоме, па због тога ће св. Синод принуђен бити вас као недостојног сина свете Цркве и издајника вашег отачаства, лишити чина и одлучити вас од цркве, а понудити народ црногорска и Брцки да изберу себи достојнијег другог пастира и да га пошљу у Петербург да се завладичи". Ове грамате није су могле обманут народ, пошто су Црногорци већ у велико познали ћуд велике покровитељке.

„Спуштавах се ја на ваше уже
У мало се уже не претрже
У главу ми памет ућерасте,
Од тада смо већи пријатељи.

Црногорцима, већ су до грла била дошла добра Русије, а ова грамата, још више огорчи народ и главаре. Главари једногласно повичу: „Одпиши му како знаш владико, и чувај му образ ка он тебе". Владика Петар рече; да главари на то одговоре ако неће примати Господара које га им буде Русија послала.

Главари црногорски у жару своје љутине нареде секретару у Долчи, те написа одговор 3. јула 1784. Одговор је врло опширан, ну ја ћу ову само неке ступце навести тако на једно место стоји ово:

„Пошто је укинута столица Пећске патријархије, то је наш господин Митрополит, остао сам за себе у овдашњој цркви, независан ни од какве власти. А при том кад смо ми у прастара времена примали веру христијанску нијесмо је примали од Руса него од Грка. Ми до сада нијесмо чули да има власт св. руски Синод, на славено-српски народ изван граница живећим, и да о

њему води бригу; па и над њима не може имати никакве власти, зашто ми народ црногорски и брдски нијесмо поданици рускога царства".

Даље стоји: „Ми у поданство као други житељи који у Русији живе, ступити не желимо, и слободу коју су наши прародитељи добили, до самокрајности бранићемо, и рали смо с мачем у руци умријети, него ли срамно у ропство једној сили предати се". При завршетку писма даље стоји: „Ваша је намјера удаљити од нас нашег доброг архипастира, највјернијег од вас нашем отачаству, како би сте Вучетића за нашег архипастира поставили, и својој заповеди народ подчинили. А ми народ црногорски и брдски добро познајемо вас, и уверени смо да од онога што ви нама обећавате не би за нас никаква ни слава, ни част ни срећа посљедовала. Завршујући писмо веле: Ми вас дакле сви једно-гласно молимо, да нас оставите без свақих јавних и тајних интрига".

Састав овога писма секретар Долчи платио је својом главом и уклоњен са овога свијета на најгнуснији начин.

Русија и онако никад добро није жељела Црној Гори, а сада по готову ишла је на то да је изигра пред Европом, да за ништа пролије њену крв и да осакати њене интересе. Кад је силни Наполеон Бонапарта, задрмао са Европом, када су се пред њим клањали велике силе и народи, и кад прегази Европу и дође у Далмацију 1806 године с намјером да је покори, па после да заузме Херцеговину и Арбанију. Митрополит Петар I по наговору Русије упаде са војском у Далмацију и поче жестоко тући Наполеонову војску, и одлучно је стао на путу остварењу његових планова, за то је генерал Манморт у име цара нудио митрополиту Петру чин патријарха све Далмације, само да пређе на њихову страну и да задржи бокеље на послух, митрополит Петар, достојанствено је одбио ту награду и даље борбу продужио. Император руски Александар, видећи да с Французима неће бити ратна победа на његову страну, закључи мир с Наполеоном 25. јуна 1807 године у Тилзиту и даје му Боку Которску, око које су Црногорци пролили доста своје крви док су је освојили и заузели њене градове, и сад се жалосни повукоше у своје крше, одакле су честу упадали у Боку и узнемиривали Французе, што је Наполеона до те јарости довело, те је једном приликом рекао: „*Црну ћу Гору крвљу њених житеља облити те се неће више звати Црна него — Црвена Гора*".

Кад је цар Александар 1813 године устао да ослободи Европу од Наполеонове силе и објави свету војну. Онда су се по ново дигли Црногорци, и ударили на Наполеонову војску у Боку, осво-

ввши њене градове и већ 29 октобра Црна Гора и Бока саставе
једну провинцију и начине међу собом уговор. Прва тачка тога
уговора гласила је: „Двије пограничне провинције; Црна Гора и
Бока, заклињу се узајамно Господом Богом, да ће бити вјерне
свагда и у сваком случају и у догађају, остати уредно састављење.“
Кад су се ове двије провинције спојле у једну цјелину и кад је
већ биле одређена централна комисија, која ће довести до хармо-
није унутрашњу организацију, милостива мајка Русија, трактатом
своим од 20 маја 1814 год. уступа Боку которску Аустрији, а
Црногорцима нарећује да се вуку од куда су и дошли. То је руска
сатисфакција, за оно писмо које су главари црногорски 1804 год.
послали императору Александру и руски уплив одбили из Црне Горе.

Није се Русија ни с тим задовољила, није узела у обзир и
оцену ону проливену крв мученика црногорски по Боки Которској,
него на Паризком конгресу 1856 год. диже свој моћни глас, и
предаје Црну Гору Турској, да буде у потпуном смислу Тур-
ска провинција, што су и остале веле-силе подписале. Кад је
саопштена та тачка цару јунака Књазу Данилу, у великој својој,
јарости, дохвати са дувара слику цара Александра, грчевито је
поцијепа међу руке па тресну с њом о земљу и осветнички врху
ње ногама почепао. Турска пошто јој је саопштена одлука Па-
риског конгреса, пошла је да окупира Црну Гору, али је сваки
пут јуначки одбијата. На посљетку ријеши се, да најјачом силом
умири те непокорне горштаке и приволи их на покорност и пре-
дају, диже силну војску 1858 год. и удари на Црну Гору. Црно-
горци јуначки дочекају на Грахово Султанову војску и тако их
потуку да није утекло жива ни пиличника. Тај је рат показао
цијелој Европи, да провиђење божије није опредијелило да Црна
Гора буде ичи роб. Велики Данило, показује оним истим веле-си-
лама, које су вољне биле да Црна Гора дође под Турску ногу;
да он и Црна Гора није рођен за пу̑та и окове. Књаз Данило,
никад није симпатисао Русији, он је то име презирао он се гну-
шао њених подлих смјерова и шкандалних интрига.

Височанство! Као што је цијелом свијету познато, мислим да
је и тебе, да су Руси најзатуцани фанатици, како у вјери, тако
и у завјештањима, и да они са великим страхопоштовањем чувају
сва завјештања као и тастаменте својих царева, међу коима по
светињи прво мјесто заузима тастаменат Петра великога, који се
и данас чува у ковчег, као таблица, завјета, које је Мојсеи од
Бога на Синају добио, па знашли да у том тастаменту измећу ос-
талога и ово стоји: *„Србе на Балкану нетреба никад пустити да*

се споје у једну политичку целину, јер њихово ојачање порушило би будућност Русије."

Дакле по томе тастаменту, Русији је свети задатак, да стаје на пут српском јединству. Она сва и најподлија средства употребљава, да прекине између Срба све политичне мржње, како би вазда у мањој сили била и на тај начин поједини елементи служили Русији као кусур у извршењу својих политичких планова, јер кад би се сјединили онда она неби могла с њима трговати нити их на јавној лицитацији продавати.

„А кад би се ти јунаци
Слогом брацком извезали
Више Исток или Запад
На сабљама дочекали".*)

Ово је врло добро могао прозрети Петар велики, ово знаду и по његову тастаменту управљају се сви владари дома Романова. Ово и ти Височанство знаш и о овоме пјеваш, па се опет клањаш северноме идолу. Чим те то Русија задужила и какво је добро учињела тебе и твоим претцима — то је историја показала. Сва њена добра што је учињела Црној Гори, састаје се у неколико врећа гњила кукуруза, па ни то неби давала са гледишта хуманитарног, да није предвиђала свој лични интерес, јер она без личног интереса никоме ништа дати неће: „Што Русија данас да, то ће она опет једнога дана узети".**) ко год с Русијом трешње бере, појести ће голе дршке.

Ово је потврдила и велику доброту показала Црној Гори, кад је са Турском склапала свето-стевански уговор 1878 године. Овај уговор она је диктирала, без утицаја веле-сила, а Турска била је дошла у таквом критичном положају да је морала све подписати што је Русија диктирала Сад послушај драги читаоче, како је овде изиграла своју сјерну савезницу Црну Гору, зашта је није заборавила него јој је доста дала, као: Билећ, Гацко, Љубине, Фочу Пљевља, Лимску долину од Вишеграда, Беране, Пријепоље, Бијело поље, Плав, Гусињ, Рожаје, па Пецком бистрицом преко Проклетија до пред Скадар, па Бојаном до Јадранског мора. Сад ћеш помислит читаоче, па шта је могла више и дати и зар није ово доста!? Јест, ово је лијепи дар, али ови дар има толику важност, као ја да дам једном човеку Рошилдово благо, и овај кад би пошао да га прими да му Рошилд опали један добар шамар као

*) Никола I.
**) Charles Dilke-a.

будали и сметењаку. Ето тако од прилике и овај дар имао је важност, јер Русија била је дала и потписала Аустрији: Билећ, Гацко, Љубиње, Фочу, Пљевља до Вишеграда, а остале вароши и просторе били су Турски. Књаз Никола, иде да заузме оно шта је Русија подписала Аустрији, Аустрија износи му пред очи светованскн уговор, који га је из душе потресао и зажареног лица оборио очи. Он сад иде да присвоји бар оно што је под Турском. Цар од Русије, виче му иди узми своје, он шаље војску а пред њом Војводу Марка Миљанова, али и овамо доби лозинку: к' себи руке ђевере, туђа је ђевојка".

Ово је један лијепи, слатки, врући шамар, који је опаљен Црвој Гори материнском руком велике покровитељке.

Свето-Стевански уговор, повуче за собом и Берлински — 1878. — Сад да видимо, каквом се мјером овде мјерило руским савезницима:

„И свршено је маћијском мјером
И подписано злаћаним пером
И прослављено госпоцким пиром
И српска пропаст зове се миром
И црвак нема ком' би се вајко
Хвала ти, хвала српска не мајко.
Блажен ко у те наде полаже
А даље нек ти Аксаков каже"*)

Прочитај Височанство чл. 26. Берлинског конгреса, а сјети се да су: Црна Гора, Србија и Румунска, биле вјерне савезнице Русије, и играле онако како им је свирао гајдаш са ладве Неве. Зар нијесу ове три мученице, на сваки миг Русије проливале немилице своју драгоцјену крв. Сад те питам, ђе оне бијаху кад се дијељаше и златним пером подписиваше оно што су оне на крвави нож задобиле? Имаху ли мјеста и приступа на Берлинском конгресу? На велику жалост ни у дворани не бише достојни ући, да бар с' њега слушају шта конгрес решава, па и ако су имали пуно права заузети сједиште за доњи крај стола — пошто нијесу велесиле Руска немајка, да неби њене савезнице чуле, подле предлоге своје покровитељке, наредила је да чекају у авлију док им се баце мрве које са стола падну. По закљученом решењу; руски пуномоћник, упућује своје савезнице, Андрашију да им он шта да. Велики дипломата Јован Ристић, није се могао од срамоте вратити у Србију, пошто јој није ништа дато без само варош Ниш, он заиста и оде код Андрашија и Србија доби три округа, остали

*) Змај Јован.

озлојеђени на Русију, нијесу хтјели поћи код Андрашија а да су пошли неби се празних шака вратили.

Сад те питам наша од старине мајко, да ли нас шиљаше к' Андрашију онда кад ријекама српска крв враше за твој интерес, а пошто узе у своје грамзљиве руке, оно што је добио јатаган твоих савезница и њњим се добра учиње другима онда им тек дајеш ногу.... и кажеш; ето ви сад Андрашија.

Конгрес је био ријешио, да се Србији пристојни дио дадне, а Русија се из петних жила упрла и ноктима и зубима отимала комат по комат и давала Бугарској, пошто је мислила да с' њом завлада, као што ћу доцније доказати па нека јој буде више. Русија одузима Црној Гори све што је добила, само јој даје један врло незнатан дјелић и то под неким условима да с' њим завлада те је ова мученичка земља на ново у крв запливала, што је јако потресло старачку племениту душу великог Гледстона, што се ова мала државица овако изигра, и на његов захтјев адмирал Семур са ескадром дође у јадранско море и позове подписнице Берлинског конгреса да присиле Турску да уступи Црној Гори оно што је конгрес ријешио. Турска уступи али онда пошто је хиљадама јунака на бојном пољу пало, па неби ни тада да није велики Гледстон своим гласом на правцу апеловао. Благо га тебе Височанство кад имаш оваку савезницу, која те пред цијелом Европом изиграва и на општој свјетској позорници ударати шамар од које га ти и данас уши зује. Румунској велика покровитељка Русија, отима родну Бесарабију а даје јој за њу неродну и пјесковиту Добруџу. Босна и Херцеговина по вољи руској даје се Аустрији. Инглеска добија Кипар и Средиземно море, а Грчка родну Тесалију. И тако ове три државе за своје ћутање добивају овако неоцјењену награду а руске савезнице враћају се с' празним решењем кући и добијају *„ништа“* за проливену крв своих синова.

Запитат ћеш драги читаоче: зашто овчко изигра Русија своје вјерне савезнице?! На то ево ти кратка и јасна одговора: Оно што су њене савезнице отеле и што им је ратна срећа донијела, Русија га даје оним државама, као мито да би затвориле очи кад би она пошла да освоји Цариград.

Височанство! Ако је икога изиграла велика Русија, на очиглед цијеле Европе, то је тебе, а не само тебе него и твоје претке, што је свједок историја, па зар једна несретна „Здравица“ сјеверног гробара зар ти може замазат очи, да заборавиш на велике несреће које ти је Русија учинила, тебе и Црној Гори — од кад јој се по несрећи Покровитељица назвала. — Зар ти није врућ

шамар опалила; кад је подписала Св.-Стевански уговор и Берлински трактат, кад ти усљед њене обмане паде хиљаду црногораца, идући да заузмеш оно што је туђе. Кад су ти добро зазујале уши од врућег шамара онда ти, велики пријатељ подиже здравицу, коју му, „алкохол“ диктира и с' тијем заборављаш онај врући шамар! Не треба Височанство, да те та здравица толико заслијепи и у заносу славо љубља баци у горње сфере. Није ти здравицу напио стари од тебе, па да се толико с' њом заносиш. Здравицу ти је напио раван тебе. Сјети се Височанство да си ти цар јунака, а руски император цар народа. Дакле напво здравицу — цар народа, цару јунака, а још по опаљеном шамару, то не само да те уздиже него те јако женира. Што не упиташ твог пријатеља, зашто не диже здравицу цару јунака црногорских на Парижском конгрезу 1856 године?! Па каква би његова здравица на Св.-Стеванском уговору, а чим ту здравицу заврши на Берлинском конгрезу 1878.? Није имао кад у овим приликама напијати за то што ти је смртну пресуду подписивао. Здравица за тебе Господару, која ти је дигнута са ладне Неве; толику има важност, колико једна играчка за дијете, коју му мајка пружи пошто га добро изшиба, да се у њу занесе и да заборави оне ликове — мосурове — куда је прут ударао. Ти Височанство и дом Његушев, учинио си Русији, да она при свим богослужењима држи „многољествија“ Црној Гори сјети се Височанство ко си. Сјети си се чиси. Сјети се дома Његошева. Прочитај традицију своје куће, и тек тада ћеш се увјерити; да за тебе та здравица нема, ама баш никаква историскога значаја.

И Србија је некад играла, онако како јој је свирао сјеверни гајдаш, па му познаде ћуд, и не прође много времена, а велики Милош Обреновић, у разговору са Инглеским конзулом Хоџесом каза: „Ја могу кад дође време доказати целој Европи, да Русија није пролила ни једну кап крви, да би се извојевала ова независнос коју ми сад уживамо.“*)

Све што Русија ради, она претходно мора предвиђети своје личне интересе, а никако интересе оних народа којима се намеће за покровитељицу, а ево доказа:

Кад се Бугарска ослободила од Турске, и почела слободним духом да дише, казао је Стамбулов дописнику познатог листа „Figaro“: *„Нама се сад вала бранити, од најезде једне велике силе, која нас је учинила независнима, једино у тој намјери, да*

*) Карић.

би сама над нама завладалъ. Код мене је био један велики пу-блициста руски Татишчев, преко кога сам се молио цару руском, да званично призна државу Бугарску, и Татишчев ми је донио погодбе Његова Величанства, три су се ствари тражиле:

I. Да се у политици прими иницијатива руска.

II. Да руски официри буду на челу бугарске војске и

III. Да буде флота руска у Бургасу.

Ја сам тада одговорио:

Да ништа Величанству не остаје „него да дође и порез покупи.")*

Ето подли смјерови руски, ето зашто је она на Берлинском конгресу и зубима и рукама отимала комат по комат од Србије и давала га Бугарској. Сјеверни гробар мислио је да ће од Бугара створити руског баћушку, али јој бугари смјерно казаше: „Велика ти хвала наша избавитељко, али ти далеко лијепа кућа од нас. Ми ћемо гледати сами да се уредимо, немој се ти толико трудити. Овде су заиста бугари показали; да су достојни независности, коју данас уживају, кад су одбили дугачке нокте своје покровитељке, да не брља *по њиховим наћвима*, „одаље гриво туђе је мливо". Ко вас неби познавао скупо вас платио би. Александар II рекао је: „*Ја воскрешу Србију*" а посље те ријечи, Србија се до грла дави у крв непријатељску и својих синова. Крваве ријеке теку кроза Србију, а он виче: „*Ја воскрешу*". Тешко томе ко чека да Русија воскресне, он се никад из гроба дигао неби, а ко сам себе дигне, она ће све своје замке пружити да га ухвати, обори и поново робом учини само зато да се неби осилио, а ево да се увјеримо и да њене интриге у Србију попратимо.

Још у почетку владе Карађорђеве државни Совјет, почео је да узима превагу над Карађорђем. Овај да би ограничио власт тадашњег славољубивог Совјета, који с' дана на дан његову врховну власт све више понижаваху, баци се у заштиту једноверне браће руса. Ови његов корак, доцније му је пропаст проузроковао. Кад је Карађорђе пао под скут руског двора, Русија је тада наименовала српски народ, да јој буде ћуприја у случају рата с' Турском, или као цијена њихова помирења. На иста врата која је Карађорђе отворио Русији, она шаље свога демона, међу великаше српске, који, чим их задухну отровним духом, учини се дар-мар у Србију, окрену све једно другом леђа, свак остаде

*) Корвић

владар, незна се које старн а које млађи, пође се ђавољијем путем. Ова неслога за турке добро дође, а јадни срби мораше опет у бој загазити да бране своју слободу. Кад Русија зажмури да не гледа што Србија ради; Порта сад диже и окрену сву своју силу на њу. Куршид-Паша води 50000 војске, звијезда Кара-ђорђева која је сјала док на њу Русија није ставила своје канџе, сад већ упаде у густу таму. Турци поново заузеше све оно што су били Срби извојевали. Срби поново превише врат. Русија се грохотом смије; говорећи: тако, тако самовољни хајдуци. Кара-ђорђе бјежи из Србије, и оставља је на бријегу пропасти. Срби наново дижу заставу под књазом Милошем, ступају у очајничку борбу. Срби поново почеше отимати комат по комат од турака, нетражећи никакве заштите од кукавице Русије. На гробовима српских витезова поче поново слобода развијати свој пупољак. Године 1833. Србија се у пола ослобођава ропства. Добива полу-господарство. Порта проглашава Милоша кнезом Србије. Кад је Милош сазвао велику народну Скупштину и обнародова царски ферман којим се Србији утврђује полугосподарство, ту се трефио руски консул Рикман, који је рекао: *„Шта, зар се још и Милош смије држати за каквог боливора“*. Кад су у вече казали књазу Милошу ове ријечи, он је рекао: „Сиромах посланик — та тај још и не зна или је ваљда јадник заборавио да се овде у Србији народ за нешто бори“.*)

Кнез Милош, као човјек пун карактера, пун одушевљења за свој народ, одважава се да као полу-господар даде Србији устав, мислећи — кад сам Србију ропства турског и интрига руских ослободио, треба да је и ропства слободних мислих ослободим. 1835 године 16 новембра, он скупља велику народну скупштину у Крагујевцу, прокламује Србији Устав, поставља српској згради јаки темељ на ком ће се дизати. Прокламује такав устав, који би могао одговорити и увјести — годишњем самосталном животу српском. Милош Обреновић са уздигнуте бине, поздравља свој народ и из устава наглашује ово: *„Народ стајат ће под кметовима, капетанима и судовима. Судови под државним совјетом, совјет под књазом и уз књаза, а књаз под законом и у непрестаном договору са совјетом. Овим установљенијем укратит ће се самовољство и свију нас у скупу и сваког по на особ. Дјелу моме нико не може наћи мане, ово је најсавршеније дјело на свету.“*

И заиста кад узмемо у обзир ропско стање српска народа. Кад узмемо у обзир његову физичку снагу. Кад узмемо у обзир

*) Крав — пастир.

његову цивилизацију. Кад узмемо у обзир да још турска посада сједи у српским градовима. Кад узмемо у обзир да је Србија остављена сама себе, да кује срећу без ичије помоћи. Кад узмемо у обзир нетрошену материјалну снагу српског народа коју све једнако троши од 1804 године. Кад узмеме у обзир и то; да Србија још не дише животом подпуне самосталности и да је још под турским полу господарством и турцима плаћа 1, 300.000 пјастара пореза. Све то кад узмемо у обзир, морамо признати да је то нај савршенији устав на свету и неостаје нам ништа него једнодушно рећи: *Слава ти велики и неумрлы Милошу!*"

Ови велики корак што је кнез Милош учинио, није одно у интерес руском двору, Русија не трпи никога који се с њом заједно не љуљушка мислима у једној колевци. Тај Србо-ждер, да би по ново, од слободног шумадинца роба направио, протестује код порте слободни дух овога устава, наводећи да Србија није још дозрела, да уставним животом дише. Напомињући Султану, да ће изгубити над њом полу-господарство, ако је пушти да се креће у оквиру тако слободнога устава, и да Србија није смјела учинити тај корак без питања Султана и других веле-сила, дакле свакојако тај устав треба укинути. Овај нечовјечни и завидљиви корак, нашао је одзива код Порте. Султан Махмут, једним љубазним писмом позива кнеза Милоша у Цариград. Кнез Милош у напријед је знао, да тај љубазни позив диктира Невска хијена, ријеши се на пут. Кад дође у Цариград изиђе пред Султана, који га врло ласкаво прими. Неколико дана провео је кнез Милош у Цариграду, чињећи сваког дана Султану визите. Једног дана Султан започе: „*Кнеже! Најискрени поштоваоцы ваших ријетких заслуга, видјеше са сажаљењем да ваша влада, која је тако славна, при неким пословима излази на штету, која је пуна опасности за вас.*" Боже мој — рече Милош — „*Како ме није Ваше Величанство раније дало извјестити о тој опасности?*" По предмету овакве природе није сам могао преко других радити, већ лично с' вама — одговори Султан. — Кнеже! — настави Султан — Уређења која у Србији уводите вас ће у извјесну пропаст довести. Што се мене тиче — одговори Милош — нека буде како Бог хоће, и ја са својим совјетом извршујем ту власт на највишу корист. Ваше уредбе кнеже, имају у себе много демагогичких стихија. Шта ће то рећи демагогичких стихија — упита Милош?! — Кнеже! — настави Султан — ви дозвољавате народу прекомјерна права. Ваш устав даје му велики простор слободе. Народ српски — одговори Милош — неужива другу слободу осим ону, коју је сам задобио жалосним

жртвама за пуних 40 година. Сад кад бих ја почео срећу и слободу народњу на лопове дијелити, то би њему врло тешко било и ја бих пао под народни суд. Кнеже! Ваше установе поткопају вашу владарску власт. Околне силе, а нарочито ваша покровитељка — Русија — има право совјета у оном што се тиче, оног узајамног интереса, који је уговорима мира утврђен. Ја се не опомињем — рече Милош — да сам икада — ма какве уговоре мира с ким чинио осим високе Порте, и Србија те уговоре с' Портом савјесно испуњава. Престолно слово — настави Султан — које сте говорили кад сте устав дали, било је предмет опште критике, од стране сила — Русије. — Ово је слово произвело живе преговоре, усљед чега сам ја нужду увидио те сам вас на одговор позвао.

Овим ријечима открије Султан у неколико да су то изазвали протести рускога двора, а Турска се тада налазила под теретом заштите руске. И Султан је на њен протест морао позвати Милоша. Сад Султан без околишења, одкрије Милошу да Русија од Турске тражи, да она по власти полу-господарства свога, принуди кнеза од Србије, да промијени своја најновија уређења, која садржавају у себи демогогичка начела. Завршујући Султан свој разговор додаде: Кнеже! Један је Алах велики, живот човјека врло је кратак. Овим ријечима окуражи Милоша, да се јуначки држи и одупре сплеткама руског двора. Милош се задовољан врати у Србију.

Кад је Султан извијестио руски двор о резултату његова говора са кнезом од Србије. Русија је увиђала да је јако насјела, и да је ћерајући зеца набасала на вука. Није у Милоша нашла мртво оруђе као што га има данас у лицу кнеза Црне Горе. Милош није дозволио да Русија под видом покровитељства с' њим тргује, и да га као сресво употреби за постигнуће своје личне цјели. Русија је увидјела, да је Милош човјек који је врло мало расположен према њој. Он као глава народа имао је пред очима само интерес Србије. Он је знао да је уплив Русије по Србији штетан. Зато је одказао Русији све благодарности које јој дугује. Русија се сад ријеши и свог ванредног посланика Долгорукова посла у Србију, да принуди кнеза Милоша да се поклони Русији, и да је прими за покровитељку. На ову понуду Милош је одговорио посланику: „*Пријавите се народу, нека вас он изабере, ја ћу бити вољан.*“ Кад јој Милош и овога пута даде једну ћушку, Русија се сад лати и последњег и најгаднијег средства. Поче преко својих агената да буни владу и народ противу кнеза Милоша са изговором да народ српски нема никакве слободе, и да

је Његово Величанство вољно примити под заштиту српски народ, и дати му јачу слободу, проширити оквир устава. Даље оличава пред народом Милоша као тирјанина. Подкупљује новцем савјетнике; да устају и вичу противу скучене слободе у Србији. Совјетници се побунише противу књаза Милоша, и овај принуђен даје оставку и ако је то било противу народне воље и ако га је народ оплакивао. Ето драги читаоче, до какве се нискости спустила једна веле сила. Она Русија која прије протествоваше код Султана, противу неограничене слободе у Србији. Она Русија која говораше да слово кнеза Милоша носи установе демагогичке природе. Она Русија која говораше да Србији требају још вјекови, па да дозре до такве слободе Та иста Русија сад налази, да Милош незаконито стјешњава јавну слободу народњу. Она плаче за народом српским које му је окована слобода. Она кнеза Милоша оптужује тајно, да бајаги сваким даном злоупотребљава власт, која је уставом дата државним органима. У исто вријеме шаље своје мисионаре, те иду од села до села по Србији, да буне народ и да сију благодет руско-филски, да се произведе то неоцењено сјеме.

Мислим ово је доста јасно и свако сад може увиђети гадне смјерове Русије противу балканских народа, који требају да се већ освијесте и да збаце образину са лица тога великог добротвора, па да му добро у очи загледају; које тај који се крије под образином, испод које просипље благодети по Балкану и тугује за балканским народима, бацајући своје њежне погледе на Цариград.

Као што је Русија крокодилским сузама оплакивала погажена права српског народа под књазом Милошем, тако и књаз Никола бајаги оплакује народ у Боки Которској. Он кариче за њима са врх Ловћена као пророк Јеремија са обале Вавилонских за порушеним Јерусалимом, а како неће, кад се тај народ мучи и окове апсолутизма трпи, онда кад Црна Гора слави слатке дане уставног васкрснућа, па би желио да јадници из апсолутне државе аустриске ушетају у уставни перивој црногорски, да се вауживају слатког плода којега тољага рађа. Још од 1869 године, он се заклео да ће Бокеље избавити. То је било онога времена, кад бечки Сабор донесе своју одлуку, да Бока даје домобранство и њихови војници да саме у Боки код својих домова служе цара. Књаз Никола чим је то решење извршно постало, шаље своје агенте у Боку, да шапну народу: *Недајте домобранство*. Сиротни Бокељи мисле да им он збиља може помоћи, те на основу његове агитације пошљу књазу тајну депутацију у лицу: Иво Бојковића, Ђура Зеца, Михајла Клача, Ђука Самарџића и Стевана Поробића. Де-

путација кад дође на Цетиње би најуљудније примљена, књаз им обећа што ни бит неможе. Даде им упутства, како да се управљају. И на послетку закључи говор са овим: *„Јунаци не дајте домобранство, ја ћу бити с вама не бојте се, а ако дође до рата ваше ћу фамилије избавити а вама снагу поткрепити са мојим Црногорцима.“* — Депутација се задовољно врати и ови радосни глас саопшти Бокељима који су у радости пливали. Бечки Сабор пошље своје ријешење влади да га изврши. Царски намјесник Вагнер у Задар скупи Бокеље и прочита им Саборско ријешење, они окуражени са Цетиња једногласно повичу: „Нећемо, нећемо.“

Царски намјесник очински је савјетовао Бокеље, да семану од упорства, јер се они немогу са законом и његовом силом борити, напомињући им све посљедице које их могу постићи, но све забадава, они осташе при своме. Влада сада прибјегне војничким мјерама, настадне опсадно стање. Иво Бојковић и Марко Калуђеровић потрчаше на Цетиње и јавише шта се догодило. Књаз се грохотом насмије и рече: *Не препаните се јунаци, ја ћу ви сваку помоћ дати, не војујете с њими него самном, идите одмах и дижите народ на оружје, и ђецу и жене претурите овамо. У вашу јуначку невољу ја ћу стићи са мојим Црногорцима у помоћ, а помоћ ће ни велика Русија.“* Посланици радосно завикаше: *„Живио краљ Црне Горе и Далмације“* — пољубише му руку и одоше. Чим стигоше диже се народ на оружје, ударише на тврђаву Горажду, ђе су били до ноге потучени. Бадава су гледали у јуначкој муци кад ће се појавити црногорци барјаци, што но каже пословица: „Док се лисици прочита ферман, оде јој кожа на пазар.“ Од мјесеца октобра па до свршетка 1869 године, непрестано се лила крв јадних Бокеља, док се једном опустоши народ и изгуби све о чему је живио, а што је најжалосније изгуби хиљадама својих синова. Великодушни монарх, кад је видео, да су коначно пропали и животе изгубили, ослободио их је на извјесно вријеме од давања домобранства и највишом милошћу ослободио Бокеље од сваке казне за бунтовничке покрете и велеиздају. Од 1869. год. па до 1881. интриге књаза Николе нијесу излазиле из Боке, те године по ново је сљедовало рјешење бечког Сабора, да Бокељи дају домобранство, и без сумње ово ријешење саборско било би примјењено, али књаз Никола пошље тајне агенте у Боку да их увјери о његовој благонаклоности и да народу кажу да је куцнуо час српског васкрснућа и да је Херцеговина и Босна устала на оружје против Аустрије, и сада ће и Црна Гора повести коло српског ослобођења, и књаз Никола сјести на трон балканског цара, и да је

књаз увјерен, да неће ни Бокељи иступити из кола српскога јединства, дакле да се одмах дижу против Аустрије. Јадни Бокељи заборавише на ону милост, коју им је приједе учинио великодушни монарх. Опчарани обећањима књаза Николе и овом приликом осташе непорни и дигоше се на оружје противу свога цара, поче се немилице крв лити, заплака се и мало и велико, српски домови у пламену буктијаху, мала ђеца и старци почеше се по збјеговима борити се са глађом и другим оскудицама. Бокељи изгубише своју браћу и синове, по њиховој рођеној крви почеше газити. Људи изгубише своја имања, своје куће и осташе на ништа а без ништа. Шта су ти Височанство учинили Бокељи; да упропастиш и на ватру метнеш из два пута њихова имања и њихове животе? О чијој ће души висити толико невиних жртава српских домова и синова дичне Боке Которске? Свакоме је па и тебе познато, да ти нијеси у стању оцијепити једну провинцију моћне Аустрије, па онда кад си то знао, зашто си упропастио браћу Бокеље?! — Што ти је учињела твоја сусетка Аустрија да јој ствараш такве неприлике и мутиш мирне грађане њене? Знаш ли Височанство да су битни услови за развиће културно једне државе, солидарни односи са сусједним државама, а нарочито са модерном као што је Аустрија, која ти је за све те твоје интриге више добра учинила од твога сјевернога пријатеља, које му за здравље три пута дневно у цетињском манастиру читаш **„Акатист“** богородичин, а за што: ни зашто до једино што те обрукао на свјетској позорници.

„У заносу славољубља
Ти изгуби пријатеље
А све за то што си посга
Вјерни садруг руске жеље
Од концшија пријатеља
Злотвора си себе стека
Сусједа се вазда држи
Зар ти није Данил река.“

Кад те год остављала у неприлику твоја помајка Русија и кад се твојој пропасти иронички смијала, зар ти није Аустрија руку пријатељства пружила. Сјети се Височанство, кад су Црногорци на позив Русије 1789 године устали на Турке око Црне Горе, и кад их је у највећој јуначкој муци оставио руски анђео избавитељ, онда им притјече у помоћ Леополд II монарх аустрински, и шаље им 31725 литара дебелих мљетачких барута, 63609 и по литара олово, 137000 комада кремења, 315 риса артије за

фишеке, 2 топа са лафетима и с осталом оправом и 300 дуката за превоз ових ствари. Ово мислим да је више врeђело у оно осудно вријеме за Црну Гору него цио кукуруз кои је Русија послала Црној Гори: Јели ово пријатељ или непријатељ, — како га ти зовеш — Височанство, и ђе би ти била данас Црна Гора да ти није ови неоцењени дар цар аустриски послао? Са овим истим барутом и топовима 1796 и брда су отета од Турака. Ђе ти је била избавитељка Русија. Кад оно 1852 године, кад турска сила бјеше опасала Црну Гору, а највећа јој снага на Ждребаник одпочинула, када је Црној Гори избио посљедни час, зар није Аустрија послала тајно Црној Гори 12 топова, неколико компанија искусних топџија преобучених у црногорским хаљинама, а пред њима генерала Стратимировића и полковника графа Нужана. Овамо тајно опет шаље свога фелдмаршала Мамулу у логор Омер-паше, са налогом да остави Црну Гору на миру, иначе ће се сударити са аустриском војском, и тако Омер паша морао је повући војску из Црне Горе. Или ти је ово пријатељ или велика Русија Височанство? Сјети се и 1862 године, кад турска сила бјеше се примакла Цетињу и када посла своју ноту тебе на Цетиње, са захтјевом да је потпишеш или да Турци опале Цетиње. Између осталих тачака у поменутој ноти стајале су и ове двије:

I. Да се проћера из Црне Горе твој отац и

II. Да Турци подигну 6 караула уз Брда до Никшића. Ову си ноту са дрхтећом руком морао подписати, па да ли ти је Русија тада избавила Црну Гору или протест Аустрије код Порте, те се турска војска морала повући и порушити караулу коју су већ на Височици подигли били? Па зар ти није и у посљедњем рату Аустрија чињела пријатељства? Она ти је отворила пут за превоз топова и муниције, што си за рат прибављао. Она је спречила извоз турске силе на Клеку, да ти не опколе са свију страна Црну Гору. Сјети се Височанство, какве солидарне односе спрам Аустрије држаху твоји неумрли претци: Петар Петровић I., Петар Петровић II., па књаз Данило. Они су вишу наду полагали на Аустрију него на вајну Русију. Они су јој били обвезани са великом благодарношћу. Прочитај ријечи твога неумрлог стрица владике Рада:

„Франца првог син велики
И Вијене троно-носце;
Владац збилски по дјелима
Цар Леопold безсамртно
Живи славним спомињањем

У народу црногорском;
За прах што им даде missing
У витешку њину муку
Којом силу те аждаје
Од Бојане тихо-течне
Раскрхаше, посјекоше." *)

Књаз Никола, не пришива се без цјели уз руску бунду. Он тврду наду има, да ће протекцијом велике Русије доћи на трон балканског цара, а незна да балкански народи траже цара из школе XIX. а не из XIУ. вијека, јер су они већ сити били и Падишаха из ХУШ. века, а камо још да траже цара из XIV.

Као год што је руска жеља, да буде покровитељка балканских народа, тако је и његова жеља да буде цар ових народа, и да се са својим апсолутизмом попне не на друго мјесто, него ни мање ни више но на престо Обреновића, па отале да викне: „Замном Балкане". Ову његову кобну мисао потпомажу прве личности што их је одњихала радикална колијевка у Србију и то: Јован Ђаја, Никола Пашић и поп Милан Ђурић, ти вјерни синови много-заслужног дома Обреновића. Они данас иду на то да угасе још једину звијезду на српско небо — дом Обреновића.

„Ја нетражим круну људи,
Нит првенство у народу,
Но му желим срећу — славу
Цјелокупност и слободу.
Пред шатор ћу стражит' краљу
Стриц ми Данил зар не рече
Сјединил се икад Српство
И јединство своје стече." **)

Ово су твоје ријечи Височанство. Ох! Да овако мислиш књаже као што пишеш ти би био достојан насљедник великог Данила. Ну ево идемо да видимо тражиш ли круну. Да видимо твоје кобне смјерове противу дома Обреновића а све за круном.

Од 1885 — 6 године, књаз Црне Горе скупио је око себе ове зликовце: Попа Милана Ђурића, Теодосија Јанушевића, Маријана Бијелића, Павла Радовановића, Милоју Лечића, Стевана Жугића, Пера Ђоковића и Владимира Лазаревића. Ово су били све бунтовници и разбојници српски, који су разна разбојништва извршили, као што су: Перо Ђоковић, Милија Лечић и Теодосије Јанушевић, убили Вељка Јаковљевића посланика округа рудничког

*) Н. гош.
**) Никола I.

на најгнуснји начин, па као разбојници пребегли у Црну Гору. Ови разбојници почеше са Књазом Николом, кројити тајне планове на који начин и којим путем могу довести Књаза Николу на престо Обреновића. У узастопце држате су неколике сједнице у великој оџаклији књежева дворца. У свакој сједници, по нека се нова комбинација изналазила и план усавршавао. Кад су по неки нови план измишљали, дизате су чаше у здравље књаза Николе, будућег краља од Србије. Ово је друштво своје планове кроило кријући од Петра Карађорђевића. По несрећи један из њихова друштва и то Павле Радовановић, одкрије на вјеру Карађорђевићу цијо план, али га је то скупо коштало. Једне ноћи, пошто је био пошао у Подгорицу бацише га у Морачу, ђе је у тешким мукама, борећи се са валовима брзе Мораче испустио своју душу. Тајно друштво, побоја се од Карађорђевића, да им овај план не осујети пошто је он после Обреновића први претенденат на престо Српски, а друго, пошто је већ дочуо, морали су му и они сами открити, али у другом смислу, да бајаги они за њега спремају престо српски како би се боље и народ српски одазвао прокламацији за Петра Карађорђевића као унука црнога Ђорђије, који је први устао противу турског дахилука. Нацрт који су били саставили за прокламацију, да га ради увјерења прикажу Карађорђевићу, те да би побили оно што му је Радовановић доказао; био је овакав: Као што је божије провиђење послало Кара ђорђа Петровића, да збаци ропски ланац са врата Србије, тако је ево опет данас послао унука бесмртнога Кара-ђорђа, да спасе народ кога су напредњаци, у вртлог пропасти бацили.“

На ово им се у главноме прокламација оснивала, а мислили су пошто је обнародују српском народу и краља Милана прођерају, на упражњени престо довести Књаза Николу. Кад би Књаз Никола ступио на престо, онда народу изјавити, да се Кара-ђорђевић није хтео примити, и да велика опасност пријети народу кад би и дан остао без владаоца и да су довели Књаза Николу који ће млого бољи бити и од Обреновића и од Карађорђевића, и тим умирити народ од обмањене прокламације и позвати га да Николи пољуби руку, а у војсци одмах акт заклетве извршити на вјерност и већ даље радити што треба. Дакле ово су били подли смјерови противу дома Обреновића, а да изиграју Кврађорђевића. На послетку би ријешено у разбојничкој сједници, да се позове Карађорђевић, и да му се саопшти тај лажни нацрт прокламације. Било је тачно 11 сати ноћу, кад из двора пође дежурни за Карађорђевића који се био већ раскомотио да спава. Обуче се и

приметно је да је код друштва
поће у дворац. На првом погледу
ту ноћ играо главну улогу „Алкохол." Књаз га ласкаво преду-
срете и понуди га да сједне, после дуге почивке настави књаз:
Петре, ови поп Милан и његови другови, што су дошли код нас
из Шумадије, причају ми како је тамо настало несретно стање, и
народ већ не може да трпи краља Милана, који иде на руку на-
предњацима, те ови муче народ горе но дахије. Сад је настала
згодна прилика да онога слапчину — Милана — збацимо а тебе
да прогласимо за Краља. Мени поп прича, а ево га овђе што ће
и пред тобом освједочиги: да је он послат од свега народа — ра-
дикалнога — да тебе доведе у Србију. — То је истина иконе ми
српског јединства одговори поп. — Нама треба — настави књаз
— сад предузети озбиљне кораке и не оклевати. А треба и то
да знаш, да је овај план скопчан са великим трошковима, за то
треба да ти уложиш на ту цјел 20·000 фиорината, а и ја ћу то-
лико па даље да радимо што треба. — „Сад здрав си ми зете и
будући краљу српски". — Куцнуше се чашама и окапише —
одјекну оџаклија од разбојничког „многаја љета." Карађорђевић као
што сам већ напоменуо знао је да иду да му по извуку српски асуру
и да му сподобе 20.000 форинти од којих би се лакше сковала
круна за Књаза Николу, а овамо се чинио да он не сумја у ис-
тинитост нацрта прокламације, и као да му није нико о томе казао.
Он себе стави у опозицију, као бајаги да му није мила Круна
Обреновића — пошто је знао да је ни добити неће — и после
дугог ћутања настави: „Народ српски има толико куражи, да устане
противу неправде и да збаци Милана, и тек кад би то учинио па
ме позвао на престо, онда бих дошао, а овим сресствима служити
се — ја се ненадам успјеху, јер србијанци су чудновати људи.
Ја чак немогу вјеровати да је Поп Милан послат од народи са
овим друштвом, може бити народ ни знао није кад су пошли,
нити којим су путом загребли. За то бих ја био тога мишљења,
да ми будемо неутрални, па да пуштимо народ српски, да он сам
себе срећу кује, и ако буде у Србију тако запето стање, народ
ће сам без ичијег уплива тражити себи одушку, и кад би се про-
узроковао бунт, онда би се могло нечему надати јер пословица
каже: — ђе се два свађају трећи се користи — Народ је српски
куражан. Он кад је био под моим ђедом, са малом снагом, био је
у стању треснути о земљи ропске ланце, а камо данас. Дакле
пуштимо тај народ нека сам буде ковач своје среће, јер је тешко
круну носити кад није с народним благословом. У Србији се само
радикали буне противу Краља Милана, е али ђе су напредњаци

и либерали, они су готови сви пануту а непуштити Круну Обре-
новића, и кад би смо ми побунили народ, онда би ту била страшна
револуција. Пало би хиљадама жртава, ријеве би крваве проврете
а ја небих рад метати на главу круну, коју бих из брацке крви из-
вадио". — И нећеш је метнути прошапта у себи књаз, него те
само кукавче варамо да ти придигнемо 20000 форинти, а она је
круна мене досуђена. Мене би мила била, па ма је из најдубљег
океана брацке крви извадио, ја бих је од крви опрао, и то би
врменом прешло у заборавност а ја остао на краљевски престо.
— Пошто је Карађорђевић довршио свој говор, устаје рукује се
с' Књазом, устају и други љубе књаза у руку и одлазе. Кад Поп
Ђурић узе руку књажеву да пољуби, овај га притиште, и шапну
му да сјутра на вече дође с' друштвом. Воља Господарева испу-
њаје се. Одређеног сахата долази коло разбојника на савјетовање.
Пошто као и обично по неколике оцједише! Књаз поче: *„Чусте
ли људи што рече синоћ Карађорђевић; чусмо господару, — ваи-
стину божју није сам знао, какав је слабчина". Стари Кара-ђорђе
се изродио — упала у ријеч Јанушевић.* — Поп Милан Ђурић:
— дали ти Господару сумњаш у наш успјех?. Не ја светога ми
Петра, него као сад очима да гледам, ђе ми ти пружаш круну и
благосиљаш је као Митролит српски — одговори Књаз. Ја немогу
бити Митрополит пошто имам жену примјети учтиво поп. Ти ва-
истину можеш — одговори књаз, и ја чим дођем на престо Обре-
новића, поставит ћу те за Митрополита па макар десет жена да
имаш. Јест али забрањују канони — рече поп. Ђе сам ја
— настави књаз, ту нити вреде канони, ни устав ни закони,
него и закон и устав и канони — све лежи у господаре-
вој вољи. Колико сам ја црногорака вза живих мужева дао
за онима што је мени воља. Живио Господару — повикаше сви!!!
Теодосије Јанушевић, сједи и дубоко се замислио. Шта ти шту-
дираш Еро — упита га књаз? Ја се бијах Господару винуо са
мислима у Златибору, и сјетих се мога друштва, које је остало
хајдукујући, па мислим имају ли хране и џебане. Њихови јатаци
добри су људи, радикали су, али се бојим да их не издаду. Како
би било да им одредимо какву помоћ, и да им што пошљемо —
упита књаз. Живио — сви повикаше!! Књаз се окрену и рече
„Стеване Жугићу! — Заповиједај Господару!? Ајдуцима у Зла-
тибору одређујем 2400 наполеона годишње, ову ћу им суму че-
твор-мјесечно шиљати, и ти ћеш их вазда носити. Ево ти 800 на-
полеона, па сутра полази на срећни пут и поздрави ми те соко-
лове.„ Овај пољуби руку господареву, узе паре и сјутрадан пође.

И заиста Жугић је те године — 1885 — три пута носио у Златибор по 800 наполеона. Пошто отпратише Жугића — настави Књаз: Попе Милане! Знаш ли ђе је Пашић и Ђаја! — Знам Господару — одговори поп. „Пиши им нека дођу у Бар, ђе ћу их ја чекати да се нешто с њима споразумијем. Дан доласка у Бар да ми преко тебе саопште."

На овоме се закључи сједница. Пошто је неколико дана прошло — Књаз пође на Тополицу код Бара, да чека велике радикалне прокураторе. Неколико је дана прошло од кад је Књаз дошао у Бару, а јадранским морем помаљају се радикалне вође. У 6 сати по подне изкрцају се из лађе два мученика за народ, а на станици их чека будући митрополит српски — Милан Ђурић. Пошто се по неколико пута обасуше радикалским пољубцима, ћоше да учине темат књазу. Посље обичних поздрава са књазом, и пошто се један дан одморише, дошло је на дневни ред издајничко питање противу дома Обреновића. Књаз им претходно објасни свој план. Пошто га оба саслушаше, Пашић настави — да би претходно требао бунт у Србији и пошто се народ дигне да онда упану Црногорци и појачају њихову снагу. Ђаја одговори: За бунт требало би претходно наоружати народну војску — радикалну — а пошто су напредњаци одузели народу оружје, то о бунту не може ни ријечи бити. Послије дуже дебате закључише да књаз Никола добави неколико хиљада острагуша и довољну муницију коју би црногорска војска на граници српској додала радикалима и с њима сјединили убојну снагу, па онда ударити на магацине и убојна слагалишта те наоружати и остале којима ке би доспело оружје. Владимир Лазаревић обећа да он као бивши наредник српски зна све позиције и да ће о мало жртава моћи одузети магацин муниције ужичке на Шупу. Књаз се обећа све могуће учинити, као и распоред упада написати, а исти саопштит Пашићу и Ђаји да га они саопште у Србији радикалним арамбашима, како би се и они знали кретати у походу сретања Црногораца на границу. На томе закључише разговор и књаз их одпусти са ријечима: Идите ви сада па пишите пријатељима у Србију, да обавјесђују народ, да ће бајаги Карађорђевић доћи и пропагирате како најбоље знате а и ја нећу сјеђети залуду. Ви спремајте поље за револуцију, а ја ћу се постарат за оружје и друго што треба за преврат. Велики мисионари устају смјерно се клањају. Пашић: „До свидјенија на твоја кућата Господару." — Ђаја: „Хабедијере" — одлазе.

У Црној Гори, чини се јака спрема. Књаз Никола добави

1600 острагуша, нешто са стране, а нешто из магацина црногорских и велику џебану, које тајно посла на Андријевицу. Пошто то уреди, даде наредбу на све командире црногорске, да од сваке чете изаберу по 35 најбољих момака са изговором да ће да се држи десетодневна маневра по граници између Црне Горе и Турске, па пошто и то уреди онда умоли Порту да му дозволи мирни пролазак преко Турске до Србије и ту је успех постигао. Тада објави да ће се држати у Подгорици прва престава „Балканске царице" 1 јануара 1886 године, позивајући на исту све командире војене, капетане и друге отмене личности, напомињући да ће истога дана бити откриће „Споменика" војводи Мирку, као и водо-освећење и отварање нове вароши.

Одређенога дана било се слегло у Подгорици мноштво главара и другог отменијег народа. Пошто су се извршиле обичне церемоније приступило се к ономе дјелу за које је и сазват тај збор. Књаз позва неколико својих велико достојанственика и војених команданта у тајну сједницу да се састави распоред упада у Србију и да се одреди дан похода, који дан да се саопшти радикалним вођама, ради једновременог кретања. Распоред је утврђен овај:

I. Да се 5000 острагуша даде Васојевићима и другим Србима који су под Турцима а који би били путовође црногорске војске — ово је оружје остало у Турској и тамо је пропало.

II. Два батаљона војске, да иде под командом књаза Петра Карађорђевића, Марка Петровића и војводе Марка Миљанова преко Васојевића на Сјеницу па отале на Јавор.

III. Пошто прође 24 сата од похода овог одјељења, да истим путем пође ордонанс официр Саво Ивановић са „Балканским батаљоном".

IV. Стеван Пекић и Ђуза Вукотић да воде један батаљон турском границом по крај Плевља за Јавор, ђе ће се сви исчекати.

V. Да сваки црногорски војник мора понијети по 4 острагуша и 16 теста убојних метака, које ће оружје уручити радикалима које ће им у сусрет на Јавор изаћи.

VI. Да сваки црногорски војник понесе по двоје опанака.

VII. Да се о дану поласка извјесте вође радикалне странке у Србију да скупе 10.000 војника народне војске — која ће прикривена код Јавора чекати црногорску.

VIII. Ниједном војнику црногорском, да се не смије казати циљ похода док се изађе из црногорске границе, а тада да им се прочита прокламација.

IX. Ни један војник црногорски, несмије путем грајати, него мора сваки ћутећи пролазити друг за другом.

X. Ко би се усудио да квари ред грајом или гурањем, да се на мјесто стријеља.

Ово је био распоред црногорске војске, а какав је био распоред у Србији, то немогу знати, а да хармонира овоме то је сигурно, док су га Ђаја и Пашић писали и послали у Србију командантима радикалним.

Пошто црногорски војник поред толиког оружја и џебане, није могао тани носит, то је на сваки баталион црногорски у име путног трошка одређено по 1800 наполеона: Новци ови стојали су код команданта. Одређеног дана све је било наређено за пут. Војска подјељена куда ће која да иде, оружје и муниција уручена им. Стеван Пекић опјанио се па узјашио на коња преливајући се преко њега, зове снаху Велику: „Збогом снашо“ виђјет ће мо се под Авалом. —

Противу ове кобне намјере, енергично се одупирао: Божо Петровић, Машо Врбица и Станко Радонић а Бан Новица Церовић рекао је књазу: „Душе ми си господару будала у што си очи узео, ће да се браћа кољу.“ Ово тек узгред напоменух. Батаљони се кренуше подневи, тако како ће до мрака бити на турску границу, па даље ноћом како је већ распоред гласио. Ну не лези ђаволе, неки велики пријатељ Обреновића, извијестио је о овоме владу Аустриску, која је с' мјеста протествовала код Порте, пролаз црногорске војске преко турског земљишта. Порта нареди да се пролаз затвори и тако црногорској војсци, једно јутро — у мјесто; напријед јунаци, чуше се ријечи натраг и тако се вратише, прије но су им се снахе и љубе ужељеле, а књаз Никола оста и даље шурујући са Ђајом и Пашићем и попом Миланом Ђурићем. Ну сада ће рећи прота Милан; то није истина, ја сам највернији династији Обреновића, а ја ћу те питати прото; како си оно рекао кад си први пут дошао у скупштину после амнестије једном црногорцу који те молио, да га за службу препоручиш код ког радикалног министра? Зар му нијеси рекао путујући с њим од министарства просвјете до скупштинске кафане, улицом „кнеза Милана“: Док се на овој кући вије орао Обреновића, немогу ти помоћи, али у Бога се надам од данас па за годину овде ће се вијати орао Николе Петровића, којега ја и сви радикали

жељно чекамо, и тада ако Бог да моћи ћу помоћи и тебе и другоме црногорцу који је вјеран књазу Николи.“ Ово си рекао ономе Црногорцу, који ти је од књаза аташиран био приликом похода на Србију. Јели ово истина вјерна слуго дома Обреновића? Одреци ако смијеш!

Кад се овога пута књазу и радикалима покварили планови, они су и на другу јошт подлију мисао дошли. Кад је велики краљ Милан клечећи пред својим сином у интересу српскога народа, скинуо круну с' главе, а метнуо је на главу малом али духом великом — Краљу Александру I. то је радикалима добро и дошло, да им се оствари стара жеља. Почну наговарати Краља Александра и овамо Књаза Николу да успоставе искрене односе између двије брацке државе, а ово пријатељство да везом брака утврде т. ј. да књаз Никола да своју шћер Јелену за младим краљем Александром и на основу пријатељства докопати се његова пријестола.

„Немогнули радикали
То јединче ишћерати
А ја ћу му мила сине
За Краљицу Јелу дати
Па помоћу пријатељства
Његова се машит трона
А њему ћу „Свјати Боже“
Отпјевати у сва звона.“

Ово је бијо његов план и то у оном случају, ако радикали неби могли проћерати младог Александра али га на срећу Србије ни у овом покушају срећа не послужи. Неколико је времена прошло и ово се утишало. Сад књаз по наговору радикала ево покуша и треће срество, учини се привидно велики пријатељ младоме краљу. Окрену најискрени односи између два двора. Књаз јавља да ће црногорски престоло-наследник Данило походити младога краља; а неможе боље бити!. Сваки се Србин томе радовао, који није знао нашто иде тај поздрав. Кад се ови акт јавио преко јавних листова, књаз Никола, позива Војводу Марка Миљанова на „Крушевац.“ Даје му умесна упутства и нарамак акта о бунту у Србији, да их тајно преда радикалним министрима. У главном план је био овај. Да радикално министарство поради код Краља и скупштине да се наоружа народња војска, и да посље министри радикални даду првацима радикалног олоша нужна упутства за револуцију. Кад буде наоружана војска народња и уређено даље што треба онда да се војвода Марко врати у Цриу Гору па посље

у пратњи престоло-нашљедника да дође у Београд, и кад црно-
горски престолонаследник дође, онда да се народњој војсци викне
„Пуцај“ и тим да уклоне или из Србије или са овог свијета краља
Александра, а с' мјеста на престо да попну Данила Петровића,
како би овај посље позвао оца и дао му своју круну. Упутства
књаза Николе, бише топло примјена код радикалне владе. У на-
родној Скупштини и преко реда долази на дневни ред наоружање
народне војске, предлог без дебате би усвојен — пошто су у
скупштини само радикални посланици. —

Скупштинска резолуција, поднесе се краљу на потпис. Њему
као да сами анђео хранитељ да шапву: *„Не краљу то се оружје
за тебе спрема.“* И тако он не хтеде потписати сам себе смрт, и
Војвода се Марко без успјеха врати у Црну Гору, а књазу и ова
жеља оста јалова. У мимо-гред напомињем овде, да су и неколико
отмјена црногорца, вјерна дому Обреновића, који се налазе у Бе-
ограду, кад су дознали мисију Марка Миљанова, одмах написали
пчсмо књазу Николи. Писмо је садржавало ове ријечи: „Не на-
пријед тирјанине. Знади добро чим првом ногом станеш на српску
земљу прснутће ти чело.“

Височанство! Неприличе тебе ови путови. Тебе је одњихала
колијевка славних дома Његошева. Твоји неумрли претци, српски
су мислили, српски радили, за српство се рађали, и за српство
мрли. Тај те кобни пут Височанство одвео у море греха. Одустани
од тога пута, не бацај црну копрену на твој славни дом. Поми-
сли на историју како слика таква дјела. Иди и пани на гробу
великог Данила. Обли га сузама, и моли његов мртви прах за
опроштење. Знаш ли како је он мислио и радио? Знаш ли његове
ријечи, које је рекао безсмртноме књазу Михаилу:

„Штуц ћу узет на рамена,
Пред шатор ћу твој стражарит
Само српство сјединимо!“

Није ни у круну сва слава. Човјека не слави круна и при-
времене титуле, него славна дјела. И краљ Вукашин је носио
круну, па зар се од њега не гнуса сваки Србин. Сваки затиска
уши да не слуша његова срамна дјела, како је из невине крви
младога Уроша круну извадио и на главу је метнуо, али није на
главу метнуо круну, него срамни вијенац. Он је српско Срце
разбијо.

„Не ваља круна из туђе руке
Ко би је могао носити од бруке?

Ону ти на мач из крви вала
Извади, што је с Лазара пала.
Српске слободе изведи дјело
На чело тад је ти носи смјело." *)

Ови се стихови односе на краља Милана што га је прва Аустрија признала за краља Србије, али Аустрија њему није дала круну, него његов вјерни и поносни народ. Народ је дао круну ономе, који је достојан носити, и који је и до данас своје име овјековечио у српској историји. Тај исти краљ Милан, у интересу српскога народа, у најљепшем цвијету своје младости скида круну са своје главе, и постаје грађанин српски. Ти кажеш да је из туђе руке примио круну а овамо сам идеш; да је из брацке крви метнеш на главу, што је још жалосније.

Презри круну Височанство, па за српство ради. Сљедуј стопама безсмртнога Данила „*Српске слободе изведи дјело*". Сјети се неумрлога кнеза Михаила, попрати његове кораке, прозри његову свету мисао за велико српство. „Пошто је књаз Михаило, скинуо јарам ропства са Србије, и Србија поче мало слободније да дише, одмах зажели ту слободу и осталим Србима и Словенима на Балкану, али пошто је српска државица била од већ незнатна, да оствари ту своју племениту замисао. Он је тражио искрених пријатеља који би кадри били и вољни, да га подпомогну у тој тешкој задаћи, те да заснује заједнички и солидарни рад свију словена на Балкану, како би се Балкан спасао својих вјековних непријатеља. У тој великој и племенитој задаћи, добио је био на своју страну и великог мађарског револуционара Кошута, који је обећао књазу Михаилу, да ће и мађарска ступити у тај савез и да ће својски радити, да Балкан буде скуп самосталних државица, које би биле спојене међу собом политичким везама, како би тада била узалудна свака сила, да нашкоди балканскијема народима"*).

Ето Височанство, књаз Михаило пружа руку за српско јединство чак и мађарској држави, а ти брацкој Србији и дому Обреновића, тајно подкопаjеш славу и понос, што им је и цијела Европа признала, па зар то води српском јединству? Овамо копаш јаму дому Обреновића, а тамо буниш и узнемираваш своју модерну сусетку Аустрију.

Ђе би данас била Црна Гора, и на коме би степену била њена култура, да си сљедовао стопама књаза Данила, да си хтио

*) Никола I.
*) Мих. Пол. Десанчић.

држати пријатељске односе са својом суседком; — зар би ти потреба — било тражити од Русије по шаку жита, за сиротињу црногорску, и за то да јој постанеш вјечити роб?! Благо сиромаху који има богата и великодушна комшију, па још ако умије с' њим поштено поступити, он никада неће доћи до просјачког штапа, он ће кроз мало времена бити сам свој, самостални господар.

Мани се Височанство, руских патриота уз чутуру ракије. Окрени солидарне односе са својом суседком Аустријом. Искрено пружи руку младоме, али духом великоме Краљу Александру, брацки је пригрли на своје груди, и моли га; да заборави пропуст твоју. Изговори оне знамените ријечи твога бесмртнога стрица: „Дај ми штуц, да пред твој дворац стражим". Нећеш стражити Височанство, тада једном Краљу Александру, но ћеш стражити српству на врата. Бити ћеш будни чувар српског духа, то је нешто више и од царске круне, али ако те изабере српство, ти владај и онда се поноси с круном а Краљ Александар стражариће пред твој дворац. То би његова највећа радост била, јер његово срце креће крв великог Михаила и славног Милана. Он није занешен себичним славољубљем. Славан ли би се он сматрао, кад би са штуцем на врата великог српства дежурао. Би Височанство ја те уверавам! Није он заборавио завјештања великог Србина Милоша и Михаила. Он се клања њиховом безсмртном праху. Он је вазда готов; кад би народњи интерес захтјевао, дати круну ономе за ким би народ пошао, а он саћи с' престола, као што је његов славни отац, слава му!

Презри Височанство ласкаве здравице са сјевера: Оне ти ништа славно ни добро донијети неће. То су само празне фразе — и ништа више. Оне су давна у алкохолу излапиле. И опет те упозорујем на политичку историју балканских народа, па ће ти она освједочити сва добра, која Русија жели државама на Балкану. Наћићеш и то, да балканске народе, не рачуна за народе, него за своју трговину у случају кусура међународњих рачуна! Наћићеш и то; да је њена иницијатива, не бирајући срества, ма се и најгадним послужила, да се назове покровитељка „Балканских народа", па да их једно јутро, или по реду као црнци — један другога прогута. Сва добра, која ти је учињева, по сто пута плаћена су крвљу синова Црне Горе, и Црна Гора, држећи се ње изостала је у сваком погледу, и свима гранама државног развића и за свију осталих држава.

Виђи што учини Бугарска, а свакоме је познато; да је руским новцем и руском крвљу добила своју независност, али кад се уверила, да је то Русија из својих политичних интереса чинила, онда јој окрене леђа, и данас се Бугарска слободно развија и гиганским кораком иде к' славној будућности, а дали би до овог развића дошла да је пуштила, да јој Русија диктира и прави записе њене судбине. Да ли би се Србија развила до ове висине на којој данас стоји, да није Русији казала „к себе руке ђевере"?

Ове двије државе, да су играле уз невског гајдаша, данас би стајале на оној висини литералној и културној на којој — на велику жалост — данас стоји јуначка Црна Гора, којој се будућност, кује на Петроградској наковањи алкохол потпирује ћумур, да је лакше ковати. О, тешко га Црној Гори од те будућности. Вараш се Височанство, ако мислиш да ће те Русија сјести на трон Балканског цара, то нећеш никад дочекати, но док ти круну скује. Црна ће Гора, једног лијепог дана постати туђа провинција. Ту ће јој круну Русија даровати. Ту јој је круну даривала и 1856 године, али онда Данило бјеше у Црној Гори, а данас Данила нема. Он умрије и с' њим се сарани и будућност Црне Горе. Не чекај више да ти Црну Гору грије сјеверна поларна свјетлост, јер она топлине нема у себе. Дижи црни плашт са дома Његошева, нека отоле сине свјетлост, која је гријала срца црногорска скоро двјеста година. Ту је извор среће, ту је извор наде, ту је мелем за љуте ране, ту је све уздање Црне Горе закопато.

Ти си своју свјетлост угасио, па чекаш да ти је други да. Не не Височанство, проклет ће те народ које му окове кујеш, клет ће те историја, што понизи у славољубљу дом Његушев. Покај се још је рано, јер посље смрти нема кајања. Лијечи рањено срце народа црногорског. Пружи искрено руку великом Краљу Александру, и онда ћемо ти казати. *Слава ти заслужни потомче дома Његошева.* Ако нећеш ово онда: *„Убијо те Бог на утјеху рода свог*[*]*)*.

---

*) Сундечић.

ДОДАТАК

Драги читаоче!

Дјелом овим, нацртао сам ти вјерну слику данашњег стања, у моје драго отачество — јуначку Црну Гору.

Описао сам ти њену жалосну подјелу на спахилуке, и право јачега. Предочио сам ти њено унутрашње стање ствари и незадовољство народа под апсолутизмом. Дотакао сам се и њене цивилизације и културног развића, као и њене односе спрам Русије и братске Србије.

Сад ми остаје апеловати на твоје непристрасно суђење; а у исто вријеме не заборави, при оцјени да је ово на измаку XIX. вијека. Метни руку на срце па реци, води ли овај пут Црну Гору к слави и напретку или понижењу и пропасти? Сад реци јесу ли емигранти црногорски издајници, како их један лист радикални. или боље рећи гурбетски, с ову страну Саве назва — или су прави мученици за устав и погажена права свога народа, прави Срби који су све за народ жертвовали, који данас потуцајући се по свијету, траже роду — златну слободу, којима је то једина и света цјел и задаћа којој теже. Оцијени читаоче, можели човјек који зна поштено мислити, поштено радити, истину говорити — опстати данас под оваквим стањем у Црној Гори, под оваквим приликама, под оваким притиском, под овако тирјанском самовољом, под оваквим безаконим режимом и под оваквом несрећом? Е па, ако кажеш читаоче, да човјек на измаку XIX вијека не може и није право да је у псећим ланцима окован, онда признај, да су емигранти црногорски мученици за слободу и народна права, и придружи, као патриота свој глас с њима, у противном дај ми разлога па ћу рећ: „Пардон.“

Ваше Височанство !

Вијек је ово деветнајести. Вијек који раскида ропске ланце. Вијек који је пуштио зраке слободе и у најудаљеније острове афричке и америчке. Вијек, који равна човјека с човјеком, и народ с народима. Вијек који ограничава свачију самовољу. Вијек, који пружа руку слабим и немоћним, и извукује их из мрака у који су их бацили самовласници. Вијек, који већ постиже тајанства божија. Вијек, који је већ на чисто са природнијема законима. Вијек, који држи у руку муње и громове, и одлучно им каже: Овде не смијете ударити. Вијек, који обукује дух народни у скупоцјену порфиру, коју на златном разбоју тка, љупка невјеста — просвјета — а твој народ још се покрива смоковом лишћем, као Адам и Ева. Вијек, који човјека титулира малим царем видиме природе -- а ти га робом чиниш. Вијек, кои је као неумитни судија, одредио народ за „пороту", која свачија недјела строго суди, а свачије врлине награђује. Вијек, који је неправду оћерао у мишије рупе, а правди дао величанствену заставу, и каже јој напријед противу деспотизма, противу свачије самовоље и противу народњих угњетача. Е то ти је војска њена опасала Црну Гору, тражи тебе виновниче, хоће да те ухвати, па да ти суди. Турску си силу вазда јуначки одбијао, али њој се мораш предати. Мораш испод њеног мача проћи. Мораш за то, што је овде врховни командант — Бог, који се никад од правде не одваја, а њени су војници твоји Црногорци, који траже погажена права. Немој с том војском у бој улазити, него се предај и моли за опроштај, то ће ти казну олакшати. Пани пред њом на кољена па моли за милост — дат ће ти је.

Височанство ! Ти си самовласно на себе узео божију управу. Бог је човјека именовао, за малога цара видиме природе, а ти си то право себе приписао, а народу га одузео. Бог је човјека наградио са три велика дара: Умом, слободном вољом и великим даром говора. Ти си твоме народу ум убијо, слободну вољу у

окове ставио, а руку им на уста метнуо, и на чело сваком Црногорцу крупним словима написао: „**Муч.**“

Височанство! Доста је твој народ претрпио муке и патње, бранећи тај крш од навале турске. Доста је своје крви пролио, грехота је да га пушташ сад у борбу противу неправде, кад унапријед знаш: да ће побједа бити на страни народа, а „Глас народа је, глас сина божјега“. Није својство дома твога, да иза свакога останеш, него да си, ако не први, а оно раван другима. Знаш ли Височанство: да је слобода битни услов, за напредак и развиће једне државе. Погледај што учини Бугарска од јуче у оквиру устава. Сјети се духа великог Милоша Обреновића, који 1833 године, добива непотврђено турско полу-господарство, 1834 године полу-господарство турско над Србијом утврђује се царским ферманом, и Србија има плаћати Турској 1300000 пјастара данка, а 1835 године, Књаз Милош прокламује Србији устав. Сјети се неумрлог Књаза Михаила, који се није задовољавао што његов народ дише уставним животом, него фата пријатељство са великим публицистима, да ту слободу и околној браћи даде, а ти га не даш твом рођеном народу. Сјети се ријечи великог Данила: „Пред шатор ћу стражит краљу“, па се сјети твога духом и дјелима славнога стрица Петра Петровића II. како он мишљаше о апсолутизму.

„Коме закон лежи у топузу.
Трагови му смрде нечовјештва.“

Дозволи ми Височанство, да ти скренем пажњу, на посљедице апсолутизма. Посље мађарске буне, аустриски државници, да би умирили раздражене духове, покушали су користити се апсолутизмом, јер су мислили, да је једини спас Аустрије у апсолутизму, који ће ојачати унутрашњи и спољни положај. Тадањи министар Бах све државне узде прикупи у Бечу, а посљедица овога, била је 1859 године, битка код Мађенте и Солферина, ђе је Аустрија потучена и изгуби Ломбардију, тада су се увјерили, да апсолутизам само несреће за собом вуче, и 1860 године по ново проглашава император аустријски устав — Verstakter Reishsrath.

Све то проучи Височанство, па устај са уставом на сриједу. Дај народу устав, дај народу слободу. Дај народу закону заштиту. Доста је било умног робовања. Пушти точкове културном и просвјетном развићу, нека правилна функција државни организам креће. Одријеши народу спућене руке. Разведри му лице. Црногорац није рођен да буде роб, него да буде господар својих ми-

сли и своје имовине, коју је пет вјекова крваво бранио, да му је туђин не отме. Уведи твој народ у коло просвећене браће. На ово те позива деветнајести вијек. На ово те позива народ оковани. На ово те позива Бог и правда. На ово те позивају вјерни синови Црне Горе, који данас траже спаса код других држава. На ово те позивају сузе сирочади погинулих јунака за слободу и Господара. На ово те позива сиротиња Црногорска, коју по свијету најури и даде јој просјачки штап. На ово те позива мртви прах: Митрополита Данила, Саве, Василија, Петра I, Петра II, и Књаза Данила, који су љубили слободу, за њу крв лили, за њу живјели и за њу умирали. На ово те позива модерна Европа. Дај устав, камо закони? Не кри се за стијенама апсолутизма, изађи на свјецку позорницу са ведрим лицем. Ако нећеш своје-вољно народу раскинути ропске ланце, знади Височанство; народ ће своје право из крви вадити. Народна слобода поникнуће из пепела мученика црногорских. Ох! дивна ли ће бити та слобода, али тешко га онда твојој души.

„Устав, устав и законе дај народу
Па ћеш с' онда одужити своме роду."

Браћо Црногорци!

„Грци су јунаштвом и храбросћу постали на ново народ. Политика није хтјела законатост њихову признати они су апеловали на славу.*)

Пуних пет вјекова, ви се очајнички борите за слободу. Ваш живот није ништа друго, него један непрекидни ланац очајничке борбе — и све за слободу. Кроз ови дуги низ година ваше борбе, ваше муке и ваше патње, ви сте крунисали своја чела, без — примјерним јунаштвом, без-примјерним пожертвовањем — а све за слободу. Ваша јуначка крв, натопила је сваки камен и сваку стопу мученичке земље — наше витешке домовине, а све за слободу. Лелек ваших мајака сестара и жена, из темеља је љуљао бољу. Лелек ваших мајака сестара и жена, из темеља је љуљао согорди Ловћен и богом сведене бедеме црногорске, за погибшим соколовима на бојном пољу — а све за слободу. Ваша срца, ваше ноге, ваше руке, продирали су турски куршуми а све за слободу. Ви сте своје име овјековјечили у свјетцкој историји, борећи се за

*) Шатобријан.

слободу. Ви сте своју слободу запечатили својом јуначком крвљу. Име див-јунака црногорских; круните српску појезију у борби за слободу.

„Трнов вјенац с' круном славе
Поносну ти дичи главу.
На врх ножа, врх' Ловћена
Узнијо си своју славу"*)

Данас је ваша слава помрачила. Грађанска ви права погажена. Ваши животи на коцку се мећу. Ваше јуначке руке, у средње-вјековним ланцима оковане. Политика не дозвољава вам слободу, апелујте на славу. На славу коју сте с' крвљу задобили. На славу за коју сте хиљадама живота дали. На славу, која је највеће благо.

„Од свег блага што је коме драго
Највеће је — слава — наше благо
У прашину тјело ти погине
Ал' над њиме славно име сијне"**)

Знаш ли јуначки царе, кад околна браћа, око тебе јечаху у ропским ланцима, а од твоје се мишице Стамбол тресијаше, и полумјесец тама хваташе? Па она окована браћа — са врло малим изузетком — данас живе у уставном перивоју, а вама се оковаше руке. Ваш јуначки дух клону под ударом апсолутизма. Зар они горштак, те му славу пјеваше велики Гленстон чак са обале Атланског океана — клону?!

„Јоште нигда било није
Таквог соја од јунака
Нит' је било до сад игдје
Тако силних још горштака".

Зар се тај горштак данас пушти те му свезаше јуначке руке изјелице и шпијуни црногорски, а ону имаовину коју је он по сто пута платијо својом крвљу; данас му отимају посљедњи изроди, а њему дају просјачки штап у руке. Ви који сте дигли славу Црне Горе. Ви који сте име свога Господара прославили, данас сте у прашину бачени. Данас ви јавно пљују у лице они; те нијесу достојни имена црногорског. Не клоните духом. Тражите своја погажена права. Ако неможете другчије, — вадите их из крви. Станите пред Господаром, одлучно од њега тражите устав и законе. Не заборавите да је ово при свршетку деветнајестог ви-

*) Симо Поповић.

**) Шилер.

јека. Не суди се сад преко чибука. Не пита се пред законом: Чи си, одакле ти је баба, одакле си се оженио!? — Пред законом сви су људи једнаки, закона заштита, на свакога се по једнако распростире.

Браћо Црногорци! Напријед у име Бога за слободу. Ох! слатко ли је живот дати роду за слободу. Не клоните духом. Прошло је оно вријеме када је закон: „воља Господарева." Данас је закон: „Воља цијелог народа." Тражите уставну слободу, на основу политичке слободе, коју сте вазда уживали. Тражите слободу на основу историског права. Тражите је на основу ваших светих успомена. Тражите слободу на основу деветнајестог вијека. Тражите слободу на основу: „Пречег права," јер сте је ви прије заслужили, но околна браћа на Балкану. Тражите слободу на основу свог јуначког гласа, апелујте на славу. Покажите свијету да нијесте дивљаци, но да знате цијенити слободу. Покажите свијету да сте кадри и уставну слободу извојевати, као што сте кадри били одржати политичну. Што сте оборили своје јуначке очи? Што сте превили — своје јуначким вијенцима — крунисане главе? Ох! Тресните јуначким мишицама, разбите окове неправде. Не губите наду, с' вама је правда, а ђе је правда ту је и Бог. С' вама су Петровићи, с' вама су сви бирани црногорци. Побједа је на нашој страни. Истргните из перчина руке великог чевског дахије и других кукавица, који су се у мишије рупе крили, кад сте ви крв лили по граница домовине, а данас су ви се попели на леђа, те ви кожу деру и крв сисају, а ваши вијенци; које сте ви на бојном пољу убрали крунишу њихове подле и неваљале главе, и они данас вама вичу: *„Мучите неваљали никоговићи."* Знате ли дични јунаци да није било ваше мишице, данас би она на Цетињу викао, а оне кукавице, те ви руке у перчин држе, данас би турским агама воду у ђугуме носили, и били амали по морским пристаништима — а за друго и није су. — Дигните ваш глас за устав и народна права, а не изгубите с' ума да је: „Глас народа, глас сина божијега." Отворите врата Црне-Горе, да буде збрег роду своме, а не да од ње бјеже заслужни синови.

„Ој Црна Горо, душману клету
Црни се, црни, на вјеки њему
А роду своме збјег да си тврди
Понос успјеха срцу нашему"*)

И опет кажем; дижите глас за устав. Борите се за слободу, а ваше ће борбе бити крунисане уставном слободом, и ви ће те

*) Мих. Полит Десанчић.

бити народ, који зна цијенити своја права и своје дужности. Поведите јуначко коло по гробовима ваших дедова, кои су за слободу живјели и за слободу живот дали, разведрите густи облак кои покрива њихове гробове.

Роп тво худо ропство клето
Кад ће тебе конац бити?
Кад ће сунце благо свето
Од слободе се родити?